

UNIVERZITET U SARAJEVU
EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**FORENZIČNO RAČUNOVODSTVO U FUNKCIJI OTKRIVANJA
OBMANA PRI DOBIJANJU KREDITA**

Sarajevo, oktobar 2023. godine

ILMA ČAUŠEVIĆ

U skladu sa članom 54. Pravila studiranja za I, II ciklus studija, integrisani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu, daje se

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Ilma Čaušević, studentica drugog (II) ciklusa studija, broj index-a 5342-74942 na programu Menadžment - bosanski jezik, smjer Računovodstvo i revizija, izjavljujem da sam završni rad na temu:

FORENZIČNO RAČUNOVODSTVO U FUNKCIJI OTKRIVANJA OBMANA PRI DOBIJANJU KREDITA

pod mentorstvom prof. dr. Isaković-Kaplan Ševale izradila samostalno i da se zasniva na rezultatima mog vlastitog istraživanja. Rad ne sadrži prethodno objavljene ili neobjavljene materijale drugih autora, osim onih koji su priznati navođenjem literature i drugih izvora informacija uključujući i alate umjetne inteligencije.

Ovom izjavom potvrđujem da sam za potrebe arhiviranja predao/predala elektronsku verziju rada koja je istovjetna štampanoj verziji završnog rada.

Dozvoljavam objavu ličnih podataka vezanih za završetak studija (ime, prezime, datum i mjesto rođenja, datum odbrane rada, naslov rada) na web stranici i u publikacijama Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta.

U skladu sa članom 34. 45. i 46. Zakona o autorskom i srodnim pravima (Službeni glasnik BiH, 63/10) dozvoljavam da gore navedeni završni rad bude trajno pohranjen u Institucionalnom repozitoriju Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta i da javno bude dostupan svima.

Sarajevo, 06.07.2023.

Potpis studentice:

SAŽETAK

U današnjem ubrzanom načinu života u poslovnom svijetu vlada izrazito nemoralno ponašanje zbog svakodnevnih operativnih problema sa kojima se privredna društva susreću ili ličnih interesa. Reakcije na probleme u poslovanju najčešće rezultiraju prevarama iz domena lažnog finansijskog izvještavanja, pri čemu se krše zakonska i moralna načela. Fokus ovog rada bit će obmane sa ciljem dobijanja kredita, pri čemu su oštećene strane finansijske institucije koje imaju ovlaštenja da odobravaju kreditne plasmane. Prvobitni cilj ovog istraživanja bit će uočiti prilike za unapređenje uspostavljanja adekvatnih internih kontrola, koje mogu minimizirati obmane prilikom dobijanja kredita u praksi. Također, ovim radom se nastoje prikazati realizirani slučajevi obmana prilikom dobijanja kredita iz prakse na inostranim i lokalnim područjima. Analizom navedenih slučajeva prikazat će se sličnosti i razlike prevaranata u inostranstvu i na području Federacije Bosne i Hercegovine sa osvrtom na metode i elemente prevara. Razlog spomenute komparacije leži u različitoj percepciji forenzičnog računovodstva u inostranim zemljama u odnosu na lokalno tržište. Najveći značaj u primjeni ima Amerika koja se smatra riznicom znanja i primjene forenzičnog računovodstva. Ako se osvrnemo na Bosnu i Hercegovinu još uvijek nije razvijena svijest o značaju navedene naučne discipline, zbog čega primjena iste je u značajnom zaostatku. Pogrešan pristup distanciranog pogleda na ovu naučnu disciplinu stvara značajne gubitke oštećenim društvima kao i korisnicima koji ne raspolažu sa tačnim finansijskim podacima.

ABSTRACT

In today's fast-paced business world, immoral behavior is common due to daily operational problems faced by companies or personal interests. Responses to business problems frequently lead to fraud in the form of false financial reporting, which violates both legal and moral principles. The focus of this paper will be on fraud in order to obtain credit, thus causing harm to financial institutions with the authority to issue credit placements. The primary goal of this research will be to identify opportunities for enhancing the implementation of appropriate internal controls, which can reduce fraud in credit acquisition practices. Furthermore, the purpose of this paper is to present documented cases of fraud in obtaining credit from both foreign and domestic sources. The similarities and differences between fraudsters abroad and in the Federation of Bosnia and Herzegovina will be revealed through the analysis of these cases, with a focus on methods and aspects of fraud. The reason for this comparison is the difference in views on forensic accounting in foreign countries versus the local market. The greatest significance in implementation rests with America, which is regarded as a treasure trove of forensic accounting knowledge and application. In Bosnia and Herzegovina, there is still an absence of understanding concerning the significance of this scientific discipline, resulting in a significant lag in its implementation. The incorrect manner of separating oneself from this scientific discipline results in significant losses for impacted businesses as well as users who lack precise financial data.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Obrazloženje problema istraživanja	1
1.2. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja	3
1.3. Svrha i doprinos istraživanja	5
1.4. Istraživačka pitanja i hipoteze	6
1.5. Ciljevi istraživanja	8
1.6. Metodologija istraživanja	8
1.7. Struktura završnog rada	9
2. ULOGA FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA U FUNKCIJI OTKRIVANJA OBMANA	10
2.1. Glavne odrednice forenzičnog računovodstva	11
2.1.1. Pojam i uloga forenzičnog računovodstva	12
2.1.2. Djelokrug rada forenzičnog računovodstva	14
2.2. Prevare u finansijskim izvještajima	17
2.2.1. Pojam i osnovne odrednice prevara	17
2.2.2. Klasifikacija prevara prema odgovarajućim kriterijima	18
2.2.3. Modeli otkrivanja prevara u društvu	21
3. FINANSIJSKE INSTITUCIJE U FUNKCIJI OTKRIVANJA OBMANA PRILIKOM DOBIJANJA KREDITA	25
3.1. Zakonska regulativa finansijskih institucija	25
3.1.1. Djelokrug rada finansijskih institucija	25
3.1.2. Pojam kreditnog rizika	27
3.2. Prevare u bankarskom sektoru	30
3.2.1. Vrste prevara u bankarskom sektoru	31
3.2.2. Analiza kreditnih zahtjeva u funkciji prevencije protiv obmana pri dobijanju kredita 33	
4. ANALIZA FINANSIJSKIH OBMANA PRILIKOM DOBIJANJA KREDITA	38
4.1. Metodologija istraživanja	38
4.2. Slučajevi obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva	42
4.2.1. Slučaj “Olympus Corporation“ (Japan, 2014)	42
4.2.2. Slučaj “Parmalat“ (Italija, 2003)	43
4.2.3. Slučaj “HealthSouth“ (SAD, 2002)	45
4.2.4. Slučaj “Allied Crude Vegetable Oil“ (SAD, 1965)	46

4.3. Slučajevi obmana pri dobijanju kredita na području FBiH	48
4.3.1. Slučaj falsifikovanja procjene nekretnina	48
4.3.2. Slučaj falsifikovanja zemljknjižnog izvadka	50
4.3.3. Slučaj falsifikovanja procjena investicija	52
4.3.4. Slučaj fiktivne kupoprodaje mašine	53
4.3.5. Slučaj nenamjenskog trošenja novčanih sredstava	55
4.3.6. Slučaj obmane od strane radnika	57
4.4. Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja	64
5. ISPITIVANJE EFIKASNOSTI INTERNIH KONTROLA FINANSIJSKIH	
INSTITUCIJA	65
5.1. Metodologija istraživanja	65
5.2. Rezultati istraživanja	66
5.3. Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja	86
6. ZAKLJUČAK	87
REFERENCE	89
PRILOZI	101

POPIS TABELA

Tabela 1. Rezultati ranijih istraživanja od strane ACFE organizacije	3
Tabela 2. Djelokrug rada forenzičnog računovodstva	15
Tabela 3. Statistika prevara prema načinu izvršenja za period od 2012-2022. godine	18
Tabela 4. Klasifikacija prevara prema Krivičnom Zakonu FBiH	19
Tabela 5. Kaznene odredbe po članu 268 Krivičnog zakona	20
Tabela 6. Signali loše uspostavljenih internih kontrola u bankarskom sektoru	30
Tabela 7. Klasifikacija prevara izvršenih od strane zaposlenika	31
Tabela 8. Forenzični modeli utvrđivanja kreditne sposobnosti pravnih lica	37
Tabela 9. Detaljan pregled procesuiranih krivičnih djela prema članu 268	39
Tabela 10. Prikaz obmana pri dobijanju kredita po gradovima FBiH	40
Tabela 11. Prikaz obmana pri dobijanju kredita prema vrsti presude	40
Tabela 12. Prikaz kontaktiranih finansijskih institucija	66
Tabela 13. Zvanja iz oblasti računovodstvene profesije	69
Tabela 14. Kategorija ostalo - zvanja iz oblasti računovodstvene profesije	69
Tabela 15. Vrste finansijskih institucija u kojima su zaposleni ispitanici	70
Tabela 16. Kategorija ostalo - vrste finansijskih institucija	70
Tabela 17. Tehnike provjere kreditne sposobnosti klijenata	72
Tabela 18. Kategorija ostalo - tehnike provjere kreditne sposobnosti klijenata	72
Tabela 19. Angažovanje tima za sprečavanje i djelovanje protiv obmana	74
Tabela 20. Kategorija ostalo - tim za prevenciju protiv obmana	74
Tabela 21. Zastupljenost angažovanih radnika u odjelu za prevenciju protiv obmana	74

Tabela 22. Kategorija ostalo – odjel za uspostavljanje internih kontrola	75
Tabela 23. Mogućnosti prijave sumnjivih radnji	76
Tabela 24. Kategorija ostalo - mogućnosti prijave sumnjivih radnji.....	76
Tabela 25. Faktori pojave obmana prilikom dobijanja kredita.....	78
Tabela 26. Kategorija ostalo - faktori pojave obmana prilikom dobijanja kredita.....	78
Tabela 27. Pregled rangiranja važnosti finansijske dokumentacije pravnih lica.....	79
Tabela 28. Pregled postavljenih poslovnih politika finansijskih organizacija	80
Tabela 29. Pregled ocjena scenarija u praksi.....	84
Tabela 30. Pregled primjera obmana sa ciljem dobijanja kredita u praksi	85

POPIS PRIKAZA

Prikaz 1. Učestalost prevara kroz godine	12
Prikaz 2. Razlike između forenzičnog računovodstva i revizije finansijskih izvještaja	16
Prikaz 3. Smjernice revizije finansijskih izvještaja i forenzičnog računovodstva	16
Prikaz 4. Model trougla prevare	22
Prikaz 5. Crvene zastavice kriminalnog ponašanja u organizacijama	23
Prikaz 6. Novi model dijamanta prevare.....	24
Prikaz 7. Koraci u kreditnom procesu.....	28
Prikaz 8. Faze mjerenja kreditnog rizika.....	29
Prikaz 9. Uzroci pojave prevara u bankarskom sektoru.....	32
Prikaz 10. Crvene zastavice za potencijalne prevare u bankarskom sektoru	32
Prikaz 11. Klasifikacija metoda ocjene kreditne sposobnosti klijenta.....	34
Prikaz 12. Primjena metoda istraživanja za analizu finansijskih obmana	41
Prikaz 13. Elementi obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva	59
Prikaz 14. Modeli otkrivanja obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva	60
Prikaz 15: Modeli otkrivanja obmana pri dobijanju kredita na lokalnom tržištu.....	63
Prikaz 16: Analiza slučaja obmana na području FBiH	63
Prikaz 17. Primjena metode ankete za analizu adekvatnosti internih kontrola	66
Prikaz 18. Preporuke za unapređenje sistema internih kontrola.....	86

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. Spol ispitanika.....	67
Grafikon 2. Kojoj starosnoj dobi pripadate?	67
Grafikon 3. Odaberite Vaš postignuti nivo obrazovanja?	67
Grafikon 4. Koliko radnog staža imate u profesiji?	67
Grafikon 5. Obmane prilikom dobijanja kredita danas su?.....	71
Grafikon 6. Da li razdvajate segmet poslovanja sa fizičkim i pravnim licima?	71
Grafikon 7. Na koji način provjeravate zalog dat pod hipoteku za kredit?.....	73
Grafikon 8. Da li imate uspostavljen Pravilnik za sprječavanje obmana?	74
Grafikon 9. Za uspostavljanje internih kontrola zaštite od obmana u odjelu kredita odgovoran je?	75
Grafikon 10. Prilikom analize primljenih zahtjeva za kredit, tim za prevenciju protiv obmana uzima u obzir samo kredite čiji iznos odobravanja prelazi:	77
Grafikon 11. Na kojoj osnovi podnosite Izvještaj o prevenciji protiv obmana Upravi?	78

POPIS SKRAĆENICA

ACCA – Association of Chartered Certified Accountants (Udruženje ovlaštenih ovlaštenih računovođa)

ACFE – Association of Certified Fraud Examiners (Udruženje ovlaštenih ispitivača prevara)

AML – Anti Money Laundering

CFA – Chartered Financial Analyst (Ovlašteni finansijski analitičar)

CRT – Certificirani računovodstveni tehničar

EBA – European Banking Authority

FBA – Agencija za Bankarstvo Federacije Bosne i Hercegovine

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

GAAP – Generally accepted accounting principles (Općeprihvaćena računovodstvena načela)

IT – Information technology (informacione tehnologije)

KZ – Krivični Zakon

MRS – Međunarodni računovodstveni standardi

MSFI – Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja

MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova

OIR – Ovlašteni interni revizor

OR – Ovlašteni revizor

PDV – Porez na dodanu vrijednost

RS – Republika Srpska

SAD – Sjedinjene Američke Države

SPNFTA – Sprečavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti

SWOT – Strengths, weaknesses, opportunities, and threats (snage, slabosti, prilike i prijetnje)

UBS – Union Bank of Switzerland

VP – Vrijednosni papiri

1. UVOD

1.1. Obrazloženje problema istraživanja

Mnogobrojna privredna društva danas izrazito složeno posluju na savremenom tržištu rada, zbog čega su svakodnevno prisutne transakcije velikih vrijednosti. Često u praksi takve transakcije su veoma komplikovane i zahtijevaju specifično računovodstveno evidentiranje. Takve transakcije su često okidač zbog kojih se u neznanju ili čak namjerno pogrešci prekrše računovodstveni propisi i prevari treća strana. Prevarena strana može biti svaka osoba uključujući svakog pojedinaca koji koristi finansijske izvještaje za lične potrebe do državnih organa koji imaju zadatak da takve slučajeve nadziru i spriječe.

Mnogo je sigurnije prikriti grešku koja se nepoznavanjem zakonske regulative ne zna uočiti, što izrazito olakšava odluku da se takva ideja pretvori u realnost. Postoji još mnogo olakšica koje se ne moraju ogledati samo u nepoznavanju zakonske regulative polazeći od slabosti internih kontrola ili nemarnosti radnika koji su odgovorni za kontrolu dobivene dokumentacije. Svakako, razlozi su mnogobrojni zbog čega prevare danas predstavljaju ozbiljan globalni problem a stare su koliko je i ljudski rod. U ljudskoj je prirodi da varaju, čak i kada nemaju potrebe za tim što je dovelo do postavljanja pitanja da li su finansijske informacije koje su prikazane javnosti tačno i fer prezentirane. Navedene informacije pomažu korisnicima prilikom donošenja svakodnevnih odluka za različite postavljene ciljeve koje korisnici žele ostvariti, s obzirom da su potencijalno ili stvarno povezani sa preduzećem čije izvještaje analiziraju. Kao primjer možemo navesti zainteresiranost potencijalnih dioničara da ulažu u preduzeće, želju radnika da radno mjesto u kojem su zaposleni profitabilno posluje kako bi bili adekvatno nagrađeni za svoj rad ili zainteresiranost kreditora o sposobnosti preduzeća da izmiri u roku svoje obaveze.

Kada se odluke donesu na osnovu netačnih podataka štete koje se mogu pretpiti su ozbiljne i velike. U najvećem broju slučajeva obmane se dešavaju uslijed finansijske nestabilnosti što ne obećava mnogo oštećenju strani da će svoju nastalu štetu uspjati namiriti. Veoma je jednostavno, ako dioničari odluče uložiti u nesolventno preduzeće na osnovu lažnih bilansi, veća je vjerovatnoća da će preduzeće prestati sa radom zbog nemogućnosti opstanka na tržištu nego da će uspjati izmiriti sve obaveze i nastaviti sa poslovanjem. Naravno, postoje i izuzeci ali takvi slučajevi su veoma rijetki i najčešće se odnose na jake korporacije koje imaju podršku i mogućnosti da se spase iz takvih okolnosti. Postoji širok spektar prevara iz različitih domena u praksi dok fokus u ovom istraživanju biće prevare iz domena računovodstva i revizije nastale prilikom dobijanja kreditnih plasmana, gdje su oštećene finansijske organizacije. Osnovna odrednica prevara koje će ovim istraživanjem biti analizirana ogleda se u borbi za odobrenje kreditnih plasmana. Postoje različiti motivi za pozajmljivanje potrebnih finansijskih sredstva polazeći od finansijskih problema, finansiranja poslovnih projekata do ličnih razloga. Iz toga nije teško zaključiti da krediti danas predstavljaju jedan od najznačajnijih tuđih izvora finansiranja ali i najčešće jedinu ruku spasa od bankrota nestabilnih preduzeća. Polazeći od činjenice da kredit predstavlja

dužničko-povjerilački odnos, pozajmljena novčana sredstva su data na raspolaganje zajmotražiocu na određeno vrijeme ali i pod određenim uslovima. Uslovi podrazumijevaju kamatnu stopu koja je obračunata na odobreni novčani iznos, koja se mora vratiti zajedno sa ugovorenim iznosom, period vraćanja kao i način otplate. Podrazumijeva samo kratkoročni spas koji se mora nadoknaditi kroz dogovoren period nakon prevaziđene krize zbog koje je kreditni plasman i zatražen. Nerijetko se dešava da privredna društva nisu u mogućnosti isplaćivati anuitete kredita zbog nemogućnosti savladavanja problema u poslovanju čak i nakon dobijanja novčanih sredstava od strane finansijskih institucija. U takvim situacijama iste su podložne riziku neadekvatne naplate svojih potraživanja.

Finansijske institucije koje prema zakonskoj regulativi mogu davati kredite su banke, mikrokreditna društva i leasing društva. Iste će biti uključene u istraživanje na način da će se nastojati ispitati efikasnost internih kontrola sa ciljem dobijanja odgovora na pitanje da li su finansijske institucije dovoljno dobro uspostavile vlastite interne kontrole koje mogu spriječiti pokušaje obmana prilikom odobravanja kreditnog plasmana. Da bi se prevara uspjela realizirati moraju postojati motivi, prilike kao i opravdanja za učinjeno krivično djelo. Motiv se ogleda u razlozima zbog kojih osoba odluči da počini prevaru dok prilika daje prostora počinocu da istu učini. Pritisak za obmane najčešće je finansijske prirode dok prilike zbog kojih se najveći broj obmana dogodi jesu neadekvatno uspostavljen sistem internih kontrola. Upravo najčešća pružena prilika za činjenje prevara postavljena je kao problem istraživanja ovog magistarskog rada s obzirom da proces odobravanja kreditnog plasmana zahtijeva niz radnji i koraka koji se moraju ispoštovati u skladu sa poslovnim politikom finansijske institucije. Ukoliko iste nisu adekvatno uspostavljene, štete za finansijske institucije mogu biti kobne za dalje poslovanje kao i za njihovu reputaciju. Iznosi koji se odobravaju pravnim licima nisu nezanemarivi dok u skladu sa načelom opreznosti i da je riječ o malim iznosima, greške se ne smiju zanemariti. Ukoliko obmana sa manjom štetom prođe neuočena, velika je vjerovatnoća da će se iste nastaviti ponavljati sa sve većim vrijednostima usavršavajući tehnike manipulacije s obzirom da im je ostavljeno prostora. Postoji i druga mogućnost gdje se u manjim nepravilnostima kriju veće obmane. Zbog takvih mogućnosti nije poželjno rangiranje pozicija finansijskih izvještaja prema važnosti jer svaka pozicija je važna i ima svoju funkciju.

Pored ispitivanja ispravnosti internih kontrola finansijskih institucija koje odobravaju kreditne plasmane bit će istraženi prethodni finansijski skandali u inostranim zemljama gdje su oštećene finansijske institucije zbog obmane sa ciljem dobijanja kredita. Navedenom analizom bit će predstavljene tehnike obmane finansijskih institucija kao i elementi koji su doveli do izvršenja prevare. Bit će prikazano i istraživanje obmana prilikom dobijanja kredita bazirano na području FBiH na osnovu kojih će se uporediti metode obmane kao i elementi uz pomoć kojih se obmana izvršila. Navedeni elementi prevare svakako podrazumijevaju pomenute prilike, prijetnje i opravdanja zbog kojih je prevara počinjena. Na osnovu poznatih elemenata razvijeni su savremeni modeli otkrivanja obmana što je navelo na postavljanje pitanja koji modeli odgovaraju obmanama počinjenim na području Federacije Bosne i Hercegovine a koji za obmane iz inostranstva.

1.2. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja

Izučavanje i primjena forenzičnog računovodstva su u velikom nedostatku uzimajući u obzir da još uvijek u potpunosti nije omogućen postupak licenciranja certificiranih forenzičnih računovođa u Bosni i Hercegovini. Sa tim u vezi, objavljen je izuzetno mali broj knjiga koje obrađuju navedenu naučnu disciplinu. Područje Bosne i Hercegovine karakteriše knjiga od prof. dr. Isaković-Kaplan Ševale po nazivom "Forenzično računovodstvo", objavljena 2016. godine. Navedena knjiga predstavlja odličan vodič za upoznavanje pojma, značaja i djelokruga rada forenzičnog računovodstva. Naravno, postoje mnogobrojni članci koji započinju oživljavanje relevantne naučne discipline u Bosni i Hercegovini, no da bi se taj cilj uspio postići potrebno je mnogo više. Potrebna je prije svega zakonska podrška, kontinuirano educiranje okoline i prije svega želja za sticanjem specifičnih znanja i vještina koje forenzično računovodstvo pruža.

Inostranstvo znatno više doprinosi razvoju forenzičnog računovodstva, pogotovo Amerika u kojoj je započeo razvoj i realizacija gdje veliki značaj zauzima Asocijacija ispitivača kriminalnih radnji (ACFE) koja kontinuirano sprovodi istraživanja za sprovedene prevare i posljednice istih. Takva istraživanja su sprovedena i za obmane koje predstavljaju predmet navedenog istraživanja – obmane prilikom dobijanja kredita. ACFE Report to nations (2008-2022) izvještaji su dosadašnjim istraživanjima pokazali da su prisutne prevare u finansijskom sektoru iz brojnih domena poslovanja. Iste su uključivale krađu gotovine, čekove, bezgotovinske transakcije, korupcije, kartične i mnogobrojne druge vrste obmana. Od svih prikazanih tipova prevara najveću važnost za ovaj rad imale su prevare u naplati kao i one koje su uključivale manipuliranje sa finansijskim izvještajima. Navedena dva tipa prevara su relevantna za istraživanje ovog rada s obzirom da iste predstavljaju osnovne tipove obmana prilikom dobijanja kredita. Prevare u naplati se mogu odnositi na naplatu anuiteta u kreditnom plasmanu dok lažno finansijsko izvještavanje može upućivati na prevare u finansijskim izvještajima klijenata. Zbog toga su dva navedena tipa prevara prikazana u sljedećem tabelarnom pregledu. Prema dostupnim analizama, u periodu od 2008-2022. prikazani su rezultati u nastavku.

Tabela 1. Rezultati ranijih istraživanja od strane ACFE organizacije

Godina	Broj slučaja	Prevare naplate	Lažno finansijsko izvještavanje	Šteta po prevari izražena u dolarima
2022	351	10,00%	11,00%	100.000,00
2020	386	8,00%	10,00%	100.000,00
2018	338	11,00%	8,00%	110.000,00
2016	368	9,50%	12,00%	192.000,00
2014	244	5,70%	10,20%	200.000,00
2012	229	12,70%	9,60%	232.000,00
2010	298	12,40%	5,40%	175.000,00
2008	132	23,90%	10,30%	250.000,00

Izvor prilagođeno prema: ACFE Report to the Nations 2008-2022. Dostupno na:

<https://www.acfe.com/fraud-resources/report-to-the-nations-archive>.

Iz predstavljenih rezultata je vidljivo varijabilno kretanje broja izvršenih prevara u polju kreditiranja pravnih lica. To ukazuje na činjenicu da, bez obzira na učestalu primjenu forenzičnog računovodstva, prevare ipak postoje što nas dovodi do glavnog pitanja šta se dešava u zemlji poput Bosne i Hercegovine, koja nema probuđenu svijest o relevantnoj naučnoj disciplini. Kakve posljedice donose prevare na lokalnom tržištu kada uporedimo prosječne štete po prevari u Americi. Vidljivo je smanjenje prosječnih gubitaka po prevari što nikako ne umanjuje značajnost trenutnih. Slično istraživanje koje analizira slučajeve obmana prilikom dobijanja kredita sproveo je Belak Vinko (2017), koji je u svojoj knjizi "Lažiranje finansijskih izvještaja, prijevare i računovodstvena forenzika - 60 slučajeva iz prakse" u posebnom poglavlju knjige obradio prevare koje su se desile u finansijskim institucijama. Četiri prevare su se konkretno odnosile na kreditno poslovanje i iste će ukratko biti elaborirane u nastavku.

Sterling Financial Corporation bio je prvi slučaj prevara u finansijskim institucijama koje je prikazao autor Belak, 2017. Isti je podrazumijevao sofisticiranu shemu prevare sa kreditima u periodu od 2001-2007. godine. Prevaru je počinilo društvo Equipment Finance koje se bavilo finansiranjem i trgovanjem opreme za šumarsku industriju. Prevare se ogledala u stvaranju fiktivnih kredita u svrhu mjesečnih plaćanja za druge lažne kredite putem kojih su izvlačili novac koji su zadržali za sebe. U prevarnom postupku su krivotvorili kreditnu dokumentaciju i pisma potvrde revizora kako bi prikriili lažne kredite. Primjenom lažnih knjiženja, kolateralala i procjena kreditne sposobnosti krivotvorili su dokumentaciju prilikom postupka obrade kreditnog plasmana. Uključivali su također i lažne jamce sa ciljem zaobilaska postupka potvrde kreditne sposobnosti. Za sprovedena djela počinioci su bili osuđeni na veliki broj godina zatvorske kazne uz uslovnu kaznu nakon puštanja na slobodu.

Drugu prevaru izvršila su dva fizička lica Rachel Siders i Vera Kuzmenko 2016. godine. Prevare se odvijala na način da je Rachel podnijela zahtjev za odobrenje kredita banci Washington Mutual Bank 2008. godine koristeći se imovinom svog rođaka. Istu imovinu, koja je pripadala društvu koje je bilo vlasništvo njenog rođaka, je ponudila kao zalog te lažirala porezne prijave u ime rođaka sa znatno precijenjenim dohotkom. Lažirala je i dokumentaciju za hipoteku te krivotvorila potpise. Kreditni službenici nisu detaljno analizirali kreditni zahtjev stoga je banka odobrila kreditni plasman u iznosu od 170.000,00 dolara, te isti je isplaćen na bankovni račun. Na početku su bile isplaćene minimalne uplate dok vremenom Rachel nije prestala isplaćivati anuitete kredita. Drugu shemu Rachel je realizovala uz pomoć Vere Kuzmenko 2006. godine. Ista je podrazumijevala prevaru sa hipotekama koje su uključivale više od 30 objekata. Na temelju lažnih dokumenata od banke su dobili više od 30 miliona dolara stambenih kredita na temelju kupovine 30 navedenih objekata od nepostojećih prodavaca. Zahtjevi za hipotekarne kredite sadržavali su lažne informacije o dohotku, zaposlenju, imovini i namjeri kupca za tražene nekretnine. U ovoj prevari je sudjelovalo još šest osoba i iste su osuđene na zatvorske kazne (Belak,2017).

Treću prevaru u domenu kreditnog poslovanja Belak, 2017. je naveo da su počinili Binder Tal, Baldev Tal, Ashok Kumar, Shariful Mintu i drugi saučesnici 2016. godine. Prevare se ogledala u lažnoj dokumentaciji koja je predana pri podnošenju zahtjeva za odobravanje

kredita. Lažirane informacije su se odnosile na poziciju prihoda i imovinu zajmoprimaca. Na temelju dostavljene dokumentacije prevaranti su uspjeli da dobiju 2,5 miliona dolara pozajmljenih novčanih sredstava od banke. Banka nije bila oprezna prilikom analize kreditnog zahtjeva obzirom da prethodno nije provjerila historiju tražioca kredita. Binder Tal je prije podnošenja zahtjeva za kredit već jednom bio osuđen na 30 mjeseci zatvora zbog prevare dok njegov saučesnik Shariful Mintu na 12 mjeseci zatvora.

Posljednja prevara prikazuje obmanu proisteklu iz bliskih odnosa sa zaposlenicima banke 2016. godine. Istu je počinio Chester Peggese zajedno sa zaposlenikom banke Paulom Ryanom. Peggese se predstavljao crkvama u Los Angelesu kao konsultant koji im je mogao pomoći u dobivanju hipotekarnih kredita. Od 2007-2009. godine Peggese je uspio da ostvari saradnju sa crkvama gdje su mu naivno pokazivali svoje finansijske izvještaje iz kojih je on tajno izvukao finansijske dokumente koji su potrebni u kreiranju lažnih zahtjeva za kredit u svoju korist. Peggese je lažne prijave za kredite slao u banku za odobrenje pri čemu mu je u tome pomogao zaposlenik banke Paul Ryan. Paul je osigurao potporu za prezentiranje finansijskih informacija crkve sa ciljem osiguranja odobrenja molbi za kreditiranje crkve koje su sadržavale lažne finansijske izvještaje. Peggese je primao isplate na temelju lažnih kredita i dio novca prosljeđivao Ryanu kao nagradu za sudjelovanje u prevari. Nakon priznanja da je podnio lažnu poreznu prijavu na sudu, Peggese je osuđen na godinu dana zatvora uz novčanu isplatu u iznosu od 4,2 miliona dolara banci. (Belak, 2017).

1.3. Svrha i doprinos istraživanja

U svakom momentu moramo biti svjesni činjenice da forenzično računovodstvo predstavlja osnovno oružje protiv manipulatora koji nas svakodnevno pokušavaju prevariti. Zbog loše transparentnosti informacija smatra se da takvi slučajevi nisu česti ali to predstavlja samo fiktivni paravan koji doprinosi kontinuiranom povećanju realiziranih obmana pri dobijanju kredita u praksi. Glavna svrha ovog istraživanja jeste skrenuti pažnju na potencijalne slabosti i prilike na kojima se treba raditi sa ciljem minimiziranja finansijskih obmana prilikom odobravanja potrebnih novčanih sredstava od strane finansijskih institucija. Također, ovim radom se nastoji pokrenuti realizacija edukativnih programa iz oblasti forenzičnog računovodstva na području Federacije Bosne i Hercegovine sa ciljem sprječavanja i minimiziranja finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita u praksi.

Iz navedene svrhe proizilazi i doprinos istraživanja koji se ogleda u jačanju uspostavljenih internih kontrola u bankama, mikrokreditnim organizacijama i leasing društvima, gradeći na taj način adekvatni sistem odbrane od prevaranata. Na osnovu sprovedenih istraživanja bit će predstavljene preporuke koje mogu poslužiti kao dodatna zaštita od obmana prilikom dobijanja kredita, ukoliko se iste realizuju. Važna napomena ogleda se u značaju razvoja forenzičnog računovodstva kao nauke i prakse, bez koje zaštita od prevara nikada neće biti u potpunosti postignuta. Bosna i Hercegovina ima mnogo prostora za implementaciju navedene naučne discipline za što će biti potrebno prije svega vrijeme, interes građana za učenjem kao i zakonska podrška.

1.4. Istraživačka pitanja i hipoteze

Rad je koncipiran na način da se sprovedu dvije vrste istraživanja koja će stvoriti značajan doprinos za društvo koje podrazumijeva korisnike finansijskih informacija. Kako je u obrazloženju teme definisan problem istraživanja koji se odnosi na nedovoljno efikasne interne kontrole u finansijskim institucijama sa ciljem sprečavanja obmana prilikom odobravanja kreditnog plasmana, prvo istraživanje će pokušati odgovoriti na sljedeće istraživačko pitanje: *Da li su interne kontrole u finansijskim institucijama dovoljno efikasne da mogu spriječiti pojavu finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita?*

Istraživanje će biti sprovedeno uz pomoć anketnog upitnika na osnovu kojeg će se odgovori od relevantne skupine ispitanika analizirati. Detaljna elaboracija dobijenih odgovora će nam pomoći prilikom donošenja finalnih zaključaka o adekvatnosti uspostavljenih internih kontrola finansijskih institucija. Finalni cilj ankete bit će upoznati se sa svakodnevnim aktivnostima zaposlenih radnika u finansijskim institucijama koje imaju ovlaštenje da odobre kreditne plasmane. Kroz redovne aktivnosti finansijskih institucija bit će analizirane poslovne politike finansijskih institucija putem kojih će se ispitati kvalitet uspostavljenih internih kontrola. Nakon utvrđenih nedostataka formirat će se određene preporuke koje imaju glavni cilj da minimiziraju slučaj obmana prilikom dobijanja kredita na području Federacije Bosne i Hercegovine. Istraživanjem će se nastojati ispitati sljedeća hipoteza:

H1: Interne kontrole u finansijskim institucijama nisu dovoljno efikasne da mogu spriječiti pojavu finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita.

Druga vrsta istraživanja ogleda se u sumarnom pregledu i analizi stvarno realiziranih obmana prilikom dobijanja kredita. Ispitivanje podrazumijeva inostrano i lokalno tržište, pri čemu kao lokalno tržište tumačimo Federaciju Bosnu i Hercegovinu. Navedenim istraživanjem cilj je upoznati se sa metodama izvršenja prevara i elementima koji su značajno doprinijeli realizaciji prevare. Bazna literatura za istragu inostranih slučajeva bit će izvori sa interneta obzirom da je transparentnost kriminalnih radnji u inostranstvu održana na izrazito kvalitetnom nivou za razliku od lokalnog tržišta gdje su rijetko objavljeni detalji sprovedenih obmana. Slučajevi finansijskog kriminala u domenu kreditnog poslovanja bit će analizirani na osnovu dobivenih slučajeva od strane Suda BiH i Općinskog Suda u Sarajevu. Nakon donošenja zaključaka o načinu manipuliranja na inostranom i lokalnom tržištu bit će sprovedena komparacija podataka sa ciljem odgovora na drugo istraživačko pitanje: *Da li se primjenjene metode kreativnog računovodstva razlikuju na području FBiH u odnosu na inostranstvo?*

Navedenim istraživanjem se nastoji probuditi svijest o značaju forenzičnog računovodstva. Moramo biti svjesni činjenice da se problem ne može riješiti dok ne budemo spremni da isti razumijemo. Tek nakon što se upoznamo sa problemom možemo znati na koji način treba ispravno reagovati. Da bi to uspjeli neophodno je da se upoznamo sa mogućim manipulativnim shemama i da pokušamo dokučiti zbog čega bi neko želio počinuti prevaru. Ako uzmemo u obzir nedovoljni stepen educiranosti stanovnika Bosne i Hercegovine u polju

forenzičnog računovodstva kao i uvrđenu nemogućnost sticanja licence certificiranih forenzičnih računovođa na prostorima FBiH, formirana je pretpostavka da metode izvršenja obmana u domenu kredita se značajno razlikuju na našim prostorima. Pretpostavka podrazumijeva stav da metode izvršenja prevara se na lokalnom tržištu čine znatno jednostavnije zbog nemogućnosti otkrivanja istih i zbog toga se smatra da su formirane sa manjkom opreza za razliku od inostranih slučajeva gdje je veoma precizno isplaniran svaki korak ka počinjenju komplikovanih prevara. Kao odgovor na postavljeno istraživačko pitanje postavljena je sljedeća hipoteza koja se analizom navedenih slučajeva treba ispitati:

H2: Primjenjene metode kreativnog računovodstva na području FBiH se razlikuju u odnosu na metode kreativnog računovodstva iz inostranstva.

Uzimajući u obzir očekivane jednostavnije pristupe izvršenja prevara na području Federacije Bosne i Hercegovine, posljednjim istraživačkim pitanjem nastojao se ispitati adekvatan model otkrivanja obmana prilikom dobijanja kredita na lokalnom tržištu. Sa ciljem formiranja kvalitetnog istraživanja prvobitno će u teorijskom osvrtu rada biti analizirani postojeći modeli otkrivanja prevara. Unificirani model, na osnovu kojih su nastale modifikacije predstavlja najjednostavniji model trougla prevare koji sadrži tri osnovna elementa koji podrazumijevaju pritisak, priliku i racionalizaciju (Isaković-Kaplan, 2016).

Isti je pogodan za ispitivanje obmana od strane slučajnih prevaranata koji nemaju urođeno kriminalno razmišljanje niti osjećaj grižnje savjesti za počinjeno djelo. Obično takve slučajeve prevara karakterišu nepromišljene radnje izazvane finansijskim pritiscima. Modificirani modeli mijenjali su se u skladu sa utvrđenom perfekcijom izvršenja manipulativnih postupaka od strane vrsnih manipulatora. Iste karakterišu prevaranti kojima nije potreban pritisak za počinjenu obmanu već samo prilika.

U skladu sa tim sljedeća pretpostavka se ogledala u razmišljanju da jednostavniji model otkrivanja obmane će prije odgovarati lokalnom tržištu. Faktori za donošenje navedenog zaključka su mnogobrojni a prvi i osnovni faktor se ogleda u manjku poznavanja forenzičnih znanja na osnovu kojih ne možemo biti upoznati sa potencijalnim načinima izvršenja prevara. U skladu sa postavljenim problemom formirano je sljedeće istraživačko pitanje: *Da li je model trougla prevare adekvatan model za otkrivanje obmana prilikom dobijanja kredita u FBiH?*

Induktivnom metodom dobijenih slučajeva od strane Suda BiH i Općinskog suda u Sarajevu sprovedst će se detaljan pristup otkrivanju potencijalnih elemenata prevara sa ciljem utvrđivanja adekvatnog modela za otkrivanje prevara u domenu kreditnog poslovanja na području Federacije Bosne i Hercegovine. Sprovedenim istraživanjem lokalnih slučajeva obmana finansijskih institucija prilikom dobijanja kredita, nastojat će se odbraniti ili osporiti sljedeća hipoteza:

H3: Model trougla prevare je adekvatan model za otkrivanje obmana prilikom dobijanja kredita u FBiH.

1.5. Ciljevi istraživanja

Kako je već u uvodu navedeno, postoji više ciljeva koji se ovim istraživanjem žele postići:

1. Ispitati efikasnost internih kontrola finansijskih institucija vezanih za provjeru kreditne sposobnosti privrednih društava na području FBiH.
2. Dati sistematiziran prikaz inostranih finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita sa osvrtom na elemente prevare i tehnike obmana finansijskih institucija.
3. Dati sistematiziran prikaz finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita na području FBiH sa osvrtom na elemente prevare i tehnike obmana finansijskih institucija.
4. Dati sistematiziran prikaz rada Tužilaštva FBiH vezanog za slučajeve finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita.
5. Na temelju dobivenih rezultata istraživanja dati preporuke o načinima unapređenja sistema internih kontrola finansijskih institucija FBiH.

1.6. Metodologija istraživanja

Sa ciljem sprovođenja empirijskog dijela istraživanja koristit će se primarni i sekundarni podaci. Primarni podaci će se odnositi na odgovore dobivene iz anketnog upitnika kojim će se nastojati ispitati adekvatnost uspostavljenih internih kontrola u finansijskim institucijama. Ispitanici će biti odabrani na osnovu uzorka dok populaciju će činiti stručni kadar povezan sa kreditnim odobrenjima za pravna lica. Konkretno, uzorak anketnog upitnika činit će radnici finansijskih institucija koji su zaposleni u odjelu interne revizije, kreditnih odjela za pravna lica i odjela angažovanih za zaštitu od prevara. Institucije koje će biti kontaktirane bit će: banke, mikrokreditna društva i leasing društva. Anketa će biti koncipirana na način da se sastoji od tri dijela. Prvi set pitanja će se odnositi na sociodemografske podatke. Drugi set pitanja će se odnositi na percepciju zaštite protiv obmana sa ciljem dobijanja kredita dok treći set pitanja će se sastojati od praktičnih situacija gdje će biti potrebno procijeniti ispravnost internih kontrola. Na osnovu primarnih podataka bit će sprovedena metoda ankete kojom će se na osnovu pojedinačnih odgovora iz ankete donijeti generalni zaključak.

Sekundarni izvori podataka odnosit će se na slučajeve dobivene od Suda BiH i Općinskog suda u Sarajevu, kao i istražene slučajeve putem objavljenih članaka iz inostranstva. Izrazito bitnu literaturu činit će izvještaji o radu Tužilaštva na osnovu kojih će metodom analize biti odabrani slučajevi obmana prilikom dobijanja kredita koje treba tražiti od Suda BiH i Općinskog suda u Sarajevu. Nakon dobivenih slučajeva od Suda koristit će se induktivna metoda kojom će se analizirati pojedinačno svaki slučaj i nastojati doći do suštine i odgovoriti na postavljena istraživačka pitanja. Induktivna metoda će se koristiti također za analizu inostranih slučajeva te metodom komparacije dobivenih zaključaka za inostrane i lokalne slučajeve će se donijeti generalni zaključak koji će pomoći da se testiraju postavljene

hipoteze. Pored potrebne literature za empirijski dio istraživanja u sekundarne izvore podataka spadat će mnogobrojne knjige i članci iz područja forenzičnog računovodstva kao i zakonska regulativa kojom je forenzično računovodstvo popraćeno.

1.7. Struktura završnog rada

Rad je koncipiran na način da sadrži šest poglavlja koji sadrže uvod, zaključak i četiri međusobno povezana poglavlja.

Uvod sadrži osnovne informacije na koji način je nastala ideja sprovedenog istraživanja i koje su njene polazne pretpostavke. U istom je objašnjen predmet i problem istraživanja, postavljeni ciljevi kao i metode istraživanja kojim se nastoje ostvariti postavljeni ciljevi. U ovom dijelu rada su predstavljena i ranija istraživanja koja su povezana sa temom ovog rada.

Drugo poglavlje nosi naziv *“Uloga forenzičnog računovodstva u funkciji otkrivanja obmana”* i isti sadrži osnovne smjernice djelovanja forenzičnog računovodstva. Veoma je važno poznavati pojam prevare kako bi na adekvatan način uspjeli spriječiti iste. Postoje mnogobrojna pojašnjenja o pojmu i elementima prevara, koje će ovo poglavlje detaljno prikazati. Također, bit će prikazane razvijene klasifikacije prevara kao i uspostavljeni modeli otkrivanja obmana u društvu.

Treće poglavlje koje nosi naziv *“Finansijske institucije u funkciji otkrivanja obmana prilikom dobijanja kredita”* prikazuje djelokrug rada finansijskih institucija i elaboraciju rizika nastalog prilikom kreditiranja nesolventnih klijenata. Navedeno poglavlje opisuje potencijalne prevare prilikom davanja kredita pravnim licima u finansijskim institucijama kao i metode izvršenja istih, što će značajno doprinijeti empirijskoj analizi slučajeva iz prakse. Svakako su teorijska saznanja nastala na osnovu praktičnih slučajeva iz prošlosti. Navedena dva poglavlja predstavljaju podlogu za realizaciju empirijskih istraživanja koja su sprovedena sa ciljem odgovora na postavljena istraživačka pitanja

Rezultati empirijskih istraživanja bit će prikazani u četvrtom i petom poglavlju te na osnovu istih će se formirati finalni zaključci koji su utemeljeni teorijskim saznanjima.

Četvrto poglavlje se ogleda u istraživanju stvarnih realiziranih finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita. Isti nosi naziv *“Analiza finansijskih obmana prilikom dobijanja kredita”* te prikazuje detalje sprovedenih istraga za četiri slučaja prevara u inostranstvu i šest slučajeva na lokalnom tržištu. Svrha navedenog istraživanja jeste upoznati čitaoca sa metodama izvršenja prevara na oba analizirana područja te utvrditi sličnosti i razlike. Sprovedenim analizama se također nastoji dobiti odgovor na pitanje koji model je najrelevantniji za otkrivanje prevara u Federaciji Bosni i Hercegovini. Odgovor na postavljeno pitanje značajno će olakšati proceduru otkrivanja prevara na području Federacije Bosne i Hercegovine. Već je navedeno da će u drugom poglavlju biti teorijski objašnjeni postojeći modeli otkrivanja prevara. Na osnovu teorijske elaboracije istih, bit će olakšana analiza praktičnih primjera u črtvrtom poglavlju.

Peto poglavlje ispituje kvalitet uspostavljenih internih kontrola u finansijskim institucijama sa ciljem minimiziranja slučaja obmana prilikom dobijanja kredita u praksi. Isti nosi naziv “*Ispitivanje efikasnosti internih kontrola finansijskih institucija*“ te ukazuje na glavne nedostatke koji će biti uočeni analizom odgovora iz sprovedenog anketnog upitnika. Ispitanici, na osnovu čijih odgovora su doneseni zaključci, bit će radnici u tri relevantna odjela: odjel interne revizije, odjel istraga prevara i kreditni odjel pravnih lica. Ispravke utvrđenih nedostataka čitaoci će moći utvrditi uz priložene preporuke koje predstavljaju osnovni doprinos ovog rada.

Nakon elaboriranih teorijskih i praktičnih dijelova rada bit će predstavljen *zaključak* koji sadrži glavne zaključke dobivene sprovedenim istraživanjem. U istom je sadržana suština rada sa detaljnim osvrtom na svrhu, doprinos i postavljene ciljeve opisane na početku rada.

2. ULOGA FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA U FUNKCIJI OTKRIVANJA OBMANA

Za potrebe pisanja završnog rada, koji se konkretno odnosi na obmane pri dobijanju kredita od finansijskih institucija, bitno je prikazati značaj računovodstva kao naučne discipline i struke. Da bi bili upoznati sa pojmom forenzičnog računovodstva, koji kao grana računovodstvene nauke predstavlja baznu naučnu disciplinu za ovaj rad, neophodno je pojasniti šta prethodi navedenoj nauci i kako je primjena iste počela. Računovodstvena praksa je prisutna još od drevnih Sumera u Mezopotamiji u IV mileniju prije nove ere i tada su se računovodstvene transakcije bilježile na tablicama od gline. Dok računovodstvena nauka koju mi danas primjenjujemo datira iz 1491. godine kada je poznati italijanski naučnik i matematičar Luka Pacioli uveo poglavlje o računovodstvu sa namjerom da objasni koncept nule. Konceptom nule je započeo izučavanje osnovne računovodstvene jednačine da dugovna strana mora biti jednaka potražnoj, odnosno da sredstva moraju biti jednaka izvorima sredstava (Gray i Needles, 1999).

Današnji značaj računovodstva je iznimno veliki uzimajući u obzir da ni jedno društvo ne bi moglo funkcionisati bez adekvatnog računovođe koji će pratiti i bilježiti transakcije koje su karakteristične za aktivnosti društava. Zbog toga se za računovodstvo kao naučnu disciplinu može slobodno reći da je jezik poslovanja. Predstavlja prije svega nauku, struku, profesiju i umjetnost interpretacije rezultata ekonomskih aktivnosti (Meigs *et al*, 1999).

Računovodstvo predstavlja informacioni sistem koji vrednuje i evidentira finansijske podatke o društvima (Gray i Needles, 1999) koji predstavljaju sprovedene transakcije sa dobavljačima, kupcima, partnerima, zaposlenicima, državnim organima i ostalim korisnicima. Navedene korisnike računovodstvenih informacija možemo podijeliti na interne i eksterne gdje pod internim korisnicima podrazumijevamo upravu i zaposlenike. Zakonski propisani set finansijskih izvještaja koji predstavljaju osnovu za analizu su: bilans stanja koji pokazuje finansijsku sliku preduzeća, bilans uspijeha koji prikazuje nivo postignute profitabilnosti, izvještaj o novčanim tokovima sa predstavljenim tokovima novca,

izvještaj o promjenama na kapitalu i bilješke koje označavaju smjernice za primjenjene računovodstvene politike jednog preduzeća (Zakon o računovodstvu i reviziji, 2021).

Za informacije koje predstavljaju sastavni dio navedenih elemenata osnovnog seta finansijskih izvještaja korisnici informacija imaju određene koristi. Na primjer, zaposleni su zainteresovani za informacije koje se direktno vežu za profitabilnost i stabilnost poslovanja preduzeća u kojem rade, kako bi stekli utisak da li će redovno moći primati naknadu za svoj rad. Sa druge strane kreditori su zainteresovani za solventnost i likvidnost preduzeća, kako bi bili sigurni da li će preduzeće izmiriti svoje dugove na vrijeme. Evidentno je da svaki korisnik informacija ima određene interese i na osnovu istih ima pristup određenim informacijama. Eksterni korisnici informacija ne mogu imati uvid u kompletno poslovanje preduzeća već samo one informacije koje su javno objavljene. Interni korisnici, koji rade sa podacima pojedinih preduzeća su limitirani sa informacijama. Od svih navedenih korisnika poseban se značaj pripisuje menadžmentu jer predstavljaju jedine korisnike koji imaju pristup svim bazama podataka i internim informacijama preduzeća.

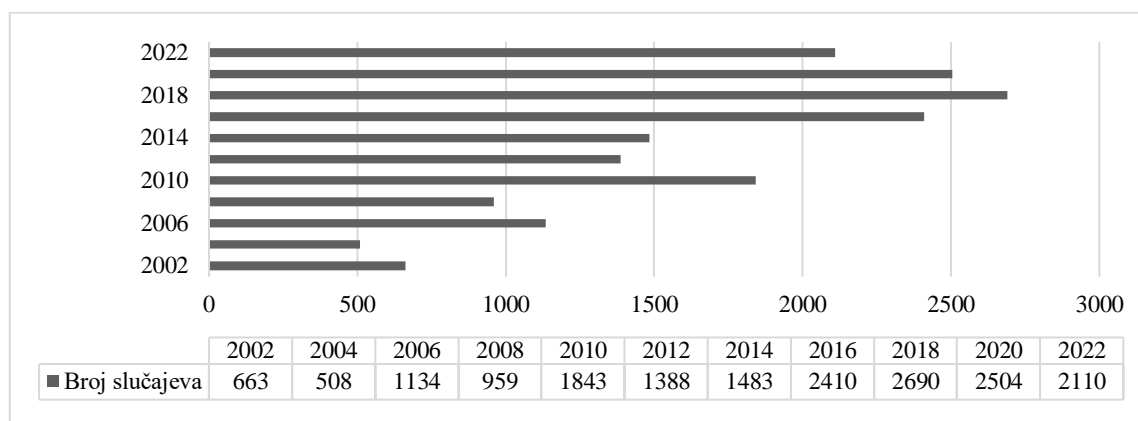
S obzirom da postoje mnogi korisnici koji iz svojih različitih ciljeva trebaju imati uvid u finansijske izvještaje različitih društava, isti trebaju biti tačni kako bi sa istinitim informacijama korisnici raspolagali. Neistinitost i netransparentnost navedenih informacija predstavlja osnovu za razvoj forenzičnog računovodstva kao naučne discipline. Sa ciljem povećanja povjerenja korisnika u finansijske i nefinansijske informacije društava, glavni cilj forenzičnog računovodstva jeste istražiti i pronaći prevare. Povjerenje korisnika finansijskih izvještaja se može pridobiti na različite načine. Ako posmatramo investitore njih možemo zadržati samo ako uspješno vodimo društvo koje im je povjereno sa prisutnim rastom poslovne dobiti, cijena dionica i tržišne vrijednosti preduzeća. Ostali faktori se ogledaju u dobrom kreditnom rejtingu kao i u unapređenju poslovanja preduzeća (Vukoja, 2019).

2.1. Glavne odrednice forenzičnog računovodstva

Finansijski izvještaji često danas postaju frizirani na način da u mnogim društvima se primjenjuje kreativno računovodstvo nepoštivajući odredbe Međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja. U takvim okolnostima nastaje kozmetičko finansijsko izvještavanje uz koje je upitna korisnost informacija u sklopu finansijskih izvještaja za korisnike računovodstvenih informacija (Isaković-Kaplan, 2016). Kada je upitan kvalitet takvih informacija tada je šteta moguća za buduće poslovne odluke korisnika kojim su takve informacije potrebne. Ako su informacije objavljene javnosti, tada se smatra da su one ispravne i tačne ali nažalost sve je manje časnih društava koji istinito i objektivno prikazuju svoju sliku poslovanja. Svjesni da manipuliranjem ugrožavaju svoje poslovanje kao i poslovanje treće strane (zavisno od vrste korisnika) manipulatori sprovode kreativne tehnike računovodstva, zbog čega je i nastala naučna disciplina koja se bavi proučavanjem navedenih manipulativnih radnji. Učestalost prevara u finansijskom izvještavanju ogleda se u činjenici da od 49 pojedinačnih kriminalnih shema 20 njih čini više od 80% ukupno izvršenih kriminalnih radnji (Petrović, 2013). Na svakodnevnim primjerima je vidljivo da

prevare u računovodstvenom svijetu dovode do finansijskih kriza i bankrota. Bez obzira na posljedice takvi manipulativni postupci u posljednje vrijeme uzimaju maha i najčešće rezultiraju posljedicama koje se ne mogu prikriti. U takvim situacijama najviše ispaštaju korisnici finansijskih izvještaja koji slijepo vjeruju u istinitost istih. Uzroci podlijevanja metodama kreativnog računovodstva su mnogobrojni a najčešće se ogledaju u nemogućnosti ostvarivanja zdravog novčanog toka, nerealne računovodstvene procjene, pretjeranoj profitabilnosti, velikoj prezaduženosti društava i slično (Gill i Oluić, 2010).

Prikaz 1. Učestalost prevara kroz godine

Izvor: Prilagođeno prema: ACFE Report to the Nations (2002-2022). Dostupno na: <https://www.acfe.com/fraud-resources/report-to-the-nations-archive>.

2.1.1. Pojam i uloga forenzičnog računovodstva

Iako je riječ o izrazito novijoj naučnoj disciplini, njen razvoj počeo je od devedesetih godina prošlog stoljeća. Osnovna odrednica ove naučne discipline jeste da primjenom istražiteljskih vještina otkrije prevare u finansijskim izvještajima koje odstupaju od računovodstvenih standarda i drugih zakonskih odredbi (Belak, 2011). Predstavlja promatranje “iza brojeva” kojim se dubinski istražuju događaji koji dovode do pojave sumnji da se greška desila ili da je prevara počinjena (Budimir, 2013). Nesporno je da su prevare prisutne onoliko koliko je stara ljudska populacija. U ljudskoj je prirodi da varaju i polazeći od takve tvrdnje prevare su i danas prisutne ali u mnogo većoj mjeri nego ranije. Postupkom globalizacije i akademskim dostignućima, danas je znatno olakšano manipuliranje obzirom da postoje mnogobrojne olakšavajuće okolnosti počevši od tehnologije do poznavanja maštovitih tehnika u većoj mjeri nego ranije.

Forenzično računovodstvo u svom nazivu sadrži latinsku riječ “forensis” što znači “na trgu” dok u rimsko doba trg je predstavljao mjesto svih važnih dešavanja pa tako i suđenja za kriminalne i nemoralne radnje (Petković, 2010). Potreba za forenzičnim računovodstvom kao i porast broja certificiranih forenzičnih računovođa izazvalo je nekoliko događaja koji su podrazumijevali: veliki broj društava je priznalo da su bili žrtve prevara, učestali su slučajevi korupcije i podmićivanja, broj falsifikovanih finansijskih izvještaja se znatno povećao, obmane koje su podrazumijevale gubitke na imovini rastu, više od trećine prevara

su otkrivene slučajno – primjenom uobičajnih postupaka detekcije prevara (Budimir, 2017). Zbog toga se sve više javlja potreba u poslovnom svijetu za novim vidom računovodstva koji će podrazumijevati razumijevanje zakonske regulative, računovodstvenih standarda te na kraju kontrolu računovodstvene prakse. Nedostaci navedenih faktora, koji su neophodni u istragama, predstavljaju osnovni razlog razvoja navedene naučne discipline. Da se forenzične istrage obave na pravi način prije svega je potrebno poznavati računovodstvo, reviziju te posjedovati istraživačka razmišljanja i vještine (Koletnik i Kolar, 2008).

Ako se osvrnemo na našu državu, ista predstavlja veoma podložno tlo za činjenje prevara obzirom da primjena forenzičnog računovodstva još uvijek nije ustaljena i da ne postoji mogućnost certificiranja i sticanja licence forenzičnog računovođe na području Federacije Bosne i Hercegovine. Mogućnost sticanja stručnog zvanja certificiranog forenzičnog računovođe na našim prostorima postoji od 2013. godine kada je Savez računovođa i revizora Republike Srpske omogućio jednoj generaciji da izađu na ispit i tim činom ako zadovolje kriterije dobiju cijenjenu licencu. Po dostupnim podacima sa stranice Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, posljednji ispit za sticanje profesionalno- stručnog zvanja “sertifikovani forenzički računovođa“ bio je u 2022. godini (Savez računovođa i revizora RS, 2022). Razočaravajuća okolnost jeste da na području Federacije Bosne i Hercegovine još uvijek ne postoji mogućnost sticanja licence. Prvi seminar na temu forenzičnog računovodstva održan je 2014. godine u Banja Luci gdje su najviše zastupljeni bili pravnici (Hasanbegović, 2016), što nam može biti dovoljan pokazatelj koliko zaostajemo u poznavanju i praktikovanju ove naučne discipline čiji procvat se događa 50 godina ranije. Kako je rad koncipiran na slučajevima na području Federacije Bosne i Hercegovine, prethodno navedena tvrdnja će biti jedna od glavnih prijetnji pojave finansijskog kriminala.

Nadalje, zakonska regulativa sama po sebi nije dobro i jasno uspostavljena zbog čega se često dešava da se pronalaze “rupe u zakonu“ i na taj način obmanjuje treća strana, što upućuje na tehnike kreativnog računovodstva koje uključuju korištenje “prava izbora i drugih postupaka koji su dopušteni računovodstvenom regulativom (Vukoja, 2012). Na samom kraju značajno je navesti da na području Bosne i Hercegovine se mnogobrojna lica susreću sa siromaštvom i finansijskim problemima što može biti jedan od glavnih indikatora za sprovođenje manipulativnih postupaka. S obzirom na potencijalne mogućnosti, značaj forenzičnog računovodstva se svakim danom povećava na području Bosne i Hercegovine jer su obmane učestalije. Same obmane i rizici od nastanka istih znatno usporavaju privredne aktivnosti države (Haličević, 2017) što predstavlja veliki nedostatak ne samo na poslovne subjekte već i na šire okvire.

Najsažetije rečeno, forenzično računovodstvo se može definisati kao sveobuhvatna istraga prevare koja uključuje prevenciju prevara, uspostavljanje kontrola protiv prevara, reviziju računovodstvene dokumentacije sa ciljem pronalaska adekvatnih dokaza, prikupljanje nefinansijskih podataka koji mogu doprinijeti istrazi, izradu forenzičnih izvještaja te svjedočenje na sudu (Singleton *et al*, 2010). Razvojem svjetskog tržišta javila se potreba za ovom naučnom disciplinom iz čega proizilazi veliki značaj poznavanja iste. Najveći značaj se ogleda u otkrivanju prevara čime se potiče moralno ponašanje sa izraženim

profesionalnim stavom. Velika uloga ove naučne discipline ogleda se u izbjegavanju potencijalnih gubitaka nastalih od sprovedenih manipulativnih radnji. Sve navedeno ima jedan jedini cilj a to je povratiti povjerenje u informacije koje su prezentirane javnosti a jedini način da se takav cilj ostvari jeste prelazak na računovodstveni konzervativizam kao najdominantnijeg principa konvencionalnog računovodstva (Vidaković, 2015).

2.1.2. Djelokrug rada forenzičnog računovodstva

Nakon definisanja pojma i značaja forenzičnog računovodstva nije teško zaključiti da ovlaštena lica u takvoj ulozi moraju posjedovati adekvatna znanja i vještine. Da bi imali sposobnost da kontrolišemo nešto, prvo moramo vladati materijom što podrazumijeva zavidno znanje iz oblasti računovodstva, revizije i sličnih naučnih disciplina. Izrazito je bitno znati prepoznati prednosti i propuste što u ovom slučaju podrazumijeva mogućnosti drugog izbora prema zakonskoj regulativi. Da bi se takve radnje mogle postići bitno je posjedovati istražiteljske, statističke, matematičke i komunikacijske vještine (Belak, 2011) koje će im pomoći da istragu sprovedu u djelo. Statističke i matematičke vještine uz podlogu odličnog poznavanja računovodstvenih propisa i prakse pomažu da se pronađu greške u iznosima, komunikacijske vještine doprinose na način da se dobiju relevantne informacije za istragu.

Također, izrazito je važno znati sa psihološke strane pristupiti problemu, imajući sposobnost "čitanja osumnjičenih lica" što znatno olakšava proces istrage. Na osnovu navedenog možemo zaključiti da postoje tri glavna zadatka forenzičnih računovođa koja podrazumijevaju istragu postojanja prevare, način izvršenja prevare kao i procjenu finansijskog učinka prevare (Isaković-Kaplan, 2016). Navedene zadatke forenzične računovođe obavljaju u skladu sa zahtjevima sudskih organa i drugih korisnika finansijskih informacija. Tu se postavlja jasna granica između svjetskih područja i područja Federacije Bosne i Hercegovine, koja je odabrana kao bazno područje analize ovog rada. Razlika se ogleda u tome da je svjetska praksa da raznovrsni korisnici finansijskih izvještaja imaju slobodu i mogućnost da traže pomoć od forenzičnih računovođa. Područja Federacije Bosne i Hercegovine nemaju uspostavljenu primjenu forenzične prakse obzirom da nisu uspostavljene radne pozicije za takav vid istraga. U procesu realizacije je postupak mogućnosti izdavanja potrebnih licenci zbog čega se nalazimo na početku razvoja i implementacije forenzičnog računovodstva kao naučne discipline. Odgovorne osobe kojima se možemo obratiti ako utvrdimo nelogičnosti su Tužilaštvo i Sud nakon čega će se uz pomoć procjenitelja, konsultanata, revizora i sudskih vještaka pokušati utvrditi sporna nelogičnost.

Forenzično računovodstvo autori najčešće dijele na dva dijela od kojih prvi podrazumijeva istražno računovodstvo kojeg čine kriminalističko ispitivanje sumnji na postojanje prevara i forenzična revizija kojom se specifičnim provjerama nastoji spriječiti i otkriti prevara u finansijskim izvještajima. Istražno računovodstvo se najčešće sprovodi na zahtjev naručioca usluge istražiteljskog postupka a u specifičnim slučajevima se može koristiti za potrebe suda. U ovoj funkciji forenzični računovođa saraduje sa ekspertima koji podrazumijevaju privatne detektive, policajce i slične profesionalne funkcije. Sa druge strane sudska podrška

podrazumijeva profesionalne usluge koje se pružaju advokatima i drugim stranama iz sudskih postupaka. Funkcije koje forenzični računovođa može obavljati pružanjem takvih usluga su: konsultant bez pojavljivanja na sudu, finansijski vještak, medijator, arbitar ili ekspert (Petković, 2010). Sa ciljem lakšeg razumijevanja funkcije dva navedena područja bit će predstavljen tabelarni pregled sa pojašnjenjima.

Tabela 2. Djelokrug rada forenzičnog računovodstva

Forenzično računovodstvo	
Istražno računovodstvo	Sudska podrška
<ul style="list-style-type: none"> - Kriminalistička ispitivanja - Forenzična revizija 	<ul style="list-style-type: none"> - Konsultantske usluge - Usluge vještačenja - Ostale sudske usluge (meditacija, arbitraža, ekspert)

Izvor: Prilagođeno prema: Petković, A. (2010). "Forenzička revizija-Kriminalne radnje u finansijskim izvještajima". Bečej: Proleter AD..

Zaključak je jasan, forenzična revizija predstavlja područje djelovanja forenzičnog računovodstva što ga čini širim pojmom od forenzične revizije. Potrebno je da se napravi jasna razlika s obzirom da mnogobrojni autori miješaju navedene pojmove i najčešće poistovjećivaju forenzičnu reviziju sa forenzičnim računovodstvom (Isaković-Kaplan, 2016) a razlika ipak postoji. Također je bitno znati razlikovati osnovna dva segmenta forenzičnog računovodstva gdje istražno računovodstvo uključuje mnogo više nefinansijskih dokaza dok sudska podrška se primjenjuje u domenu sudskih sporova kao i u domenu privrednog kriminala (Singleton *et al*, 2010).

Kako je već navedeno da u Bosni i Hercegovini nije ustaljena praksa sprovesti forenzične istrage, neko mora djelimično zamijeniti forenzične računovođe s obzirom da smo uvidjeli da je njihova uloga neophodna za društvo. Nadležne osobe koje sprovode kontrolu finansijskih izvještaja su eksterni revizori koji u skladu sa zakonskom regulativom obavljaju svoju dužnost. Kako bi uspjeli uvidjeti razliku između forenzičnih računovođa i eksternih revizora, prvenstveno je potrebno razumjeti ulogu revizora. Revizor ima istu svrhu tokom obavljanja svoje dužnosti a to je povećanje povjerenja u informacije iz finansijskih izvještaja dok načini na koje se takav benefit ostvaruje su različiti. Revizija je sistematski proces nepristrasnog prikupljanja i vrednovanja dokaza o tvrdnjama koje se odnose na ekonomske aktivnosti (Kurtanović *et al*, 2015). Zadatak revizora jeste pružiti razumno a ne apsolutno uvjerenje (Messier, 1997) da su transakcije sprovedene zakonski pravilno, na osnovu čega možemo zaključiti da su ograničeni sa značajnošću greške. S obzirom da revizija predstavlja zakonsku obavezu, ovlašteni revizori moraju primjenjivati znanja iz Međunarodnih računovodstvenih standarda i ostale regulative. Osnovni cilj revizije jeste formiranje adekvatnog revizorskog mišljenja da li se su finansijski izvještaji prezentirani u skladu sa zakonima i pravilima (Andrić *et al*, 2009). Ograničeni sa značajnošću greške i ne provjeravaju svaku transakciju već odrede minimalnu granicu greške iznad koje će se

transakcije provjeravati. Logično je da ispitivanje svake transakcije oduzima mnogo vremena a revizorskih angažmana je mnogo, zbog čega ovlašteni revizori su jednostavno ograničeni sa vremenom te zbog toga i određuju minimalan iznos greške da svaku transakciju sa odstupanjem iznad postavljenog iznosa ispitaju. Sa ciljem lakšeg razumijevanja, sljedeći prikaz se postavi jasne razlike između ovlaštenih revizora i forenzičnih računovođa što nam može biti dovoljan pokazatelj koliko je forenzično računovodstvo značajno i koliki rizik preuzimamo bez primjene istog.

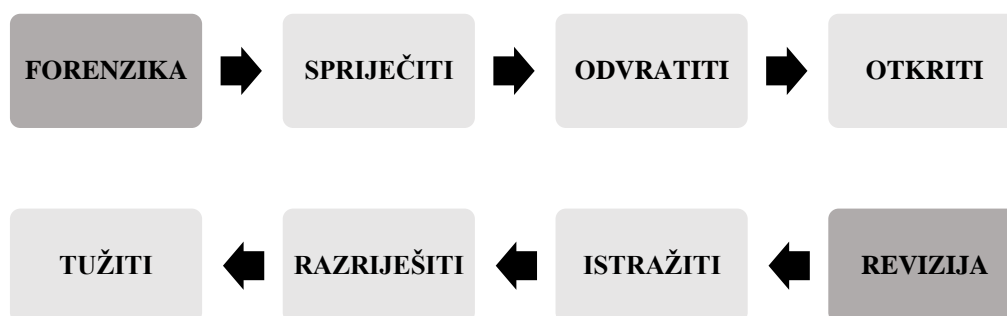
Prikaz 2. Razlike između forenzičnog računovodstva i revizije finansijskih izvještaja

Zadatak	<ul style="list-style-type: none"> • Revizor: Izraziti revizorsko mišljenje na osnovu razumnog uvjerenja. • Forenzični računovođa: Istražiti sumnje za prevaru, napraviti izvještaj i eventualno procesuirati slučaj.
Ograničenost dostupne dokumentacije	<ul style="list-style-type: none"> • Revizor: Ispituje transakcije iznad postavljene materijalnosti. • Forenzični računovođa: Ispituje i najmanje transakcije, sve što može biti asocijacija za prevaru.
Primijenjene metode	<ul style="list-style-type: none"> • Revizor: Fokusira se na brojeve i kvantitativne podatke. • Forenzični računovođa: Fokusira se na uzrok nastalih brojeva u finansijskim izvještajima.
Način kontrole transakcija	<ul style="list-style-type: none"> • Revizor: Formalna kontrola koja podrazumijeva ustaljene procedure. • Forenzični računovođa: Ne postoji standardizovan model istrage, svaki slučaj ima poseban tretman istrage.
Namjera sprovođenja	<ul style="list-style-type: none"> • Revizor: Sprovođe kontrolu jer predstavlja zakonsku obavezu. • Forenzični računovođa: Sprovođe istrage zbog potrebe i želje da se prevara otkrije.

Izvor: Prilogođeno prema: Isaković-Kaplan, Š. (2016). Forenzično računovodstvo. Štamparija Fojnica d.d.

Nije teško zaključiti da su kontrole revizora nedovoljne da se otkriju i spriječe prevare. Revizor nije dovoljno kompetentan niti posjeduje relevantne vještine koje su specijalizirane za detaljne istrage. Ovo predstavlja veliki nedostatak jer mnoge greške mogu ostati neprimijećene zbog beznačajnosti iznosa a možda su se upravo iza tih iznosa krili počeci prevare koje će u budućnosti biti mnogo veće. Prevara može započeti od jedne falsifikovane fakture, ali ako se na vrijeme ne otkrije šteta može dostići milionske iznose.

Prikaz 3. Smjernice revizije finansijskih izvještaja i forenzičnog računovodstva

Izvor: Vukoja B. (2012). "Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BiH". Financing, 02/12 časopis za ekonomiju, Finrar d.o.o., Banja Luka.

2.2. Prevare u finansijskim izvještajima

Osnovni razlozi zbog čega je djelatnost forenzičnog računovodstva potrebna na našim prostorima su učestaliji broj prevara i štete koje iste prouzrokuju. Pojam prevare uključuje nedozvoljeno ponašanje koje šteti okolini i nosi sa sobom velike posljedice. Najveće posljedice prevare ostavljaju na mala preduzeća jer ista nemaju dovoljno resursa da spriječe prevaru ili da se oporave od iste ako bude sprovedena. Zbog toga mala preduzeća imaju izrazito veliko povjerenje u svoje zaposlenike jer su svjesni da imaju slabu sposobnost sprovođenja čvrstih kontrola protiv prevara. Pored malih mogućnosti za uspostavljanje jakih internih kontrola, visok stepen korumpiranosti predstavlja još jedan razlog zbog čega su prevare česte u Bosni i Hercegovini. Stepenn korupcije je mnogo veći u manje razvijenim državama u odnosu na države sa efikasnijom zakonskom regulativom. Nažalost, korupcija na našim područjima postala je svakodnevnica koja je zahvatila sve sfere društva i kao takva predstavlja ozbiljan ekonomski i politički problem (Haličević, 2017).

2.2.1. Pojam i osnovne odrednice prevara

Prevare kao skup različitih tehnika koje ljudska domišljenost može dosegnuti sa ciljem ostvarivanja lične koristi (Zimbelman i Albrecht, 2011) dosta autora i čitaoca poistovjećuje sa pojmom krivičnog djela, ali jasna razlika postoji. Također, pojam greške se danas dosta poistovjećuje sa pojmom prevare ali i u ovoj komparaciji postoje jasne razlike. Pojam prevare podrazumijeva tri osnovne karakteristike (Isaković-Kaplan, 2016):

1. Lažno prikazivanje činjenica koje je materijalno dokazivo,
2. Svjesnu obmanu oštećene strane radi djelovanja na štetu žrtve i
3. Povjerenje od strane oštećene strane prema počiniocu prevare.

Kada kompariramo pojam prevare sa greškom jedina razlika u glavne tri odrednice odnosi se na način obmane žrtve. S obzirom da su ostale dvije navedene karakteristike iste i da samo jedna riječ pravi razliku između greške i prevare, mnoge greške se tumače kao prevare i obratno. Kada se počini prevara, tada osoba svjesno obmane žrtvu sa ciljem ostvarivanja ličnih ciljeva dok u slučaju greške obmana se dešava nenamjerno bez pretpostavke na posljedice koje se mogu desiti. Sa druge strane, karakteristike krivičnog djela su sljedeće (Krivični zakon FBiH, 2017):

1. Protupravnost djela,
2. Propisanost obilježja djela zakonom i
3. Propisanost sankcije za učinjeno djelo.

Jasno je da ne mogu sve prevare biti krivična djela već samo one koje su zakonom određene kao protupravne radnje za koje ima postavljena sankcija. Također, ne mogu ni sva krivična djela biti prevare već samo ona djela koja načinom obmane stiču protupravnu korist. Takva krivična djela predstavljaju obmane iz polja privrednog kriminala. Sa druge strane, opšti kriminal podrazumijeva korištenje fizičke snage sa ciljem sticanja protupravne koristi zbog

čega tu vrstu kriminala ne možemo poistovijetiti sa prevarom već pojmom krivičnog djela (Isaković-Kaplan, 2016). Kako je privredni kriminal osnova za pisanje ovog rada važno je razumjeti pojam i ulogu istog. Najkraće rečeno, privredni kriminal predstavlja unificirani pojam prijavljenih i počinjenih krivičnih djela u poslovanju na određenom prostoru u određeno vrijeme (Horvatić, 2002).

2.2.2. Klasifikacija prevara prema odgovarajućim kriterijima

Veliki broj postignutih prevara u društvu dovelo je do brojnih klasifikacija prevara dok najvažnije klasifikacije za ovaj istraživački rad bit će prema načinu izvršenja i prema odredbama krivičnog zakonodavstva. Važno je poznavati osnovnu podjelu prevara koju najveća svjetska istražna organizacija protiv prevara ACFE grupiše na tri segmenta: zloupotrebu sredstava, korupciju i lažno finansijsko izvještavanje. Zloupotreba sredstava predstavlja nedozvoljenu upotrebu sredstava od strane zaposlenika. Lažno finansijsko izvještavanje predstavlja svjesno falsifikovanje finansijskih izvještaja odnosno manipuliranje iznosima unutar finansijskih izvještaja ili ispuštanje odgovarajućih iznosa. Korupcija prema ovoj klasifikaciji podrazumijeva zloupotrebu položaja zaposlenika u poslovnim procesima za svoju privatnu dobit. Tim činom krše dužnost prema svom poslodavcu sa ciljem ostvarivanja ličnih interesa (Isaković-Kaplan, 2016).

Tabela 3. Statistika prevara prema načinu izvršenja za period od 2012-2022. godine

Učestalost otkrivanja prevara	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Zloupotreba sredstava	87%	85%	83%	89%	86%	86%
Korupcija	33%	37%	35%	38%	43%	50%
Lažno finansijsko izvještavanje	8%	9%	10%	10%	10%	9%
Prosječni gubici po prevari u \$	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Zloupotreba sredstava	120.000	130.000	125.000	114.000	100.000	100.000
Korupcija	250.000	200.000	200.000	250.000	200.000	150.000
Lažno finansijsko izvještavanje	1.000.000	1.000.000	975.000	800.000	954.000	593.000

Izvor: Prilagođeno prema: ACFE Report to the Nations (2012-2022). Dostupno na: <https://www.acfe.com/fraud-resources/report-to-the-nations-archive>.

Zanimljiv podatak ogleda se u tome da, iako su prevare lažnog finansijskog izvještavanja najmanje zastupljene u odnosu na ostala dva oblika prevare, njeni gubici daleko nadmašuju gubitke proistekle od prevara zloupotrebe sredstava i korupcije. Gubici podrazumijevaju prije svega narušavanje produktivnosti napadnutog društva, negativne uticaje na banke, kupce, dobavljače i ostale partnere kao i troškove pravnih usluga. Zbog toga su troškovi prevara dvostruko veći od iznosa nestalog novca ili imovine koja je bila predmet prevare (Farrel i Healy, 2000). To upućuje na činjenicu da su štete koje privredni kriminal stvara kobne i da je bitno znati na vrijeme reagovati i spriječiti nastanak takvih šteta. Djelovanje forenzičnog računovođe u takvim slučajevima možemo promatrati na dva načina:

preventivno i naknadno djelovanje. Preventivno (ex ante) čini djelovanje uslijed sumnje na potencijalnu prevaru dok naknadno (ex post) podrazumijeva djelovanje nakon izvršene i otkrivene prevare. Također, forenzičari mogu djelovati interno i eksterno, pri čemu interno djelovanje podrazumijeva istrage prevara od zaposlenika unutar preduzeća dok eksterni pristup podrazumijeva istrage prevara od vanjskih korisnika koji su povezani sa preduzećem. To svakako mogu biti kupci, dobavljači, banke i ostali partneri.

Prevare iz domena lažnog finansijskog izvještavanja su predmet istraživanja ovog rada, kojim se nastoji probuditi svijest o pokretanju inicijative za bržim i kvalitetnijim razvojem forenzičnog računovodstva u praksi. Da bi znali precizirati koji tip prevara iz navedene domene će biti analiziran, pomoći će nam druga navedena klasifikacija prevara prema odredbama krivičnog zakonodavstva. Obzirom da su analize bazirane na području Federacije Bosne i Hercegovine, sljedećim tabelarnim pregledom bit će predstavljena podjela prevara prema Krivičnom Zakonu Federacije Bosne i Hercegovine.

Tabela 4. Klasifikacija prevara prema Krivičnom Zakonu FBiH

Glava	Član	Naziv krivičnog djela
XXII - Krivična djela protiv privrede, poslovanja i sigurnosti platnog prometa	241	Povreda ravnopravnosti u vršenju privredne djelatnosti
	242	Nesavjesno privredno poslovanje
	243	Prouzrokovanje stečaja
	244	Lažni stečaj
	245	Zloupotreba u stečajnom postupku
	246	Oštećenje povjeritelja
	247	Zloupotreba ovlasti u privrednom poslovanju
	248	Zloupotreba u postupku privatizacije
	249	Izrada lažne bilanse
	250	Zloupotreba procjene
	251	Prevare u privrednom poslovanju
	252	Sklapanje štetnog ugovora
	253	Stvaranje monopolističkog položaja na tržištu
	254	Odavanje i neovlašteno pribavljanje poslovne tajne
	255	Odavanje i korištenje berzovnih tajnih podataka
	256	Krivotvorenje vrijednosnih papira
	257	Krivotvorenje kreditnih i ostalih kartica bezgotovinskih plaćanja
	258	Krivotvorenje znakova za vrijednost
	259	Krivotvorenje znakova za obilježavanje robe, mjera i utega
	260	Izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanje na upotrebu sredstava za krivotvorenje
	261	Krivotvorenje ili uništenje poslovnih ili trgovačkih knjiga ili isprava
	262	Povreda pronalazačkog prava
	263	Neovlašteno korištenje tuđeg modela i uzorka
	264	Neovlaštena upotreba tuđe tvrtke
	265	Obmana kupaca
	266	Nedozvoljena trgovina zlatnim novcem i zlatom
	267	Nedozvoljena trgovina
	268	Obmana pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti
	269	Nedozvoljeno bavljenje bankarskom djelatnošću
	270	Nedozvoljena proizvodnja
271	Zloupotreba čeka i kartice	
272	Pranje novca	
XXIII - Krivična djela iz oblasti poreza	273	Porezna utaja
	274	Lažna porezna imovina
	275	Nepravilno izdvajanje sredstava pravnih osoba

	276	Podnošenje lažne porezne prijave
	277	Sprječavanje poreznog službenika u obavljanju službene radnje
	278	Napad na poreznog službenika u obavljanju službene dužnosti
XXXI - Krivična djela protiv podmićivanja i krivična djela protiv službene i druge funkcije	380	Primanje dara i drugih oblika koristi
	381	Davanje dara i drugih oblika koristi
	382	Protuzakonito posredovanje
	383	Zloupotreba položaja ili ovlaštenja
	384	Pronevjera u službi
	385	Prevara u službi
	386	Posluga u službi
	387	Nesavjestan rad u službi
	388	Odavanje službene tajne
	389	Krivotvorenje službene isprave
	390	Protuzakonita naplata i isplata
	391	Protuzakonito oslobodjenje osoba lišene slobode
	392	Protuzakonito prisvajanje stvari pri pretresanju ili izvršenju
XXXIII - Krivična djela protiv sistema elektronske obrade podataka	393	Oštećenje računarskih podataka i programa
	394	Računarsko krivotvorenje
	395	Računarska prevara
	396	Ometanje rada sistema i mreže elektronske obrade podataka
	397	Neovlašteni pristup zaštićenom sistemu i mreži elektronske obrade podataka
	398	Računarska sabotaža

Izvor: Prilagođeno prema: Parlament Federacije Bosne i Hercegovine (2003). Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, broj 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.

Kao što tabela pokazuje, krivična djela su podijeljena na četiri glave od kojih se prva odnosi na privredni kriminal, druga na porezne prevare, treća na korupciju i četvrta na krivična djela u domenu elektronske obrade podataka. Označeno krivično djelo u sklopu prethodnog tabelarnog pregleda predstavlja osnovne tipove prevara koji će biti analizirani u ovom istraživačkom radu. Riječ je o obmanama iz domena bankarske djelatnosti i pripada glavi XXII - Krivična djela protiv privrede, poslovanja i sigurnosti platnog prometa. Naziv krivičnog djela pripada članu 268 i pripada obmanama pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti. Prema Krivičnom Zakonu, ovaj tip prevara podrazumijeva davanje neistinitih ili nepotpunih podataka o imovinskom stanju ili drugih relevantnih podataka za dobijanje kredita i drugih pogodnosti. Odgovarajuća kazna zavisi i od iznosa kredita koji je na neadekvatan način dobijen. Ako iznos dobijenog kreditnog plasmana prelazi 10.000,00 KM počinioc prevare će se kazniti kaznom zatvora od jedne do pet godina, dok ako iznos prelazi 50.000,00 KM kazna zatvora bi iznosila od dvije do deset godina. Također, u slučaju da se kreditni plasman nenamjenski iskoristi, kaznit će se novčanom kaznom i kaznom zatvora do dvije godine (Krivični zakon, 2017).

Tabela 5. Kaznene odredbe po članu 268 Krivičnog zakona

Vrsta obmane	Kaznene zatvorske odredbe
Obmana veća od 10.000,00 KM	1-6 godina
Obmana veća od 50.000,00 KM	2-10 godina
Nenamjensko trošenje sredstava	Do 2 godine

Izvor: Prilagođeno prema: Parlament Federacije Bosne i Hercegovine (2003). Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, broj 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.

Kako je već navedeno u uvodu, u ovom istraživačkom radu bit će prikazani slučajevi obmana pri dobijanju kredita na području Federacije Bosne i Hercegovine. Kako bi mogli utvrditi da li su kazne analiziranih slučajeva utvrđene u skladu sa zakonskom regulativom, prethodni tabelarni pregled pokazuje sumarni pregled propisanih kaznenih odredbi u slučaju izvršenja krivičnih djela na osnovu člana 268. Isti će nam pomoći u izvođenju generalnih zaključaka i ispitivanju kvaliteta zakonske regulative koja u pojedinim slučajevima može biti prilika za počinjenje obmane.

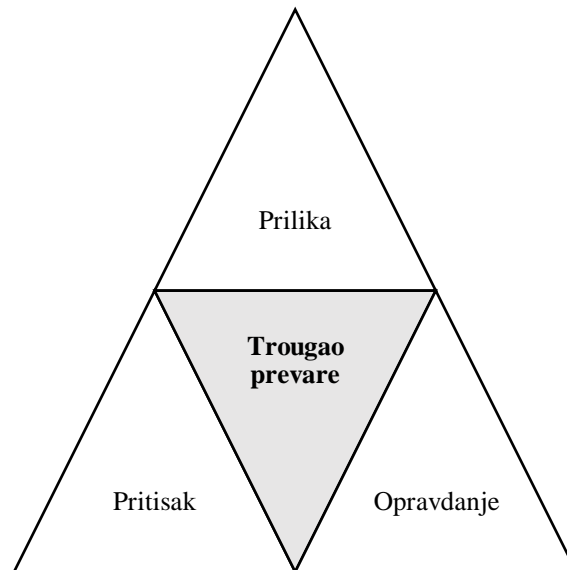
2.2.3. Modeli otkrivanja prevara u društvu

Broj izvršenih prevara se konstantno povećava ali mali dio istih je istražen i procesuiran. Postoji više razloga zbog čega su istrage prevara usporen sistem koji još uvijek nije adekvatno uspostavljen na našim prostorima. Prvi se svakako ogleda u nedostatku informacija o kriminalnim djelima. Obično najbitnije informacije za istragu nisu javno objavljene niti dostupne istražiocima prevara. Veliki broj preduzeća je doživio finansijski slom i prestao sa poslovanjem bez da znamo detaljnije informacije zbog čega se to dogodilo. Finansijski izvještaji prije pokretanja postupka stečaja budu uklonjeni i tada istražiocima prevara nemaju mogućnosti dalje istraživati. Ako postavimo paralelu između naših i američkih područja, SAD provodi redovna istraživanja o finansijskom kriminalu čak posljednjih 30 godina. Prvo istraživanje lažiranja finansijskih izvještaja odnosilo se na period od 1987-1997. godine kada je utvrđeno 294 slučaja gdje su američka društva lažirala finansijske izvještaje. Nadalje, u periodu od 1998-2007. godine broj društava koji su lažirali finansijske izvještaje povećao se na 347 (Belak, 2017).

Ako pogledamo unazad istraživanja za počinjene obmane, zaključili bi da najviše ljudi varaju na području SAD-a međutim zaključak je mnogo drugačiji. U svim zemljama su prisutne prevare već samo SAD ima najviše razvijene forenzične istrage na osnovu kojih se mnogo veći broj slučajeva otkrije. Dostupnost informacija je mnogo bolja i imaju mnogo veću slobodu da tuže i prilažu žalbe koje se odnose na nastale finansijske skandale. Tada ponovo možemo povući paralelu između SAD i Bosne i Hercegovine. Ustaljena praksa na našim područjima jeste da krijemo probleme i slučajeve da smo obmanjeni. Smatramo da na taj način rušimo svoju reputaciju imidž na tržištu ali reakcija bi trebala biti potpuno suprotna. Trebali bi imati potpunu slobodu da reagujemo na vrijeme i spriječimo nastanak potencijalne štete. Opet trebamo napomenuti da na američkim područjima forenzično računovodstvo "živi" i primjenjuje se uz adekvatan stručni kadar i pomoć organizacija za borbu protiv prevara. To ponovo predstavlja veliku razliku u odnosu na Bosnu i Hercegovinu u kojoj još uvijek nije započeo proces zapošljavanja forenzičnih računovođa. Primjetan je i drugačiji pristup istrazi slučajeva gdje na području SAD-a je ustaljena praksa procesa tužbi i žalbi na počinjene finansijske skandale. Sa druge strane, mi smo preplašeni da ćemo još više ugroziti svoje poslovanje ako objavimo informaciju u javnost da je neko pokušao ili uspio da nas obmane. Više pokušavamo pronaći interne načine da problem riješimo "u tišini" što svakako nije dobar način. Time dajemo još jednu priliku više manipulatoru da pokuša ponovo obmanuti uzimajući u obzir da neće biti prijavljen.

Potreba za razvijanjem modela kao prevencije protiv prevara bila je ogromna, zbog čega su danas prisutni mnogobrojni aspekti analize prevara sa jednim ciljem koji se ogleda u minimiziranju istih. Najpoznatiji model, na osnovu kojeg su nastale sve modifikacije, predstavlja *model trougla prevare*. Kreator ovog modela bio je Donald Cressey koji je istraživao okolnosti koje su dovele do počinjenja prevara i otkrio tri bitne odrednice odnosno uslove koji moraju biti ispunjeni da bi prevara nastala. (Zikmund, 2008). Tri bitne odrednice odnosile su se na pritisak, priliku i racionalizaciju, što predstavlja i sljedeći prikaz.

Prikaz 4. Model trougla prevare

Izvor: Prilagođeno prema: Dorminey, W., Fleming, A., Kranacher, M-J.i Riley, R. (2011). "Beyond the Fraud Triangle Enhancing Deterrence of Economic Crimes". The CPA Journal.

Pritisak, kao prva odrednica trougla prevare, predstavlja razlog počinjenja prevare. Odgovara na pitanje šta je navelo počinoca prevare da se kriminalno ponaša i zbog toga predstavlja žarište same prevare. Dosadašnji uočeni pritisci se dijele na četiri glavne skupine (Petković, 2010) koje podrazumijevaju: finansijske pritiske, poroke, pritiske na radnom mjestu i ostale pritiske. Finansijski pritisci podrazumijevaju pohlepu, probleme sa dugovima i profitabilnošću, neočekivane investicije za koje su potrebna velika novčana sredstva kao i život izvan vlastitih mogućnosti. Ova vrsta pritisaka je najviše i zastupljena u dosadašnjoj praksi. Poroci podrazumijevaju ovisnosti o alkoholu, drogama, kocki kao i vanbračne afere. Pritisci na radnom mjestu su široko rasprostranjeni u praksi. Podrazumijevanju strah od gubljenja posla, nedovoljan osjećaj uvažavanja, zastrašivanje kao i nezadovoljstvo radnim mjestom. Ostali pritisci zavise od slučaja do slučaja i ogledaju se u internim željama manipulatora. Međutim, da bi se prevara uspjela realizirati nije dovoljan samo pritisak. Sam početak prevare leži u potencijalnim mogućnostima da se prevara realizira. Možemo imati motiv da istu učinimo ali ako nam okolina ne pruža mogućnosti da to ispunimo, pritisak nije dovoljan da se ista sprovede. Prema zadnjim rezultatima istraživanja ACFE organizacije, predstavljene su najčešće crvene zastavice kriminalnog ponašanja u organizacijama. Crvene zastavice predstavljaju znakove upozorenja za potencijano manipulativno ponašanje.

Prikaz 5. Crvene zastavice kriminalnog ponašanja u organizacijama

Izvor: Prilagođeno prema ACFE Report to the Nations (2022). Dostupno na: <https://www.acfe.com/fraud-resources/report-to-the-nations-archive>.

Uočena prilika za izvršenje prevare uz mogućnost skrivanja i izbjegavanja kazne je druga odrednica modela trougla prevare. Uočene su tri osnovne grupe faktora koji pružaju mogućnost da se prevara sprovede: neadekvatan sistem internih kontrola, neadekvatno sankcionisanje počinioca prevara i asimetričnost informacija sa kojima raspolažu različite strane u preduzeću (Isaković-Kaplan, 2016).

Neadekvatan sistem internih kontrola je najbitniji korak u prevenciji prevara u društvu. Interna kontrola predstavlja skup postupka koji oblikuju zaposlenici jednog društva sa svrhom sticanja razumnog uvjerenja u pogledu ostvarivanja efikasnosti poslovanja, pouzdanosti finansijskog izvještavanja i usklađenosti sa primjenom zakonske regulative (Messier, 1997). U Međunarodnim standardima za profesionalnu praksu interne revizije, jasno je naveden pojam i značaj interne revizije na način da ista predstavlja nezavisno uvjeravanje i konsultantsku podršku kreiranu sa ciljem unapređenja poslovanja organizacije. Pomaže organizaciji u ostvarenju ciljeva osiguravajući sistematičan pristup poboljšanju efikasnosti upravljanja rizikom, kontrolama i procesima upravljanja (Međunarodni standardi za profesionalnu praksu interne revizije, 2002). Navedena definicija nam mnogo govori o važnosti i funkciji adekvatno uspostavljenih internih kontrola uzimajući u obzir koliko su navedeni ciljevi važni kako za poslovanje preduzeća tako i za društvo.

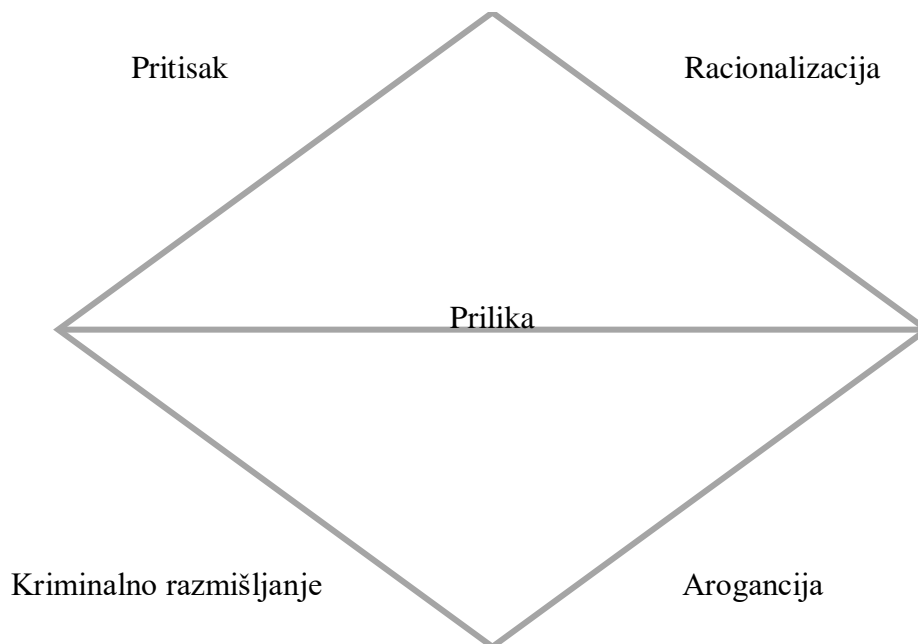
Značaj internih kontrola je veliki u tolikoj mjeri da čak su navedeni i u revizijskim standardima gdje se od eksternih revizora zahtijeva da znaju prepoznati rizik uslijed pogrešnog prikazivanja koji je uzrokovan loše uspostavljenim internim kontrolama. Postoji jasna razlika između internih i eksternih revizora. Interni revizor je direktno odgovoran

upravi preduzeća, dakle zaposlen je u preduzeću čiji se izvještaji analiziraju i zbog tog rizika rijetko obavljaju reviziju finansijskih izvještaja. Interna revizija spada u interni nadzor preduzeća i predstavlja kompetentnu nezavisnu i konsultantsku aktivnost sa ciljem da kontroliše procese i procedure koje je uspostavilo rukovodstvo. Interna revizija pomaže rukovodstvu svojim kreativnim pristupom da unaprijedi poslovanje preduzeća.

Treća odrednica modela trougla prevare se ogleda u opravdanjima za počinjenu prevaru. Opravdanja se najčešće javljaju u momentu otkrivanja prevara kada počinioци istih trebaju da odgovaraju za svoja djela pred sudom. Opravdanja su mnogobrojna i zavise od profila osoba koje su počinile prevaru. Neki počinioци prevare nesigurno ulaze u kriminalne radnje i imaju opravdanja koja se najčešće ogledaju u kratkoročnom problemu koji sami žele riješiti bez ičije pomoći. Takvu vrstu opravdanja karakterišu namjere da posuđena sredstva vrate čim riješe kratkoročni problem, sa nadom da neće biti otkriveni. Druga vrsta opravdanja ogleda se u tuđim nagovorima gdje osoba biva prevarena. Sa druge strane postoje predatori koji ne mare ni za šta osim za svoje ciljeve i želje. S obzirom na takav profil osoba, trougao prevare nije bio dovoljno adekvatan da otkrije prevaru.

Sljedeći model ogledao se u **dijamantu prevare** koji je pored tri glavne odrednice iz modela trougla prevare imao i četvrtu odrednicu koja je predstavljala sposobnost za činjenje prevara. Sposobnosti se ogledaju u dobrom položaju u društvu, autoritativnom odnosu prema potčinjenima, kapacitetu da se uoče slabosti internih kontrola, pouzdanju i dobrom sposobnošću da se prevarant bori sa stresom (Wolfe i Hermanson, 2004). **Novi dijamant prevare** donio je različit pristup istragama prevare ukazivajući na razlike u razmišljanjima slučajnih prevaranata i predatora koji svjesno čine prevare (Isaković-Kaplan, 2016).

Prikaz 6. Novi model dijamanta prevare

Izvor: Prilagođeno prema: Dorminey, W., Fleming, A., Kranacher, M-J.i Riley, R. (2011). "Beyond the Fraud Triangle Enhancing Deterrence of Economic Crimes". *The CPA Journal*.

Dijamant prevare je sastavljen od dva aspekta trougla prevare koji imaju jednu zajedničku odrednicu prevara – priliku. Ukoliko se radi o slučajnom prevarantu, koji nije znao kakve posljedice ostavlja na okolinu i na svoje poslovanje, tada se primjenjuje aspekt gornjeg trougla prevare koji nas vraća na početni model otkrivanja prevare. Sa druge strane, ako je počinioc prevare bio predator, tada je bitno znati primijeniti trougao prevare čije su glavne odrednice kriminalno razmišljanje, arogancija i prilika. Predatori po svom karakteru imaju bolju organizaciju i razmišljanje uz koje kreiraju složenije sheme manipuliranja. Imaju izrazitu osobinu predistrožnosti i spremni su da komuniciraju sa revizorima i ostalim nadzornim organima iako znaju da izvještaji koje će analizirati nisu istiniti. Takvim osobama je potrebna samo prilika za počinjenje obmane (Vukadinović, 2018).

3. FINANSIJSKE INSTITUCIJE U FUNKCIJI OTKRIVANJA OBMANA PRILIKOM DOBIJANJA KREDITA

Uzimajući u obzir da osnovu rada predstavljaju obmane pri dobijanju kredita, neophodno je upoznati se sa finansijskim institucijama koje imaju funkciju odobravanja kreditnih plasmana. Izrazito je bitno zaokružiti kompletnu sliku, odnosno razumjeti poslovanje takvih institucija, kako bi znali prepoznati potencijalne prevare koje se mogu dogoditi. Već smo upoznati da kako u svijetu, tako i na prostorima Bosne i Hercegovine je prisutna primjena nedozvoljenih računovodstvenih tehnika sa ciljem manipuliranja pozicija iz finansijskih izvještaja. Prevare su pretežno rezultat interesa menadžera, vlasnika ili računovođa. Ako bi uzeli u obzir eksterne faktore poput recesije, zaključili bi da rizik od izvršenja prevara znatno raste. Razlog je veoma jednostavan, menadžement želi ostvariti zacrtane ciljeve u poslovanju čak i nelegalnim putem (Isaković-Kaplan i Delalić, 2014). Razumijevanjem misije poslovanja pojedinačnih računovodstvenih institucija koje odobravaju kredite, bit će olakšano razumijevanje, kako elemenata prevare, tako i računovodstvenih tehnika koje potencijalno mogu oštetiti finansijsku instituciju.

3.1. Zakonska regulativa finansijskih institucija

Potreba za finansijskim tržištem znatno raste obzirom na globalizaciju savremenog tržišta. Učestali ekonomski razvoj doveo je do razvoja mnogobrojnih finansijskih institucija poput banaka, osiguravajućih društava, mikrokreditnih organizacija, leasing društava, investicionih fondova i drugih mnogobrojnih institucija tržišta kapitala. Od svih navedenih vrsta finansijskih institucija banke su najzastupljenije u Bosni i Hercegovini što upućuje na izrazitu konkurentnost na tržištu. U nastavku rada, biće predstavljene finansijske institucije koje se odnose na odobravanje kreditnih plasmana.

3.1.1. Djelokrug rada finansijskih institucija

Banke, kao najzastupljenije finansijske institucije predstavljaju dioničarska društva čija se osnovna djelatnost ogleda u primanju depozita i davanju kredita. Značajno je navesti da su banke jedine institucije koje su ovlaštene za primanje depozita (Zakon o bankama, 2017).

Na osnovu osnovnih funkcija banaka možemo zaključiti da banke primaju sredstva od klijenata putem depozita i iste alocira na klijente sa nedostatkom sredstava putem kreditnih plasmana. Na taj način banke profitiraju uz pomoć razlike između aktivne i pasivne kamatne stope (Werner, 2015). Obzirom na specifičnost poslovanja, banke imaju razrađen kontni plan koji se značajno razlikuje od kontnog plana za privredna društva. Potreba za implementacijom kontnog plana za banke ogledala se u računovodstvenom obuhvatu poslovnih transakcija iz svakodnevnice. Također i sa aspekta nadzora, finansijske institucije imaju drugačije supervizore. Agencija za bankarstvo predstavlja nadležnu finansijsku instituciju za bankarski sektor i mikrokreditne organizacije s obzirom da mikrokreditna društva obavljaju slične aktivnosti na finansijskom tržištu kao i banke. Aktivnosti koje mikrokreditne organizacije mogu obavljati su davanje kredita dok primanje depozita isključivo obavljaju banke. U skladu sa tim mikrokreditne organizacije primjenjuju kontni plan koji je propisan za banke.

Banke po prirodi svog poslovanja mogu da posluju kao komercijalne, razvojne ili centralne banke. Centralne banke imaju specifičnu ulogu postizanja adekvatnog nivoa stabilnosti domaće valute. U skladu sa tom funkcijom usvajaju monetarnu politiku, upravljaju deviznim rezervama i primaju depozite od komercijalnih banaka radi ispunjenja zahtjeva za obaveznim rezervama (Zakon o Centralnoj banci BiH, 2007). Komercijalne banke se još i nazivaju depozitno-kreditne banke i iz tog naziva možemo da uočimo koja je uloga i funkcija takvih finansijskih institucija. Posluju na već pojašnjen način, skupom aktive i pasive koristeći finansijske instrumente koji podrazumijevaju kamatnu stopu i ročnost (Gregurek i Vidaković, 2011). Razvojne banke predstavljaju ključni mehanizam za realizaciju projekata koji su bitni za državu. Na taj način značajno potiču privredni i društveni razvoj (Zakon o razvojnim bankama FBiH, 2008). Banku karakterišu četiri vrste poslova: aktivni, pasivni, neutralni i vlastiti. Aktivni poslovi predstavljaju aktivnosti u kojima se banka pojavljuje kao povjerilac sa glavnom osobinom koja se ogleda u multiplikaciji depozita. Nije teško zaključiti da je riječ o kreditnim poslovima sa karakterističnom aktivnom kamatnom stopom. Pasivni bankarski poslovi podrazumijevaju aktivnosti u kojem se banka pojavljuje kao dužnik. Podrazumijevaju primanje depozita i karakteriše ih pasivna kamatna stopa. Neutralni poslovi predstavljaju posredničke poslove koje karakteriše rad za proviziju ili drugu ugovorenu naknadu. Vlastiti bankarski poslovi podrazumijevaju aktivnosti koje banka obavlja u svoje ime i za svoj račun sa ciljem ostvarivanja profita. Karakterišu ih berzanski, arbitražni i špekulativni poslovi (Veselica, 1995). U konačnici, kada sagledamo sve funkcije koje banke obavljaju, neizbježno je zaključiti da je uloga institucija ogromna na finansijskom tržištu. Poslovanje istih značajno doprinosi kako fizičkim i pravnim licima tako i državi.

Mikrokreditne organizacije predstavljaju finansijske institucije čija je osnovna djelatnost mikrokreditiranje pravnih i fizičkih lica. Po svojoj strukturi poslovanja, mogu obavljati djelatnost kao mikrokreditno društvo ili mikrokreditna fondacija pri čemu je primjetna značajna razlika. Mikrokreditno društvo podrazumijeva profitnu organizaciju koja može odobriti mikrokredite do iznosa od 50.000,00 KM. Mikrokreditna fondacija predstavlja neprofitnu organizaciju koja može odobriti mikrokredite do iznosa od 10.000,00 KM (Zakon

o mikrokreditnim organizacijama, 2006). Navedene organizacije su nedepozitne i znači da su banke jedine finansijske institucije koje imaju mogućnost primanja depozita. Glavne funkcije koje mogu obavljati, ogledaju se u (Zakon o mikrokreditnim organizacijama, 2006):

1. pribavljanju novčanih sredstava, primanju darova i donacija u skladu sa zakonom,
2. davanju i uzimanju u zalog/hipoteke imovine i
3. kreditne konzultacije, poslovno savjetovanje i tehničku pomoć sa ciljem unapređenja kreditnih aktivnosti institucije i poslovnih aktivnosti korisnika mikrokredita.

Leasing društva predstavljaju treću finansijsku instituciju koja ima specifične ovlasti pružanja mogućnosti iznajmljivanja ili kupovine određenog predmeta uz plaćanje ugovorene naknade. U sklopu zakonskih propisa, ova vrsta društava prenosi pravo posjedovanja i korištenja predmeta lizinga na korisnika lizinga na određeni vremenski rok. Zauzvrat, korisnik lizinga se obavezuje da za navedenu uslugu plaća ugovorenu naknadu (Zakon o lizingu, 2008). Iz definicije navedenog pravnog posla možemo uočiti tri glavna termina: davaoc lizinga, korisnik lizinga i dobavljač predmeta lizinga. Davaoc lizinga predstavlja registrovano lizing društvo koje stiče pravo obavljanja poslova lizinga. Korisnik lizinga predstavlja lice koje stiče pravo posjedovanja i korištenja predmeta lizinga. Dobavljač predmeta lizinga predstavlja svako lice koje na osnovu zakonskih odredbi prenosi pravo vlasništva nad predmetom lizinga osim u slučaju kada dobavljač predmeta lizinga i davaoc lizinga nisu ista lica. Ovu vrstu institucija karakterišu dvije funkcije (Zakon o lizingu, 2008):

1. Finansijski lizing u kojem korisnik predmeta lizinga u ugovorenom periodu plaća ugovorenu naknadu sa opcijom kupovine i sticanja prava vlasništva nad predmetom lizinga i snosi troškove amortizacije predmeta lizinga.
2. Operativni lizing u kojem korisnik predmeta lizinga u ugovorenom periodu plaća ugovorenu naknadu bez opcije kupovine i sticanja prava vlasništva nad predmetom lizinga i ne snosi troškove amortizacije predmeta lizinga.

Bitna razlika između navedene dvije vrste leasinga ogleda se u riziku od slučajnog gubitka gdje ukoliko je riječ o finansijskom lizingu štetu snosi korisnik predmeta lizinga dok ukoliko se radi o operativnom lizingu, štetu će snositi davaoc lizinga.

3.1.2. Pojam kreditnog rizika

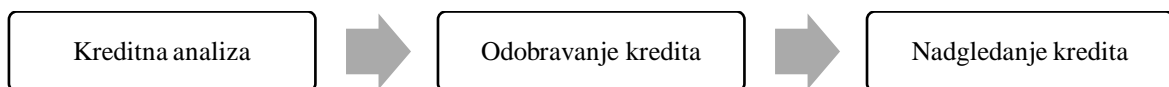
Zbog složenosti poslovanja finansijskih institucija, iste se susreću sa mnogobrojnim rizicima tokom svog poslovanja. Jedan od takvih rizika predstavlja kreditni rizik kao posljedica obmana pri dobijanju kredita, koje su predmet ovog istraživanja. Prema zakonskoj regulativi, kreditni rizik predstavlja rizik gubitka zbog neispunjenja dužnikove obaveze koju ima prema banci (Zakon o bankama, 2017). Riječ je o najzastupljenijem riziku u bankarskom poslovanju koji je prisutan još u ranim fazama razvoja bankarskog sektora.

Vrlo je jednostavno, od početka pozajmljivanja sredstava trećoj strani postojao je rizik da ista nikada neće biti vraćena. Obzirom da je navedeni problem prepoznat mnogo ranije,

finansijske institucije koje imaju ovlaštenja poslovanja sa kreditnim plasmanima, su kontinuirano pronalazile adekvatne načine zaštite sa ciljem minimiziranja nastalih gubitaka. Banke zahtijevaju da klijent održava svoju finansijsku situaciju na prihvatljivoj razini na osnovu koje je i odobren kreditni plasman. Zbog takvog rizika, ugovor o kreditu sadrži mehanizme zaštite koji su poznati kao zaštitne obaveze (Van Horne, 2002). Sa ciljem boljeg razumijevanja kreditnog rizika, bitno je definisati kreditne poslove i predstaviti njihovu ulogu u društvu. Pojam kredita podrazumijeva tuđi izvor finansiranja u formi dužničko-povjerilačkog odnosa koji je zasnovan na ustupanju prava raspolaganja novcem od strane povjerioca dužniku na određeno vrijeme i pod određenim uslovima. Veliku ulogu u kreditnim plasmanima igra kamatna stopa kao regulator ponude i potražnje kredita. Ista se formira na osnovu ekonomskih kretanja i povećanje odnosno smanjenje istih značajno utiče na potražnju za kreditima (Rovčanin, 2010).

Kreditni proces se sastoji od tri faze, pri čemu se prvobitno vrši kreditna analiza klijenta, nakon čega se odobrava kreditni plasman ako se utvrdi da je klijent dovoljno likvidan i solventan u izmirivanju obaveza. Nakon toga posljednja faza podrazumijeva nadgledanje kredita i praćenje njegove otplate (Šarlija, 2008). Važno je znati reagovati ukoliko se utvrde problemi prilikom vraćanja pozajmljenih sredstava. Nekad se razlozi ogledaju u operativnim problemima ali nekad je to i crvena zastavica da preduzeće možda manipuliše.

Prikaz 7. Koraci u kreditnom procesu

Izvor: Prilagođeno prema: Šarlija, N. (2008). Predavanja za kolegij "kreditna analiza". Sveučilište J.J. Strossmayera, Ekonomski fakultet u Osijeku.

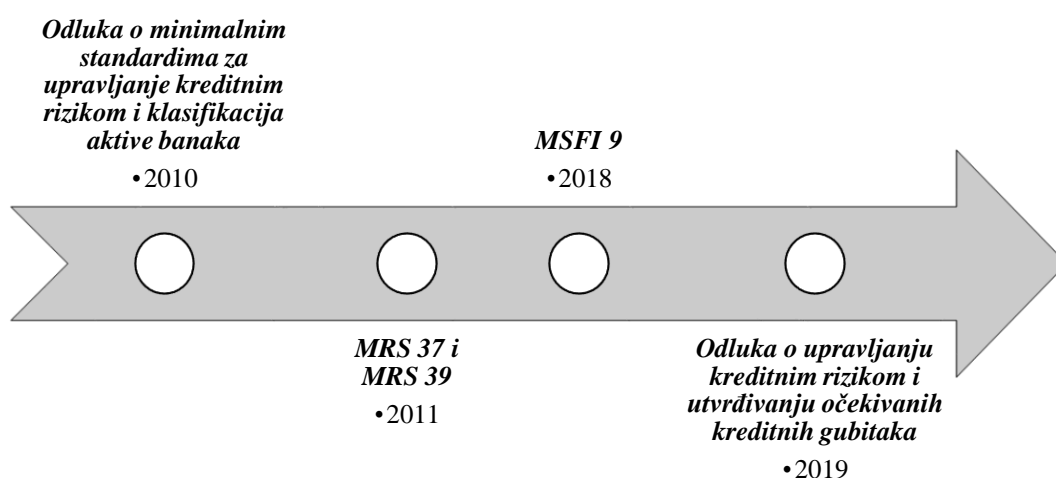
Postoje mnogobrojne podjele kredita dok prema autorima najznačajnije podjele se odnose na klasifikacije prema predmetu, subjektima koji odobravaju kredit, roku trajanja kredita, razlogu odobrenja, namjeni, načinu osiguranja kredita i prebivalištu davatelja kredita (Katunarić, 1977). Zavisno od uzorka nastanka rizika razlikujemo tri tipa kreditnog rizika: rizik neplativosti, rizik kreditne premije i rizik kreditnog rejtinga. U trenutku kada je kreditni plasman odobren, klijent ima određeni kreditni rejting koji konstantno ima prisutnu vjerovatnoću neizvršenja, iz čega proizilazi rizik naplativosti. Rizik kreditne premije podrazumijeva rizik promjene kreditne premije koju klijent isplaćuje, na osnovu čega se može javiti problem sa otplatom kredita. Posljednji tip rizika ogleda se u riziku povećanja kreditnog rejtinga banaka u periodu kada je klijent aktivan (Baker i Powel, 2005). Sa ciljem adekvatne kontrole kreditnog rizika, slijede se odgovarajuća načela u bankarskom poslovanju koja se odnose na (EBA, 2020):

- Načelo odgovornosti upravljačkog tijela i višeg rukovodstva
- Načelo dobre metodologije očekivanih kreditnih gubitaka
- Načelo ocjenjivanja kreditnih rizika i svrstavanja u skupine
- Načelo adekvatnosti rezervacija
- Načelo validacije modela očekivanih kreditnih gubitaka

Analiza kreditnog rizika izuzetno je važna za poslovanje banaka iz više razloga. Prvi razlog se ogleda u obavezi praćenja više vrsta rizika od strane nadležnih institucija za nadzor bankarskog poslovanja. Najznačajniji rizik koji banke trebaju pratiti ogleda se u kreditnom riziku jer je riječ o varijabilnoj kategoriji. Drugi razlog ogleda se u promjeni regulatornog okvira za mjerenje kreditnog rizika. (Jahić *et al*, 2020). Prema tome, u skladu sa objavljenim propisima od 2019. godine, banke su dužne da svaku izloženost vrednuju po amortizovanom trošku i po fer vrijednosti kroz ostalu sveobuhvatnu dobit gdje ih raspoređuju na tri nivoa kreditnog rizika i POCI imovinu (Odluka o upravljanju kreditnim rizikom i utvrđivanju očekivanih kreditnih gubitaka, 2019).

Mjerenje kreditnog rizika započelo je 2010. godine primjenom Odluke o minimalnim standardima upravljanja kreditnim rizikom i klasifikacijom aktive banke koristeći kao osnov dane kašnjenja u otplati kredita. Postupkom kreditne abecede potraživanja su se dijelila na pet kategorija od A do E pri čemu su A i B predstavljali kvalitetnu aktivu banke dok su potraživanja sa oznakom E predstavljala gubitak. Na osnovu takve podjele potraživanja klasifikovana u kategoriju D i E su se knjižila u vanbilansnu evidenciju dok prve tri vrste potraživanja su se knjižile u bilansnu evidenciju. Važna napomena se ogleda da banke i danas imaju obavezu prijašnjeg načina praćenja kreditnog rizika primjenom kategorija rezervisanja i kreditne abecede. Istu evidentiraju u vanbilansnoj evidenciji (Odluka o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom i klasifikaciju aktive banaka, 2011). U međuvremenu su se primjenjivale različite zakonske regulative sa ciljem adekvatnog mjerenja kreditnog rizika. Nakon prvobitne procjene na osnovu Odluke iz 2010. godine primjenjivali su se Standardi MRS 37, MRS 39 i MSFI 9, nakon čega počinje primjena Odluke iz 2019. godine. Održavanje ovog rizika na niskom nivou podrazumijeva analizu kreditnog procesa i kreditnih zahtjeva. Bitno je da banke ne ugroze vlastitu dobit jer bi na taj način direktno uticale na smanjenje stvarne vrijednosti banke (Bessis, 2015).

Prikaz 8. Faze mjerenja kreditnog rizika

Izvor: prilagođeno prema: Jahić, M., Demirović, L., Isaković-Kaplan, Š., Jahić, H. i Salihović, H. (2020). Računovodstvo banaka. Štamparija Fojnica d.d. Fojnica.

3.2. Prevare u bankarskom sektoru

Već je spomenuta funkcija interne revizije i njena uloga u samom poslovanju banke. Naučno je istraženo da je putem eksterne revizije pronađeno manje grešaka u preduzećima koja imaju uspostavljenu internu kontrolu (Nestor, 2004). To možemo povezati sa manipulativnim radnjama s obzirom da se razlika između greške i prevare odnosi samo na namjernu radnju. Sa adekvatno uspostavljenim internim kontrolama, društva značajno minimiziraju slučajeve prevara. Doprinos internih revizora u otkrivanju prevare ogleda se u kontrolama za otkrivanje, sprječavanje i procjenu rizika prevare (Demirović *et al*, 2021). Ključni problem rada interne revizije ogleda se u ugroženoj neovisnosti prilikom realizacije interne revizije uzimajući u obzir da je interna revizija zaposlena u preduzeću i odgovara direktno menadžmentu.

Sa ciljem pronalaska slabosti internih kontrola, nastoji se ojačati efikasnost poslovanja preduzeća koja će rezultirati manjim brojem kako grešaka tako i prevara. Izrazito je bitno da su svi sektori u poslovanju obuhvaćeni kontrolom interne revizije s obzirom da su prevare moguće u svakoj poslovnoj sferi. Tehnike internih kontrola se ogledaju u strateškom (trogodišnjem) planiranju revizije, testiranju, ispitivanju i ocjeni dostupnih podataka, davanju preporuka za poboljšanje kontrola i praćenju realizacije istih (Zakon o internoj reviziji institucija Bosne i Hercegovine, 2008). U nastavku će biti prikazani najčešći signali loše uspostavljenih internih kontrola.

Tabela 6. Signali loše uspostavljenih internih kontrola u bankarskom sektoru

Bankarska aktivnost	Znakovi slabih internih kontrola
Davanje kredita	Neobičan odnos između kreditnog službenika i klijenta koji traži kredit
	Odobranje kredita van područja
	Nepotpuna dokumentacija
	Loš postupak čuvanja kreditne evidencije
Depoziti	Neporavni računi te pojava privremenih i gotovinskih stavki ili virmana
	Prisilno saldirani računi sa velikim obimom aktivnosti
Elektronski transferi	Izostanci odobrenja i kontrola
	Žalbe klijenata
	Transferi u države sa niskim poreznim stopama
	Česti ili veliki transferi licima koja ne predstavljaju klijente banke
	Transferi nenaplaćenih salda
	Dijeljenje transakcija sa ciljem izbjegavanja odobrenja transakcije
Insajderske transakcije	Neadekvatne naknade najvećim dioničarima
	Česte privremene stavke za insajdere
	Pregled fonda za reprezentaciju koji otkriva da stavke nisu u skladu sa poslovanjem
Poslovanje	Izostanak internih kontrola ili politika
	Neriješeni izuzeci ili česta pojava istih stavki u izvještajima o izuzecima
	Uslovi koji prelaze iznos salda

Izvor: Prilagođeno prema: Stanišić, M. (2007). "Uloga interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara u bankama". Udruženje banaka Srbije, Beograd.

3.2.1. Vrste prevara u bankarskom sektoru

Kako su prevare postale ustaljena praksa današnjice, razvile su se mnogobrojne podjele prevara u bankarskom sektoru, no prema pojedinim autorima, prevare se mogu svrstati u šest osnovnih tipova (Atherton, 2010): falsifikovanje dokumentacije, manipulacije kolateralom, krađa finansijske imovine, krađa nefinansijske imovine, elektronska prevara koja se ogleda u neovlaštenom pristupu bazi podataka i kartične prevare.

Prevare u bankarskom sektoru se mogu posmatrati sa aspekta počionoca prevare, ciljeva, broja slučaja i počinioca prevare (Knežević *et al*, 2021). Podjela prema cilju i namjerama definiše prevare kao kreditne sa ciljem pribavljanja novčanih sredstava bez namjere plaćanja ili kao krađe sa ciljem otuđenja imovine bez namjere vraćanja. Podjela prema broju slučaja i počinioca prevara podrazumijeva pojedinačne i grupne prevare, gdje pojedinačne karakteriše jedan počinilac bez povezanosti sa ostalim prevarama dok grupna prevara predstavlja ograničovanu kriminalnu grupu od više lica koja uključuje i više prekršajnih postupaka. Zadnji kriterij podjele prema počiniocu prevare podrazumijeva prevare počinjene od strane uprave, zaposlenika banke i trećih lica koji uključuju klijente i ne-klijente (Olaoye *et al*, 2014). Prevare od strane uprave se ogledaju u ispunjenju postavljenih poslovnih ciljeva od strane vrha menadžementa. Riječ je o osobama koje imaju povjerljive položaje i moć da nadjačaju postavljene interne kontrole (Ahmed *et al*, 2014). Na osnovu praktičnih primjera, najčešće prevare koje uprava sprovodi se odnose na obmanu potencijalnih investitora ili ulagača da pridobiju finansijsku podršku uz pomoć lažnih informacija. Sa druge strane, prevare koje počinu zaposlenici banke štete direktno finansijskoj instituciji sa ciljem ispunjenja ličnih interesa zaposlenika. Manipulativne postupke zaposlenika autori dijele na sljedeći način (Boniface, 1991):

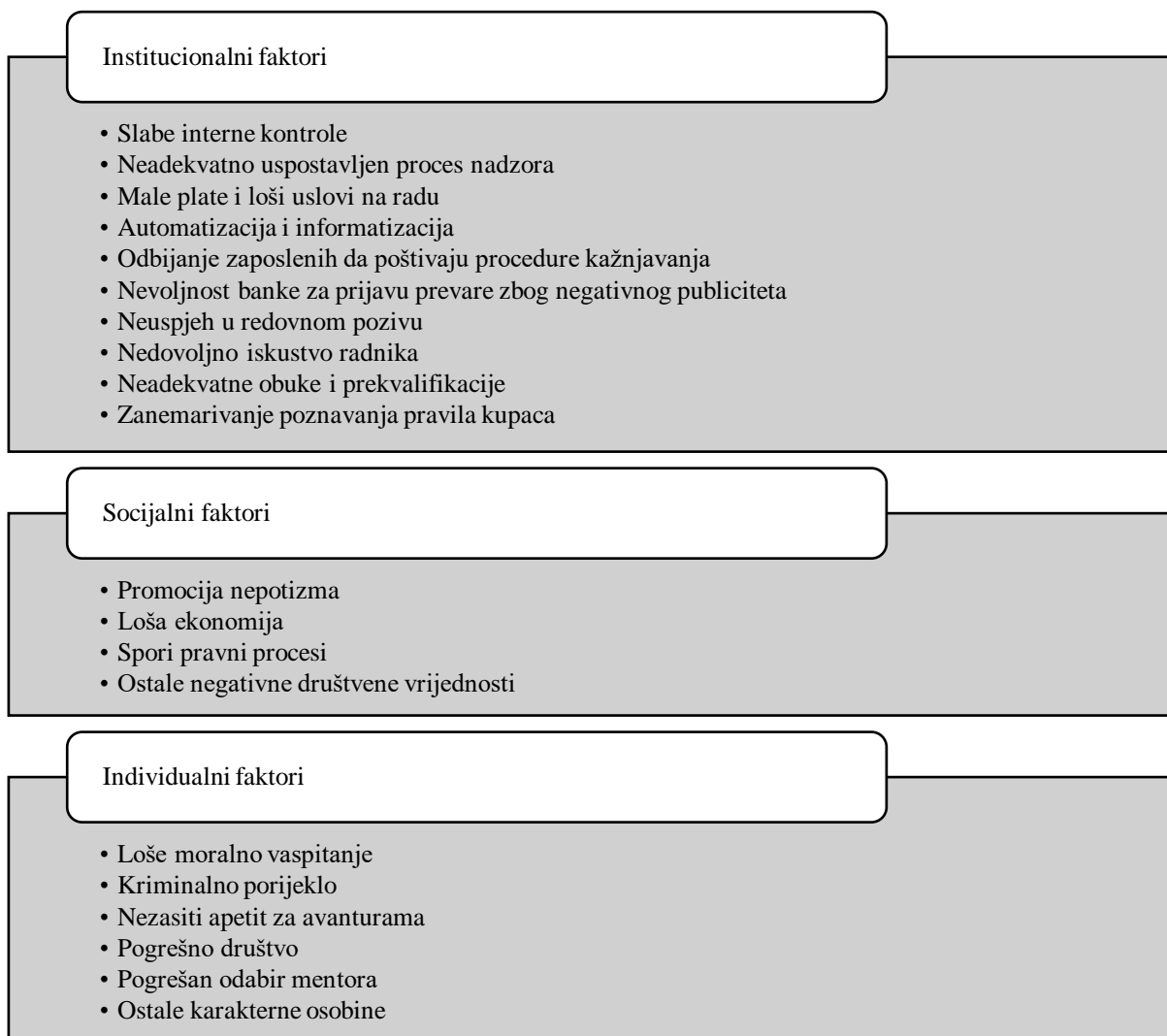
Tabela 7. Klasifikacija prevara izvršenih od strane zaposlenika

Vrsta prevare	Počinilac prevare	Žrtve prevare
Krađa novca sa šaltera	Zaposlenici banke	Finansijska institucija
Falsifikovanje potpisa klijenata sa namjerom nezakonitog podizanja novca		
Upotreba falsifikovanih čekova za podizanje novca		
Otvaranje i korištenje fiktivnih računa na kojima se mogu vršiti nelegalne transakcije		
Pozajmljivanje sredstava fiktivnim zajmoprimcima		
Polaganje prava na prekovremeni rad satima		
IT prevare		

Izvor: Prilagođeno prema Boniface, C. (1991). "Fraud in the banking industry". The Nigerian Banker Oct. – Dec. 22&23. CIBN Press.

Prevare koje počinu treće strane odnose se na lica koja nisu zaposlenici banke i djeluju na štetu banke. Takve prevare se najčešće odnose na falsifikovanje dokumentacije u postupku odobrenja kredita sa ciljem zavaravanja banke o kreditnoj sposobnosti klijenta.

Prikaz 9. Uzroci pojave prevara u bankarskom sektoru

Izvor: Prilagođeno prema: Ogunleye, G.A. (2010). "Perspectives on the Nigerian financial safety net". Abuja: Nigeria Deposit Insurance Corporation.

Prikaz 10. Crvene zastavice za potencijalne prevare u bankarskom sektoru

Bankarska aktivnost	CRVENE ZASTAVICE
<i>Odnos sa dužnicima</i>	Klijenti garantuju da će kredit garantovati druga kompanija
	Nepoznati klijenti
	Nejasan i nekompletan profil dužnika
	Odobrenje kredita klijentu povezanim sa organizovanim kriminalom
<i>Kolateral</i>	Kredit je obezbjeđen imovinom koja ne postoji (lažni kolateral)
	Nedostatak dokaza fizičkog postojanja kolaterala
	Precjenjivanje procjena vrijednosti kolaterala
	Postavljanje veće vrijednosti kolaterala sa ciljem dobijanja većeg iznosa kredita
	Kredit je obezbjeđen "opasnom imovinom" koja može postati obaveza institucije nakon zaplijene

<i>Odobrovanje kredita</i>	Neuobičajne kamatne stope
	Insistiranje menadžera za dobijanje kredita za oblast sa kojom nije upoznat
	Finansijski izvještaji nisu obuhvaćeni revizijom
	Odobrenje kredita klijentima koji nisu priložili dovoljno informacija o identitetu
	Isplata kredita prije predaje kompletne dokumentacije i datuma sporazuma
	Novi odobreni krediti dužnicima u industriji ili djelatnosti koja je u finansijskim poteškoćama
	Restruktuirani dug koji podrazumijeva izmjenjene otplate glavnice, kamatne stope ili dospijeće
<i>Upravljanje kreditima</i>	Odobrenje prekoračenja
	Neobično veliki iznosi koji se podižu
	Promjene računovodstvenih metoda klijenta
	Promjene revizora klijenta
	Iznenadna selidba klijenta u drugu državu
	Ista adresa za više različitih klijenata
	Neprovjeren poslovni broj telefona
	Prikrivanje informacija o neplaćenim kreditima
	Dokazi o podmićivanju radnika od strane menadžera sa ciljem dobijanja kredita
	Krediti čije je dospijeće prošlo
	Višestruke funkcije radnika - jedna osoba odobrava, autorizuje i isplaćuje sredstva
	U osiguranju kredita nije navedena institucija kao isplatioc štete
	Kreditni za finansiranje zaliha bez dokumentirane provjere zaliha u određenim intervalima

Izvor: Prilagođeno prema: Stanišić, M. (2007). "Uloga interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara u bankama". Udruženje banaka Srbije, Beograd.

Nije dovoljno poznavati samo vrste prevara već je potrebno znati prepoznati uzrok koji je doveo do pojave istih. Bitno je uočiti "crvene zastavice" odnosno signale za potencijalne nepravilnosti. Sa tim znakovima upozorenja može se započeti istraga koja će se vremenom proširivati na ostale pozicije, pri čemu će se pronalaziti greške na računima. Detaljnija istraživanja će svakako povećati mogućnost pronalaska grešaka ili prevara.

3.2.2. Analiza kreditnih zahtjeva u funkciji prevencije protiv obmana pri dobijanju kredita

Svaka finansijska institucija koja ima ovlasti da daje kreditne plasmane ima postavljene uvjete koje klijent mora ispuniti da bi dobio potrebna sredstva. Svrha navedenih uvjeta ogleda se u izbjegavanju kreditnih gubitaka utvrđivanjem dovoljnog nivoa sigurnosti u povjerenje prema klijentima i radnicima. Ulogu za odobrovanje kreditnog plasmana ima samo kreditni menadžer ili kreditni odbor, zavisno od visine odobrenog iznosa i veličine finansijske institucije koja odobrava kreditni plasman. Kreditni službenik je odgovoran za dodatne sigurnosne mjere prilikom procjene kreditne sposobnosti i odobrenja kreditnog plasmana. Ukoliko je utvrđeno da klijent ne zadovoljava uslove nastojat će se pronaći način

da se pomogne klijentu ali sa velikim uvjetom da banka vjeruje da ne postoje potencijalni kreditni gubici (Rose, 2003).

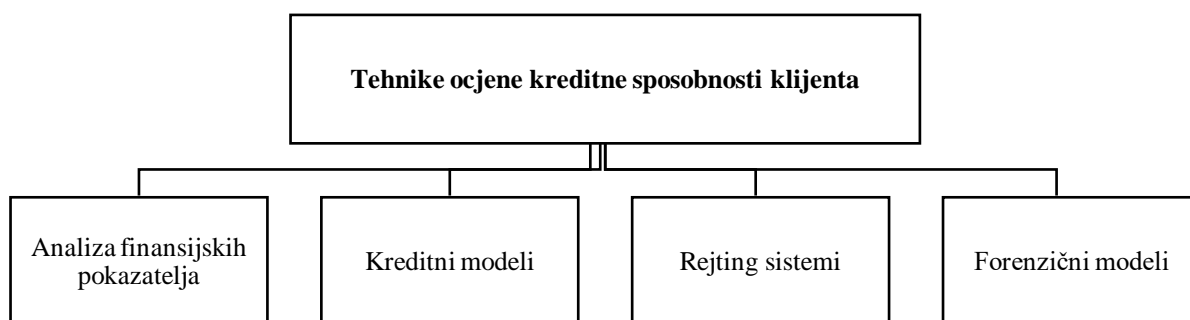
Sa ciljem boljeg razumijevanja klijenata, banke traže adekvatnu dokumentaciju prilikom odobravanja kreditnog plasmana sa ciljem procjene mogućnosti klijenata da otplaćuju odobrene kredite. Kako bi taj cilj ispunili neophodno je da detaljno prouče poslovanje klijenta i da rezultate do kojih su došli na osnovu vlastite procjene uporede sa tržištem. Ukoliko se klijent ispostavi solventan za izmirenje svojih obaveza, tada banka traži jamstvo kao granaciju za otplatu kredita i postavlja kreditne uslove. Uslovi kreditnog postupka svakako podrazumijevaju hipoteku, iznos kredita, vremenski period trajanja kredita, polis osiguranja, potrebe za jamcima i slično (Gregurek i Vidaković, 2011).

Već je pojašnjen značaj kontrolisanja kreditnog rizika u bankarskom poslovanju i u skladu sa tim banke redovno ispituju kreditnu sposobnost svojih klijenata. Provjere vrše na osnovu Odluke o uslovima za procjenu i dokumentovanje kreditne sposobnosti u kojima je jasno navedeno da je banka dužna vršiti provjeru (Odluka o uslovima za procjenu i dokumentovanje kreditne sposobnosti, 2014):

1. pokazatelja profitabilnosti,
2. pokazatelja likvidnosti, adekvatnosti ročne strukture elemenata aktive i pasive,
3. adekvatnosti novčanih tokova sa aspekta izmirenja obaveza,
4. pokazatelja finansijske strukture, a prije svega stepena zaduženosti;
5. privredne grane u kojoj dužnik posluje, položaja dužnika na tržištu
6. kreditne historije
7. procjena finansijskih mogućnosti korisnika bazirana na iznosima prihoda i rashoda.

Navedenim tehnikama banke se uvjeravaju da su pravna lica kreditno sposobna da izmire svoje tekuće i buduće kreditne obaveze u skladu sa ugovorenim uslovima. Sa ciljem adekvatne ocjene kreditne sposobnosti klijenta, banke prikupljaju potrebne informacije o finansijskom položaju, uspješnosti poslovanja i novčanim tokovima iz finansijskih izvještaja klijenta. Najčešći vremenski period za koji traže navedene informacije iz izvještaja jesu zadnje tri godine poslovanja (Salkić, 2020).

Prikaz 11. Klasifikacija metoda ocjene kreditne sposobnosti klijenta

Izvor: Prilagođeno prema: Salkić, A. (2020). "Utvrđivanje kreditne sposobnosti pravnih lica u bankama BiH". Poslovni konsultant.

Jedna od metoda analize kreditnog rizika ogleda se u **analizi finansijskih pokazatelja** na osnovu finansijskih izvještaja. Navedena analiza podrazumijeva stavljanje u odnos pojedinih pozicija finansijskih izvještaja na osnovu čega se dobijaju određeni procenti koji se interpretiraju. Važno je poznavati materiju da bi znali donijeti zaključke o dobijenim iznosima i zbog toga je neophodno znati povezivati finansijske izvještaje. Ne daje svaki finansijski izvještaj iste podatke. Pojedini finansijski izvještaji su statičkog karaktera prikazivajući stanje na dan dok drugi izvještaji pokazuju rezultate za određeni period što ih čini dinamičnim. Jedino obostranim posmatranjem moguće je otkriti pravu sliku preduzeća, na osnovu koje će se donijeti adekvatne odluke (Jahić, 2014). Ponekad je veoma teško izravno analizirati finansijske izvještaje u cjelini ili pojedinačno po pozicijama i zbog toga je neophodno koristiti koeficijente vrijednosti bilansnih pokazatelja (Zaimović, 2010). Glavna podjela finansijskih pokazatelja se odnosi u vremenskom periodu izvještavanja (Sačer *et al*, 2008) gdje razlikujemo dvije skupine pokazatelja. Prva skupina se odnosi na analizu poslovanja klijenta unutar jedne godine dok finansijski izvještaj koji se analizira jeste bilans uspjeha s obzirom da je to izvještaj za period. Druga skupina pokazatelja odnosi se na informacije koje se temelje na bilansu stanja u kojem su prikazane pozicije na tačno određeni dan. Osnovni finansijski indikatori koje banke moraju ispitati podrazumijevaju pokazatelje likvidnosti, zaduženosti, aktivnosti, rentabilnosti i investiranja (Sačer, 2008).

U postupku zaduživanja postoje uvijek dvije strane gdje klijent ima korist ukoliko je stopa profitabilnosti veća od kamatne stope dok svako smanjenje stope profitabilnosti asocira na vraćanje kredita po visokim kamatnim stopama. Drugu stranu čine finansijske institucije kojima je bitno da klijent nema veliku zaduženost jer u tome leži sigurnost da će biti u stanju da se fokusiraju na isplatu njihove naknade (Tintor, 2020). Banke ne bi trebale zanemariti ostale izvještaje u sklopu osnovnog seta finansijskih izvještaja. Analiza strukture novca daje vidljivost na koji način klijent generiše svoje novčane tokove i da li ima mogućnost izmirenja ugovorenih obaveza. Ukoliko banka utvrdi da je novčani tok negativan, tada treba preispitati sposobnost klijenta uzimajući u obzir potencijalne finansijske probleme. Bitnu odrednicu provjere tačnosti finansijskih izvještaja također čine horizontalna i vertikalna analiza pri čemu horizontalna analiza podrazumijeva usporedbu podataka kroz duži vremenski period sa ciljem otkivanja dinamike promjena pojedinačnih bilansnih pozicija. Vertikalna analiza prikazuje procentualno učešće pojedinih pozicija finansijskih izvještaja u odnosu na ukupnu aktivu, ukoliko se proučavaju pozicije bilansa stanja ili ukupne prihode od prodaje, ukoliko je riječ o pozicijama iz bilansa uspjeha (Vukoja, 2019).

Kreditni modeli kao sljedeća metoda analize kreditne sposobnosti klijenata, nastala je iz utvrđenih nedostataka metode finansijskih pokazatelja. Nastoje odgovoriti na dva bitna pitanja (Couette *et al*, 2008):

1. Koja je vrijednost datog kredita ili fiksnog dohotka s obzirom na naša prijašnja iskustva i buduće pretpostavke?
2. Na koji način je kvantificiran rizik da obećani novčani tokovi neće pristizati?

Upotreba kreditnih modela može se ogledati u izračunu regulatornog kapitala, donošenju odluka o odobravanju kredita, kategorizaciji klijenata, određivanju cijene kredita, monitoringu kvaliteta portfolija, izvještavanju menadžmenta i upozorenja na finansijske probleme (Salkić, 2020). Upozorenjima bi se ranije otkrile finansijske poteškoće kod klijenata što bi značajno uticalo na donošenje odluka o odobrenju kreditnog plasmana.

Specifičan kreditni model ispitivanja solvntnosti klijenata podrazumijeva analizu baziranu na nefinansijskim pokazateljima. Analiza proučava šest pojmova te nosi naziv 6k analiza. Područja analize podrazumijevaju karakter, kapacitet, kapital, kolateral, kondiciju i kontrolu (Jakovčević, 2000). Karakter ispituje namjenu kredita dok kapacitet na osnovu potrebne dokumentacije proučava likvidnost i solventnost budućeg klijenta. Kapital zahtijeva zavidan nivo čitanja informacija iz finansijskih izvještaja i razumijevanje šta stoji iza svake pozicije. Klijent bi trebao stvarati pozitivne novčane tokove na osnovu kojih može otplaćivati kreditne obaveze, zbog čega se izvještaj o novčanim tokovima ne smije ostaviti po strani. U skladu sa zakonskim obavezama, podnošenje ovog izvještaja trenutno važi samo za velika pravna lica, zbog čega to predstavlja veliki nedostatak u transparentnosti informacija. To u završnici negativno utiče na analizu kreditne sposobnosti manjih i srednjih preduzeća. Kolateral podrazumijeva instrumente osiguranja koji služe kao sekundarni izvori plaćanja. Aktiviraju se u slučaju neredovnog plaćanja kreditnih rata i banka ima mogućnost da proda založena sredstva u svrhu naplate svojih potraživanja. Kondicija predstavlja analizu okruženja dužnika koja podrazumijeva analizu privredne grane u kojoj posluje, konkurencije i prethodnih poslovnih poduhvata. Kontrola podrazumijeva različite pristupe kreditnoj analizi. Mogu biti subjektivne i kvantitativne pri čemu subjektivne podrazumijevaju odobrenje kreditnog plasmana na temelju znanja i iskustva (Jakovčević, 2000). Sa druge strane, ukoliko prilikom kreditne analize se koristi Credit scoring model takva analiza podrazumijeva kvantitativan pristup. Podrazumijeva utvrđivanje mogućnosti kašnjenja klijenata na temelju historije isplate kreditnih obaveza. Klijentima se dodjeljuju bodovi koje banke koriste za rangiranje klijenata pri čemu analitičar proučava historijske podatke prije odobravanja kredita sa ciljem provjere otplate kredita na adekvatan način (Kukuljan, 2010).

Sljedeća tehnika otkrivanja obmana ogleda se u **kreditnom rejtingu** koji predstavlja procjenu boniteta preduzeća koja se vrši putem jedne ocjene odnosno dobijenog broja. Uz pomoć postavljenog broja ocjenjuje se trajna i buduća sposobnost izmirenja obaveza klijenta u roku (Mrvić *et al*, 2016). Obzirom da je riječ o procjeni, ovaj model podrazumijeva ispitivanje vjerovatnoće pravovremenog izmirivanja obaveza. Prilikom procjene uzimaju se u obzir kvalitativna i kvantitativna obilježja pri čemu kvantitativna se odnose na rezultate finansijskog poslovanja, odnosno finansijske izvještaje. Sa druge strane, kvalitativna obilježja podrazumijevaju kvalitet menadžmenta, SWOT analizu preduzeća, analizu tržišne konkurentnosti, savremenosti opreme i slično (Salkić, 2013). Ako napravimo paralelu između klasičnih finansijskih analiza i kreditnog rejtinga možemo uočiti da pored finansijskih pokazatelja, ovom tehnikom se analiziraju i nefinansijski pokazatelji kao što su kvalitet menadžmenta, računovodstva, vrijednost i utrživost kolaterala, urednost podmirenja dosadašnjih obaveza, što nije bila ustaljena praksa prilikom prijašnjih provjera.

Pored uobičajnih bankarskih provjera, postoje **forenzični modeli** kojima se nastoje ispitati mogući problemi u poslovanju. Poveznica sa forenzičnim računovodstvom ogleda se u tome da ako preduzeće ima izrazitu nesolventnost, moguće su pojave malverzacija u finansijskim izvještajima gdje će biti precijenjene pojedinačne pozicije, koje će predstavljati bolju sliku poslovanja u odnosu na stvarnu. Razvijeni su brojni modeli koji služe kao podloga za buduće forenzične istrage. Implementacijom Beaverovog modela se ispitivao finansijski uspjeh u poslovanju i na taj način je zaživjela primjena forenzičnih modela. Navedeni model se zasnivao na finansijskim koeficijentima stavljajući u odnos pozicije novca, imovine, prihoda i dugova (Salkić, 2020). Sljedeći, Altmanov Z-Score model pokazuje vjerovatnoću bankrota u preduzeću i koristi pet pokazatelja koji podrazumijevaju korištenje pozicija radnog kapitala, aktive, pasive, finansijskog rezultata i prihoda od prodaje (Altman, 2000). Stavljanjem u odnos pojedinačnih pozicija dobijaju se odgovarajući koeficijenti koji se koriste dalje za procjenu. Na temelju dobivenih rezultata procjenjuje se da li preduzeće posluje bez opasnosti od budućeg stečaja (Vidučić, 2008). U procesu implementacije, zahtjev za kredit će se odobriti ako je Z-score podnosioca kreditnog zahtjeva iznad definisanih Z-score varijabli i obrnuto (Saunders, 2006). Kraličekov model na osnovu četiri indikatora formira ocjenu solventnosti od jedan do pet, pri čemu je ocjena jedan najpovoljnija. Ocjena se formira na osnovu dva pokazatelja finansijskog stanja i dva pokazatelja finansijske održivosti. Pokazatelji su podrazumijevali ispitivanje stope samofinansiranja, vremenskog perioda otplate duga, udjela novca u poslovnom prihodu i rentabilnost ukupnog kapitala (Salkić, 2020). Podaci se uzimaju iz godišnjih izvještaja poslovanja koji podrazumijevaju bilans stanja i bilans uspjeha. Svaki od dobijenih pokazatelja se ocjenjuje iz različitih perspektiva: snage kapitala, zaduženosti, profitabilnosti i finansijske pozicije preduzeća (Plandor i Landryova 2012).

Tabela 8. Forenzični modeli utvrđivanja kreditne sposobnosti pravnih lica

Model	Brojnik	Nazivnik
Beaverov model	Tok novca	Ukupna imovina
	Čisti prihod	Ukupni dugovi
	Tok novca	Ukupni dugovi
Altmanov Z-Score model	Radni kapital	Ukupna imovina
	Zadržana dobit	Ukupna imovina
	Dobit prije poreza	Ukupna imovina
	Tržišna vrijednost glavnice	Knjigovodstvena vrijednost pasive
	Prihodi od prodaje	Ukupna imovina
Kraličekov quick test	Vlastiti kapital	Ukupna pasiva
	Ukupne obaveze-kratkotrajna imovina	Dobit nakon poreza+amortizacija
	Dobit nakon poreza+amortizacija	Poslovni prihodi
	Dobit nakon poreza+kamate na kapital	Ukupna pasiva

Izvor: Prilagođeno prema: Šarlija, N. (2008). Predavanja za kolegij "kreditna analiza". Sveučilište J.J. Strossmayera, Ekonomski fakultet u Osijeku.

Prethodna tabela prikazuje formule pokazatelja za navedena tri modela te pozicije koje se koriste sa ciljem izračuna i implementacije rezultata istih. Primjetno je da se informacije iz navedenih pokazatelja uzimaju iz osnovnog seta finansijskih izvještaja.

4. ANALIZA FINANSIJSKIH OBMANA PRILIKOM DOBIJANJA KREDITA

Zbog složenosti problema istraživanja, izuzetno veliki izazov bio je dobiti relevantne informacije na osnovu kojih možemo osporiti ili potvrditi postavljene hipoteze. Nikom nije drago čuti za pojam finansijskog kriminala a još manje finansijskim institucijama koje su u ovom slučaju glavna meta prevara. Nažalost, ne uspiju uvijek izbjeći štetu koja se teško poslije nadoknađuje. Za institucije sa manje razvijenom operativnom aktivnošću nekad su štete presudne za dalje poslovanje. Ali uzimajući u obzir reputaciju društva velika je rijetkost da slučajevi prevara su javno objavljeni jer o takvim situacijama se malo priča. Ni jednom društvu ne ide u korist da se ispostavi da su prevareni zbog neadekvatno uspostavljenih internih kontrola što dovodi u pitanje efikasnost poslovanja same institucije. Tada se postavlja pitanje na koji način oni obavljaju svakodnevne aktivnosti ukoliko cjelokupni sistem rada i kontrole nije dobro uspostavljen od početka? To je samo jedan od primjera zašto društva izbjegavaju tražiti pomoć od nadležnih institucija i obraćanje javnosti sa ciljem upozorenja. Takvih razloga ima još mnogo, zavisno od vrste prevare i iznosa pretrpljene štete. Ali jedno je ispravno, kontaktirati Tužilaštvo i Sud jer postoji šansa da će se povratiti novčana sredstva ukoliko se u krivičnom postupku utvrdi da je prevara učinjena.

4.1. Metodologija istraživanja

Sa metodološke strane cilj je predstaviti slučajeve obmana pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti kako u inostranstvu tako i u našoj državi. Prikupljanje podataka za oba područja vršit će se metodom analize kojom ćemo razvrstati dostupne slučajeve i odlučiti koji će biti relevantni za dalju analize. Metoda analize se najčešće koristi u istraživanjima gdje je potrebno pojednostaviti složene podatke (Bajragić *et al*, 2019). Zbog toga je idealna za donošenje odluke koji slučajevi će biti predstavljeni u ovom završnom radu.

Lakši način pronalazjenja slučajeva odnosio se za područje inostranih zemalja koji su bili pristupačniji za pronaći, prvenstveno na internetu gdje su objavljeni mnogobrojni članci, radovi i vijesti. Tu leži i još jedan problem sa kojim se naša država susreće a to je nerazvijenost forenzičnog računovodstva kao naučne discipline. Obzirom da nismo dovoljno upoznati sa takvom naukom ni u praksi se ne primjenjuje mnogo. To nam sve mnogo olakšava da sprovedemo prevaru u djelo jer nemamo adekvatan stručni kadar koji će takve radnje uočiti. Sa aspekta trougla prevare takav faktor bi svrstali u adekvatne prilike. Sa druge strane, specifičan način pronalaska slučaja odnosio se na lokalno tržište, pri čemu su baze podataka predstavljale izvještaje o radu Tužilaštva Federacije Bosne i Hercegovine koji sadrže procesuirane slučajeve iz područja svih krivičnih djela prema KZ FBiH u periodu od 2010-2022. godine. Koristeći takvu podlogu analizirani su relevantni slučajevi za član 268 iz Krivičnog zakona – Obmane pri dobijanju kredita i drugih pogodnosti. Na osnovu sprovedene analize kontaktiran je Sud BiH i Općinski sud u Sarajevu sa zahtjevom za dostavljanje potrebnih informacija. U periodu od 20 dana dobiveni su slučajevi na osnovu traženog zahtjeva.

Tabela 9. Detaljan pregled procesuiranih krivičnih djela prema članu 268

Kazne	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Ukupno
Zatvorske	1	4	4	3	5	7	3	3	1	2	2	2	4	41
Bihać	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	3
Goražde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Livno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Mostar	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	4
Orašje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Sarajevo	-	-	-	1	1	1	-	2	1	1	2	-	1	10
Široki Brijeg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Travnik	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Tuzla	-	-	-	-	3	3	1	1	-	-	-	-	1	9
Zenica	-	3	3	1	-	2	1	-	-	-	-	-	2	12
Novčane	5		4	2		1	1	1	2				1	17
Bihać	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Goražde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Livno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Mostar	5	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Orašje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Sarajevo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Široki Brijeg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Travnik	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Tuzla	-	-	3	-	-	1	1	-	1	-	-	-	1	7
Zenica	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Uslovne	49	77	71	103	45	61	131	80	54	74	35	45	53	878
Bihać	5	4	2	4	2	3	1	2	4	-	1	-	-	28
Goražde	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Livno	2	-	-	2	4	1	-	-	-	-	-	-	34	43
Mostar	7	9	10	15	6	5	2	1	1	-	6	1	1	64
Orašje	-	4	18	33	3	1	-	8	6	3	-	-	-	76
Sarajevo	4	11	11	8	12	11	13	12	8	8	12	17	6	133
Široki Brijeg	-	-	-	-	-	-	-	-	17	45	7	-	-	69
Travnik	1	-	1	2	1	2	-	2	-	2	-	-	-	11
Tuzla	3	7	5	10	8	17	92	46	11	14	3	2	3	221
Zenica	27	42	24	29	9	21	23	8	7	2	6	25	9	232
Sudske opomene	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	3
Bihać	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Goražde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Livno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Mostar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Orašje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Sarajevo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Široki Brijeg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Travnik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Tuzla	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	3
Zenica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Ukupno	55	81	79	108	50	69	138	84	57	76	37	47	58	939

Izvor: Prilagođeno prema: Federalno tužilaštvo Federacije Bosne i Hercegovine. Zbirni izvještaj o radu Tužilaštva u Federaciji BiH – Struktura kriminaliteta po licima. Pristupljeno: <https://www.pravosuđe.ba/vstvfo/H/97/kategorije-vijesti/4814/4859/4879>.

U prethodnom pregledu prikazan je detaljni osvrt na rad Tužilaštva u polju otkrivanja krivičnih djela koji su predstavljali obmanu pri dobijanju kredita prema članu 268 Krivičnog zakona. Sljedećim pregledima bit će predstavljene obmane po gradovima i vrsti presude.

Tabela 10. Prikaz obmana pri dobijanju kredita po gradovima FBiH

Grad	Broj presuda
Zenica	245
Tuzla	240
Sarajevo	143
Orašje	76
Mostar	75
Široki Brijeg	69
Livno	43
Bihać	32
Travnik	15
Goražde	1
Ukupno	939

Izvor: Prilagođeno prema: Federalno tužilaštvo Federacije Bosne i Hercegovine. Zbirni izvještaj o radu Tužilaštva u Federaciji BiH – Struktura kriminaliteta po licima. Pristupljeno: <https://www.pravosudje.ba/vstvfo/H/97/kategorije-vijesti/4814/4859/4879>.

Tabela 11. Prikaz obmana pri dobijanju kredita prema vrsti presude

Godina	Zatvorske	Novčane	Uslovne	Sudske opomene	Ukupno
2010	1	5	49	-	55
2011	4	-	77	-	81
2012	4	4	71	-	79
2013	3	2	103	-	108
2014	5	-	45	-	50
2015	7	1	61	-	69
2016	3	1	131	3	138
2017	3	1	80	-	84
2018	1	2	54	-	57
2019	2	-	74	-	76
2020	2	-	35	-	37
2021	2	-	45	-	47
2022	4	1	53	-	58
Ukupno	41	17	878	3	939

Izvor: Prilagođeno prema: Federalno tužilaštvo Federacije Bosne i Hercegovine. Zbirni izvještaj o radu Tužilaštva u Federaciji BiH – Struktura kriminaliteta po licima. Pristupljeno: <https://www.pravosudje.ba/vstvfo/H/97/kategorije-vijesti/4814/4859/4879>.

Po pojedinim gradovima, zabilježen je broj i vrsta sprovedenih presuda po licima. Navedenim pregledima su sumarno predstavljene prethodno postavljene rezultati. Postavlja se jasno pitanje učestalosti prevara pri dobijanju kredita ili druge pogodnosti na našim prostorima. Da takav podatak dobijemo kontaktirano je Tužilaštvo Federacije Bosne i Hercegovine. Uz pomoć izvještaja o radu Tužilaštva, konkretno izvještaja strukture

kriminaliteta po licima koji su objavljeni na zvaničnoj stranici, došli smo do finalnog podatka da je unazad 13 godina počinjeno 939 krivičnih djela po osnovu člana 268 Krivičnog zakona. Važna napomena jeste da su brojevi bazirani na licima a ne slučajevima, što znači da jednu prevaru je moglo učiniti deset osoba a ne samo jedna. Podaci na osnovu broja lica su mnogo detaljniji i daju nam uvid u širu sliku.

Nakon utvrđene učestalosti obmana po gradovima prikazana je i učestalost obmana po vrsti presuda gdje je vidljivo da najveći broj krivičnih sankcija se odnosi na uslovne presude koje u suštini predstavljaju mogućnost izbjegavanja izvršenja krivične sankcije ukoliko se u budućnosti greška ne ponovi. Postotak koji se odnosi na uslovne kazne iznosi 94% dok zatvorske kazne iznose samo 4%, brojčano 41 slučaj. Veliki procenat uslovnih krivičnih sankcija može predstavljati problem da ukoliko odgovorne osobe ne budu kažnjene na adekvatan način mogu ponovo počiniti istu pogrešku. Blaga zakonska regulativa prema mnogim istraživanjima spada u primjere prilike za počinjenje prevara dok u nastavku istraživanja uvjerit ćemo se da li su presude bile ispravno donesene ili ne.

Nakon odabira slučajeva, potrebno je pristupiti analizi istih pri čemu će se koristiti induktivna metoda. Istom će se staviti naglasak na detaljnu analizu slučajeva na osnovu koje će biti formiran generalni zaključak. Karakteristika induktivne metode ogleda se u naglasku na posebnost pojedinačnih podataka koji se sintetiziraju pri donošenju finalnog zaključka (Bajragić *et al*, 2019). Nakon analiza odabranih slučajeva (lokalnih i inostranih) koristit će se metoda komparacije. Osnovna namjena komparativne metode ogleda se u uspoređivanju srodnih pojmova pri čemu se utvrđuju sličnosti i razlike (Bajragić *et al*, 2019). Navedena metoda će nam pomoći da donesemo finalne zaključke o percepciji obmana pri dobijanju kredita za lokalne i inostrane skandale. U rezultatima istraživanja bit će analizirani mogući scenariji kao i preporuke sa ciljem unapređenja postavljenih problema istraživanja. Nakon sprovedenih analiza odgovori na postavljena pitanja i tvrdnje bit će jasno predstavljeni i elaborirani. Sa ciljem lakšeg razumijevanja u prilogu će biti predstavljene metode koje će se koristiti sa ciljem ispitivanja dva istraživačka pitanja. Da bi iste ispitali potrebno je adekvatno pristupiti postavljenim hipotezama koje predstavljaju odgovore na postavljena istraživačka pitanja.

Prikaz 12. Primjena metoda istraživanja za analizu finansijskih obmana

<p>Induktivna metoda</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Istraživačko pitanje: Da li je model trougla prevare adekvatan za otkrivanje obmana prilikom dobijanja kredita u FBiH? • Hipoteza: Model trougla prevare je adekvatan model za otkrivanje obmana prilikom dobijanja kredita u FBiH.
<p>Komparativna metoda</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Istraživačko pitanje: Da li se primjenjene metode kreativnog računovodstva razlikuju na području FBiH u odnosu na inostranstvo? • Hipoteza: Primjenjene metode kreativnog računovodstva na području FBiH se razlikuju u odnosu na metode kreativnog računovodstva iz inostranstva.

Izvor: vlastiti rad

4.2. Slučajevi obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva

U nastavku rada biće prikazana analiza najpoznatijih svjetskih primjera počinjenih obmana sa ciljem dobijanja kredita od strane privrednih društava iz različitih zemalja u različitim periodima. Prikazanim analizama cilj je bliže se upoznati sa spornim situacijama kao i uvidjeti koje manipulativne tehnike su preduzeća koristila. Analizom navedenih slučajeva bit će prikazani elementi prevare uz pomoć kojih možemo uočiti kako je prevara počela te koji su sve faktori doprinijeli da se manipulativni činovi izvrše. Za navedenu analizu bit će korišteni sekundarni podaci koji se odnose na inostrane radove i članke.

4.2.1. Slučaj “Olympus Corporation“ (Japan, 2014)

Prvi slučaj koji će biti predstavljen započeo je 1990-ih godina. Riječ je o svjetski poznatom skandalu japanskog preduzeća *Olympus* koji je otkriven tek 2011. godine. Riječ je o japanskom proizvođaču medicinske opreme. Obmana se ogledala u tome da je vrhovni menadžment uspio tokom dvadeset godina prikriti 1,7 miliona dolara investicijskih gubitaka od akvizicija koje su se javile kao rezultat propalih investicija. S obzirom da je izrazito dug period obmana trajala nije teško zaključiti da je riječ o vješto isplaniranoj obmani koja se teško uočava. Čak ni revizori nisu uspjeli otkriti sve krivotvorene poslovne transakcije. Tako veliku obmanu su uspjeli ostvariti na način da su svoju imovinu knjižili po trošku nabavke u odnosu na stvarnu nižu fer vrijednost ali promjenom računovodstvenih propisa bili su prisiljeni da imovinu počnu knjižiti po fer vrijednosti. Tada su se susreli sa problemom kako prikazati istinsku vrijednost obezvrijeđene imovine koju su napuhavali godinama. Zbog toga je Olympus počeo stvarati vanbilansne subjekte kako bi prikrili gubitke. Zadnji korak koji je uspio implementirati bila je kupovina Gyrus kompanije čije su investicijske gubitke knjižili kao goodwill (Elam *et al*, 2014). Na taj način su uspjeli uvjeriti banke da im pomognu prikupiti milione dolara gubitaka zbog čega su iste ostale oštećene. Šest banaka je tužilo Olympus tražeći odštetu od ukupno 273 miliona dolara zbog podnošenja lažnih finansijskih izvještaja u periodu od 11 godina (BBC News, 2014). Prevaru je otkrio bivši izvršni direktor Michael Woodford uvidjevši da su kolege lažirale račune kako bi prikrile gubitke od 1,7 milijardi dolara. On je bio prvi operativni direktor firme Olympus koji nije bio japanac ali je šest mjeseci kasnije otpušten sa dužnosti kada je Upravnom odboru tražio više informacija o računovodstvenim transakcijama (Morgan, 2014). Iako nije uspio sačuvati svoju poziciju ostao je dosljedan moralnim principima da raskrinka dugogodišnju prevaru.

Za ovaj finansijski skandal bili su odgovorni bivši predsjednik Tsuyoshija Kikukawe i pet drugih direktora koji su otpušteni nakon otkrivanja prevare. Direktori koji nisu priznali krivicu nikada nisu otišli u zatvor već su dobili uvjetnu kaznu do tri godine (BBC News, 2017). Neizbježna je činjenica da Michael Woodford porijeklom iz Velike Britanije nije mogao da shvati niti da podrži japanski način razmišljanja. Ovaj računovodstveni skandal, nastao kao rezultat slabog upravljanja japanskih korporacija, idealan je za prikazivanje japanske kulture koja naglašava profit i cijene dionica te na taj način stvara pritisak menadžerima da izrade podobne finansijske izvještaje. Na taj način se daju finansijski

podsticaji na temelju uspješnosti koja je prikazana kroz finansijske izvještaje (Morgan, 2014). Menadžerima je u interesu bilo da se ispune zacrtani ciljevi, što je bila odlična i prilika da se prevare nastave nizati.

Polazeći od pojma elemenata prevare, prilika za počinjenje ovog računovodstvenog skandala ogleda se upravo u japanskoj kulturi koja je poznata po odanosti i harmoniji. Menadžeri stvaraju pritisak na svoje radnike za postavljene ciljeve znajući da radnici ih neće prijaviti niti izdati svoje nadređene. Izrazito im je bitna harmonija u preduzeću zbog čega su izrazito lojalni. Prema japanskoj kulturi, čovjek ne bi trebao činiti ili govoriti ništa izvan onoga što je propisano njegovim položajem. O specifičnosti japanske kulture govori mnogo i informacija da je 2006. godine donesen zakon o zaštiti prijavljivača slučaja da se da sloboda prijave pogrešnih i prijetućih okolnosti ali je isti ubrzo i kritiziran jer se odnosio samo na zaposlenike. Nije bio praktičan jer ako radnik napusti kompaniju ili dobije otkaz zbog prijave on više nije zaštićen. Kada je riječ o Olympusu, zaposlenik korporacije je tužio kompaniju 2008. godine navodeći da su ga nepošteno tretirali nakon što je prijavio pritužbu dobavljača zbog čega je Olympus morao platiti 28 hiljada dolara (Morgan, 2014).

Osnovni pritisak za počinjenje prevare proizilazi iz navedene prilike – japanske kulture, čime menadžeri svjesno zahtijevaju od radnika nekada i nemoguće ciljeve koji se mogu ispuniti isključivo manipulativnim radnjama. Iz takvog pritiska proizilazi racionalizacija gdje menadžeri ubjeđuju sami sebe da rade za interes svoje firme kao i odgovorom “Kad ostali mogu to raditi zašto ne bi mogli i oni?” Pored japanske kulture, dodatne prilike koje su doprinijele ovom slučaju su nedostatak transparentnosti s obzirom da osobe koje prijave slučaj nisu zaštićene kao i prevelika kontrola od strane jedne osobe - direktora koji ima moć da drži lojalnim svoje radnike bez obzira na svoje postupke i na taj način izvrsno krije manipulativne radnje.

4.2.2. Slučaj “Parmalat“ (Italija, 2003)

Naredni primjer obmane potiče iz Italije. Riječ je o preduzeću *Parmalat* koji je bio vodeći proizvođač mliječnih proizvoda a njegov osnivač bio je Calisto Tanzi. Ovaj skandal je pogodio mnoge firme uključujući revizorska društva kao i banke. Pogođene banke bile su Citicorp i Bank of America. Citicorp je ostao oštećen sa 1,5 milijardi dolara nenaplativih dugova (Sverige, 2004). Trinaestogodišnja prevara započela je 1990. godine kada su finansijski rezultati počeli slabiti i trajala je do 2003. godine. Zbog početka finansijske krize uprava je osmislila prevaru koja se ogledala u dvostrukoj shemi naplate. Precjenjivali su prihode stvaranjem lažnih transakcija te su potraživanja od lažnih prodaja koristili kao kolateral kako bi posudili još više novca od banaka. Tim činom su precjenjivali prijavljenu imovinu. Suradivali su sa investicionim bankarima kako bi se uključili u finansijski inženjering koji je premjestio dug iz bilanse kao kapital. Prva poteškoća sa kojom se susreću dogodila se 2002. godine kada se kreditni rejting povećao zbog čega se pooštravaju kreditni uvjeti te dolazi do bankrota rivala. Tad je postalo sumnjivo kako se preduzeće oslanja na finansiranje sa tržišta unatoč što imaju veliku količinu novca u blagajni (Boland, 2008).

Navedenom metodom lažiranja finansijskih izvještaja nastojali su sakriti ostvarene gubitke u svojim podružnicama koje se nisu bavile proizvodnjom mlijeka. Interesantan podatak iz ovog slučaja je svakako činjenica da se prevara počela otkrivati nakon što je Parmalat promijenio svog primarnog revizora iz Grant Thorntona u Deloitte & Touche zbog zakonskih propisa. Firma istovremeno zatvara sve svoje offshore podružnice na Nizozemskim Antilima i osniva novu skupinu firmi (Bonlat i drugi) na Kajmanskim otocima, osiguravajući da nadzor nad lažnim računima sada na Kajmanima ostaje u rukama sekundarnog revizora Granta Thornton (Rimkus, 2016). Novi revizori Parmalata zatražili su provjeru bankovnog računa Bonlata na Kajmanskim otocima zbog čega je Parmalat izradio krivotvoreno verifikacijsko pismo na memorandumu Bank of America kojim je "potvrđivao" račun i dostavio traženo pismo revizoru. Potvrdili su lažni izvod sa računa za 4 milijarde eura gotovine na način da su krivotvorili potpis stvarnog zaposlenika Bank of America.

Iako su dobili potvrdu o postojanju računa na Kajmanskim otocima, revizori nisu mogli potpisati finansijske izvještaje jer nisu uspjeli potvrditi 135 miliona eura dobitka za koji su tvrdili da je ostvaren na ugovoru o izvedenicama u vlasništvu podružnice na Kajmanskim otocima. Krajem 2003. godine Banc of America je otkrila da je račun lažan. Vidjevši da su sumnje sve veće i veće, Parmalat je javno objavio da nedostaje 3,95 milijardi eura nakon čega su uništavali računare i dokumente povezane sa tim vanbilansnim transakcijama (Boland, 2008). Sa kaznenim prijavama su se suočile i četiri međunarodne banke za odštetu od 300 milijuna eura zbog sumnje da su pomagale Parmalatu da sakrije dugove u iznosu od 14 milijardi eura. Američke banke Citigroup i Morgan Stanley, švicarski UBS i njemačka Deutsche Bank suočavaju se sa suđenjem zbog slučaja Parmalat, najvećeg finansijskog skandala u Europi. Trinaest zaposlenika banke je prijetila kazna do pet godina zatvora zbog lažnih finansijskih izvještaja. Banke su tužene da su pomagale Pamarlatu da otvori lažne račune kroz fiktivne ugovore o prodaji nepostojećih proizvoda, čime se gubitak pretvorio u dobit, dok je preduzeće zapravo godinama bilo u ozbiljnim finansijskim problemima (Euractiv, 2007).

U međuvremenu, tokom 2010. godine, za svoje nemoralne postupke bivši izvršni direktor Calisto Tanzi osuđen je na 18 godina zatvora dok 2011. godine banke su bile oslobođene optužbi za "namještanje tržišta" (Rimkus, 2016). Za ovaj računovodstveni skandal pritisak je bio finansijske prirode, nastao zbog problema sa poslovanjem zbog čega su finansijski rezultati počeli slabiti. Da prikriju nastale gubitke odlučili su se za primjenu kreativnih tehnika kreirajući lažne bankovne račune. Riječ je o izuzetno velikom skandalu u kojem su umiješana mnoga lica krenuvši od direktora, radnika, banaka pa čak do revizora koji su pomagali Parmalatu da potvrdi postojanje lažnog bankovnog računa. Sve to ukazuje na osnovni problem – slabi zakonski propisi koji se ne poštuju. Revizori su spremni da pogaze svoju neovisnost zbog obećane koristi i tim činom prikrivaju prevaru koju je teško bez detaljnije analize otkriti. A ako revizija ne izda opomenu mala šansa je da se slučaj uzme u razmatranje. Kompanija je bila u vlasništvu porodične fime što je odmah ukazivalo na veću moć od strane pojedinaca koji imaju mogućnost kontrolisanja stanja gotovine i ostale imovine na osnovu čega donose dobre ili pogrešne odluke.

Osnovne prilike za počinjenje ove prevare bile su slabo zakonodavstvo i kontrola od strane pojedinaca koji imaju veliku ulogu u kompaniji – direktori. Opravdanja koja su obilježila ovaj slučaj svakako se odnose na razmišljanja kako se sve mora uraditi za dobrobit kompanije čime su ubjeđivali sebe da rade ispravnu stvar. U pokušaju da nikako ne ugroze svoje poslovanje prevarili su javnost, banke kao i investitore. Moguć je i scenario da je opravdanje glasilo: “Nakon što popravim poslovanje na tržištu, nadoknadit ću svaki gubitak oštećenim stranama i slučaj neće biti otkriven”. Ali ipak ovaj slučaj je izašao na vidjelo i pokazao je velike slabosti italijanskog zakonodavstva, zbog čega se postavlja pitanje koliko postoji još neotkrivenih prevara koje se ne mogu tako lako otkriti u praksi.

4.2.3. Slučaj “HealthSouth“ (SAD, 2002)

Treći primjer obmana pri dobijanju kredita odnosi se na uslužno preduzeće medicinske opreme *HealthSouth* iz Washingtona čiji je osnivač i glavni finansijski direktor bio Aaron Beam. Period obmane trajao je manje od dvije godine, od aprila 1996. do oktobra 1997. godine dok je za istu optuženo 16 pojedinaca od kojih je 14 priznalo krivicu. Navedene optužbe za bankovnu prevaru nose maksimalnu kaznu od 13 godina zatvora i novčanu kaznu od milion dolara. Obmana je nastala kao rezultat lošijih finansijskih rezultata koji nisu donosili dovoljnu zaradu po dionici. Sa ciljem da prikriju gubitke osmišljena je shema za produženje kredita od AmSouth banke sa sjedištem u Birminhamu podnošenjem lažne finansijske dokumentacije u kojoj su materijalno pogrešno navedeni neto prihod, prihodi, zarada po dionici, imovina i obaveze. U aprilu 1996. HealthSouth sklopio prepravljene kreditni ugovor sa sindikatom od 32 zajmodavca uključujući AmSouth Bank. Zajmodavci su HealthSouthu produžili kreditnu liniju u ukupnom iznosu od 1,25 milijardi dolara, uključujući zajam od 55 milijuna dolara od AmSoutha (Department of Justice, 2003). Obzirom da je uprava bila upućena u finansijsku sliku preduzeća, znali su da neće uspjeti ispuniti očekivanja analitičara Wall Streeta - analitičare vrijednosnih papira koji provode detaljna istraživanja i ocjenjuju javno uvrštena preduzeća na berzi. Zbog toga su počeli precjenjivati zaradu uz istovremeno precjenjivanje imovine. Vrijednost ukupne prevare na kraju je iznosila najmanje 1,4 milijardu dolara (Wessel i Murphy, 2003). Prevara se uspjela izvesti uz pomoć četiri člana finansijskog odjela: Angela Ayers, Cathy Edwards, Rebecca Morgan i Virginia Valentine. Ayers je napravila lažne unose na imovinske račune i ugovorne račune HealthSoutha svakog fiskalnog tromjesečja od 1999. do 2002. Edwards je napravila lažne unose u račune imovine HealthSoutha svakog fiskalnog tromjesečja od 2001. do 2002. Morgan je napravila lažne unose u gotovinske račune HealthSoutha svakog fiskalnog tromjesečja od 1999. do sredine 2002. i Valentine je napravila lažne unose u HealthSouth-ove račune ugovornih naknada svakog fiskalnog tromjesečja od 1999. do sredine 2002. godine (Department of Justice, 2003).

Primjenjena metoda lažiranja finansijskih izvještaja podrazumijevala je nepravilno kapitaliziranje troškova, precjenjivanje stalnih sredstava i pogrešno knjiženje računa rezervi. Rukovoditelji HealthSoutha su također poduzeli potrebne korake kako bi prikrili svoje tragove. Prvi korak bio je usporedba njihovih internih finansijskih zapisa. Drugi korak bio

je fiksiranje zarade koja se činila manjom vrijednošću kako bi odražavala rezultate željenih vrijednosti. Osim toga, lažni dokumenti korišteni su za skrivanje nevažećih unosa koji su dodani u finansijsku evidenciju. U ovaj finansijski skandal bilo je i uključeno revizorsko društvo Ernst&Young koje se teretilo da je pomoglo preduzeću da sakrije prevaru zbog čega su revizori otpušteni uz plaćanje 109 miliona dolara kazne. Iako su dobili obavještenje od Michaela Vinesa, kao nadležne osobe za investicije iz HealthSoutha, da na određenim stavkama postoje malverzacije kao i elektronsku poštu od prevarenih dioničara koji su izrazili svoju zabrinutost zbog nezakonitih aktivnosti unutar preduzeća, revizori su ostali ustrajni da postanu saučesnici u ovoj kriminalnoj radnji (Chaubey, 2006).

U tom periodu je postojao veliki privredni rast kada su vladali blaži propisi koji su se manje fokusirali na profitabilnost, a više na prihod. Bilo je bitno uvidjeti da prihodi rastu što je investitorima bio jedini dokaz da se isplati ulagati u preduzeće. Takvo bi okruženje gotovo automatski dovelo do toga da rukovoditelji HealthSoutha kapitaliziraju brojke prihoda, a da ne moraju nužno razmišljati o profitabilnosti preduzeća, pod uvjetom da su brojke izgledale dovoljno uvjerljivo za vladu i druge investitore i zajmodavce. Ulagачi su u tom periodu zahtijevali finansijske izvještaje koji više pokazuju očekivane rezultate poslovanja a ne stvarne, što je kompaniji dalo ideju da počne sprovoditi agresivne računovodstvene politike koje se odnose na priznavanje prihoda (Hamilton, 2016). To je dovelo do precjenjivanja prihoda izmišljajući neostvarene poslovne rezultate. Uz percepciju blažih propisa, koji predstavljaju osnovnu priliku za počinjenje prevare, dobili su i opravdanje da sve rade u skladu sa zakonom. Smatrali su da računovodstvene politike nisu prekršene obzirom da su u skladu sa GAAP standardima koji se ne fokusiraju na profitabilnost već na prihod. Glavno opravdanje kojim su se vodili glasilo je: "Ne radimo ništa pogrešno, koristimo mogućnosti koje nam je zakon ostavio". Ubjeđivali su sebe da ne rade ništa nečasno te iskoristili su priliku da svoje agresivne postupke pretvare u nezakonite.

4.2.4. Slučaj "Allied Crude Vegetable Oil" (SAD, 1965)

Posljednji skandal koji će biti predstavljen u ovom radu potiče još iz 60-ih godina prošlog stoljeća. Riječ je o preduzeću *Allied Crude Vegetable Oil*, koje je trgovalo sa proizvodima od biljnog ulja, sjemenkama pamuka i soje, sa sjedištem u New Jerseyju. Rukovoditelj preduzeća Anthony De Angelis je i ranije bio učesnik manipulativnih radnji zbog snadbijevanja škola neprimjerenim mesom iz neprovjerenih izvora (Chen, 2021).

Ako se osvrnemo na skandal sa uljem, prevara se ogledala u krivotvorenju zaliha sojinog ulja pri čemu je najveći dio inventara bila voda prekrivena malim udjelom sojinog ulja. Razlog zbog čega su se odlučili upustiti u navedene manipulativne radnje bilo je otkriće da su banke u tom periodu davale kredite ali samo licima koja su bila osigurana zalihama sojinog ulja. Da bi uspio prevariti banku, De Angelis je koristio svoje zalihe robe kao kolateral za dobivanje kredita koji bi se mogli koristiti za velika ulaganja u terminske ugovore za sojino ulje, čime bi podigao cijenu ove robe, a pritom se obogatio (Taylor, 2013). Prva firma koju je De Angelis uključio u podupiranje ove sheme bila je American Express

Company, multinacionalna korporacija za finansijske usluge. Kako bi zadovoljio inspektore American Expressa, De Angelis je izradio lažne skladišne potvrde koje su umjetno povećale njegovu finansijsku održivost. Kad su inspektori zatražili potvrdu da su njegovi spremnici puni sojinog ulja, De Angelis je napunio spremnike vodom, a zatim dodao tanki preliv ulja da pluta na vodi. Inspektori su samo površno provjerili vrh spremnika, osiguravajući tako uspjeh njegove počinjene prevare. De Angelis je nastavio manipulirati na isti način i na kraju dobio kredite od 51 finansijske institucije, uključujući Bank of America Corp. Činjenica da nijedna od ove 51 institucije nije shvatila da De Angelisove prijavljene zalihe sojinog ulja premašuju nacionalne razine zaliha koje navodi Ministarstvo poljoprivrede, bila je velika sreća za De Angelisa (Taylor, 2013).

Polovinom 1963. godine sve je išlo po planu kada su došle informacije da je Sovjetski Savez doživio je veliki pad usjeva suncokreta, a trgovci su predviđali da će se nacija obratiti SAD-u za kupnju sojinog i pamukovog ulja kako bi nadoknadili gubitak proizvodnje suncokretovog ulja. Glasine o masovnoj sovjetskoj kupnji potaknule su robnu aktivnost, pri čemu su cijene sojinog i pamukovog ulja značajno porasle. No, ispostavilo se da glasine o masovnoj kupovini biljnog ulja nisu bile istinite a kada je Moskva službeno osporila glasine, cijene sojinog i pamučnog ulja su pale. De Angelis je imao obaveze kupovati ulje od svojih dobavljača, ali gubitak sovjetskog mega-kupca doveo ga je na put finansijske propasti (Hall, 2021). Nakon toga federalni istražitelji su dobili anonimnu dojavu da se nelogične stvari događaju u kompaniji Allied Crude Vegetable Oil. Nakon otkrivanja finansijskog skandala preduzeće je podnijelo zahtjev za stečaj u decembru 1963. godine.

De Angelis je bio optužen za višestruke optužbe za prevaru, a na suđenju 1965. je proglašen krivim i osuđen na 20 godina zatvora. Pušten je nakon sedam godina zatvora sve dok se 1980. godine nije vratio na sedmogodišnju kaznu nakon što je proglašen krivim za plan kojim je prevario poljoprivrednike i njihove dobavljače za 13 milijuna dolara. Kasnije je dobio još jednu sedmogodišnju zatvorsku kaznu zbog korištenja krivotvorenih bankovnih pisama za kupovinu mesa u vrijednosti od milijon dolara.

Ovo je tipičan primjer obmane koja je izvršena sa ciljem obmane finansijske institucije. Pritisak zbog kojeg je ova obmana učinjena ogleda se u privatnim ciljevima - želji rukovoditelja da savlada tržište sojinog ulja i pritom se obogati. U tom periodu se sojino ulje toliko cijeno da su banke davale kredite koji trebaju biti osigurani zalihamo sojinog ulja. Da iskoristi tu priliku, koristio je svoje zalihe kao kolateral za dobivanje kredita koji bi se mogli koristiti za velika ulaganja u termnske ugovore za sojino ulje. Interesantno je da nakon mnogobrojnih prevara De Angelis nikada nije izrazio nikakvo kajanje ili objašnjenje za svoje bizarne postupke. Zbog toga je teško definisati opravdanje njegovih postupaka zbog čega on ne spada u slučajnog prevaranta koji je imao pritisak koji je negativno uticao na njegovu psihu i koji se kaje za svoje postupke. Njegov primjer je idealan da se prikaže kako se ponaša vrsni manipulator koji iza sebe ima veliki broj manipulativnih radnji. U takvim slučajevima trougao prevare nije dovoljan da se ispituju sve odrednice prevare.

Ako posmatramo dijamant prevare, De Angelisov slučaj se treba analizirati kroz donji trougao dijamanta prevare, čije su osnovne sastavnice prilika, arogancija i kriminalno razmišljanje. Prilika se svakako odnosila na loše uspostavljene interne kontrole provjere zaloga za hipoteku. Predatoru je potrebna samo prilika da svoju aroganciju pretvori u svoj cilj. Njegova arogancija se ogledala u ubjeđenju da se može obogatiti prevarom. Velika arogancija mu je dala maštovite ideje, kako u slučaju sojinog ulja, tako i u mnogobrojnim prijašnjim kriminalnim radnjama da potakne svoje kriminalno razmišljanje čim uvidi priliku za realizaciju istog. U ovom slučaju se može postaviti jasna crta između osobe koja nesigurno čini prevaru po prvi put i predatora koji je spreman sve uraditi za svoje interese bez osvrta na okolinu. Bitna informacija koju ovaj slučaj sadrži jeste period obmane. Riječ je o izrazito ranom periodu gdje možemo potvrditi tvrdnju da su prevare zaista stare koliko i ljudski rod bez obzira na razvoj i razvijenu praksu forenzičnog računovodstva.

4.3. Slučajevi obmana pri dobijanju kredita na području FBiH

Nakon prikazane analize slučajeva obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva bit će prikazana analiza slučajeva za ista krivična djela na području Federacije Bosne i Hercegovine. Obzirom da je riječ o neistraženom području, primarni cilj ovog empirijskog dijela istraživanja bit će da se javnost upozna sa činjenicom da i na našim prostorima postoji takav vid obmana dok svakako primarni cilj je da se upoznamo sa istim kako bi na pravi način znali da reagujemo i iste spriječimo. Trenutno se smatra da ne postoje rizične situacije sve dok javni mediji ne obavještavaju o privrednim skandalima, no takvih slučajeva je veoma mnogo a mediji ne mogu imati dostupne sve informacije koje se zaista dešavaju.

U nastavku rada biće hronološki prikazano šest lokalnih slučajeva sa detaljnom elaboracijom slučaja i osvrtom na elemente prevare kao i na tehnike izvršenja prevare. Veoma je bitno da kroz elemente prevare uvidimo način razmišljanja i pokušamo otkriti koji model otkrivanja prevara bi bio adekvatan za stanovnike na području Bosne i Hercegovine. Također, bitno je spoznati granice do kojih smo spremni ići da ostvarimo svoje ciljeve, odnosno koje tehnike kreativnog računovodstva smo spremni uraditi da bi obmanuli treću stranu i dobili potrebne pogodnosti za koje očigledno ne ispunjavamo uslove. U narednim analizama slučaja, koji su dostavljeni od strane Suda BiH i Općinskog suda u Sarajevu, nećemo imati prezentirane podatke o društvima koji su počinili obmanu dok ostali detalji bit će jasno prezentirani.

4.3.1. Slučaj falsifikovanja procjene nekretnina

Prvi slučaj obmane, koji će biti analiziran u ovom radu, dogodio se u Bihaću u periodu od 2006. do 2009. godine od strane šest odgovornih lica. Obmana je podrazumijevala falsifikovanje podataka u sklopu građevinskih knjiga precjenjivanjem izvedenih radova dok oštećene strane bile su Raiffeisen banka kao i budžet Federacije Bosne i Hercegovine. Iznos štete bio je izrazito značajan s obzirom da se radilo o radovima na sportsko – rekreativnom centru i ista je iznosila više od pola miliona konvertibilnih maraka. Od pet lica, koja su odgovorna za počinjenu obmanu, glavni počinitelji bili su tadašnji načelnik Općine Bihać i

direktor društva "X" d.o.o. Bihać. Ostale odgovorne osobe podrazumijevale su pomoćnicu načelnika, stručnog savjetnika u službi za finansije i računovodstvo Općine kao i nadležnu osobu za kontrolu izvođenih radova. U periodu od septembra 2006. godine do oktobra 2009. godine se aktivno radilo na izgradnji sportsko – rekreativnog centra u Bihaću, što su prethodno navedena lica iskoristila na način da su, koristeći svoje službene položaje, unosili lažne podatke u građevinske knjige. Time su uvećavali vrijednost izvedenih radova putem privremenih situacija i na taj način pribavili su korist za društvo "X" d.o.o. Bihać u ukupnom iznosu od 516.543,46 KM.

No, obmana se nije završila samo na tome s obzirom da su dva glavna počinioca obmane, načelnik i direktor društva, zaključili dva nezakonita aneksa osnovnog ugovora o izvođenju radova na sportsko – rekreativnom centru te korištenjem krivotvorenih isprava i vlastitih službenih ovlaštenja su omogućili da društvo "X" d.o.o. dobije kredit kod Raiffeisen Banke d.o.o. u iznosu od 850.000,00 KM. Kredit je sklopljen sa ciljem finansiranja izgradnje projekta za sportsko – rekreativni centar u Bihaću. Prevara je realizirana na način da su pomoćnica načelnika Općine Bihać i stručna savjetnica u službi za finansije i računovodstvo svjesno propustile službeni nadzor dostavljenih faktura koji su trebale obaviti u skladu sa svojim ovlaštenjima. Fature su se odnosile na izvođene radove dobijene od strane društva "X" d.o.o. Kontrolu privremenih situacija nisu izvršile i na taj način su svjesno prekršile zakonske propise i principe svog poslovanja. Tim činom su nanijele štetu Općini Bihać jer su svjesno precijenile iznos obaveza prema dobavljačima dok sa druge strane je društvo "X" d.o.o. naplaćivalo više potraživanja od potrebnog. Sa istim dokumentima su predali zahtjev za finansiranje izgradnje i na taj način su prevarili banku zvog netačnih investicija.

Dio krivice je preuzela i nadležna osoba za kontrolu elektroradova koja je bila zaposlena u društvu "X" d.o.o. Za istu se tereti da je ovjerila svojim potpisom netačne količine ugrađenih elektro materijala i na taj način je oštetila Općinu Bihać u iznosu od 37.242,70 KM. Krivicu petog odgovornog lica utvrdili su na način da je društvo "X" d.o.o. angažovalo eksternog radnika za instalacije započetog projekta. Gradili su kafić i terasu te su naišli na problem sa stubovima koji su upadali u teren. Radnik za instalacije se obratio investitorima i tražio je da nadzor provjeri može li se problem riješiti. Tada je nastupio saučesnik koji je kontrolisao elektroradove iz firme "X" d.o.o. i neadekvatno obavio nadzor (Duraković, 2017).

Inicijativa izgradnje sportsko – rekreativnog centra javila se od sportskih klubova na osnovu čega je načelnik formirao tim za izgradnju. Sa pritiskom da se projekat realizuje nisu bili primorani da to urade na nečastan način. Pritisak koji možemo navesti da je doveo do počinjenja obmane pri dobijanju kredita svakako leži u naredbama koje su glavni osumnjičeni prenosili na radnike. Imajući moć načelnika i direktora, ni jedan radnik nije bio ravnodušan na njihove zahtjeve. Iako nije nigdje navedeno da su bili prisiljeni, pretpostavlja se da su slušali naredbe što su smatrali ispravnim, obzirom na pozicije rukovodećih lica. Traženi projekat je zahtjevao velike investicije, zbog čega su i ogromna ulaganja bila u opticaju. Uzimajući u obzir da je dogovor prisutan sa obje strane, pretpostavlja se da su oba lica ostvarila interes u ostvarenim manipulativnim radnjama. Pri tome možemo reći da je

osnovna prilika koja je doprinijela da se prevara dogodi moć i veliki iznos investicije sa kojim se lako može manipulirati da se ne primijete odstupanja od iznosa.

Dva glavna igrača u ovom skandalu obavljali su cijenjene pozicije, direktor i načelnik, koji u dogovoru mogu natjerati radnike da rade kako oni žele. Blizak odnos dvije osobe koje imaju izrazitu moć kontrole radnika bio je okidač za realizaciju ove obmane. Kao opravdanje za počinjene prevare krivci su naveli sljedeće: “ Sve sam radio u dobroj vjeri i sramota me je što sam pred Sudom u ovakvim okolnostima” (Faktor, 2020). Ako detaljnije analiziramo navedenu tvrdnju, načelnik je smatrao da je njegov kadar zadužen za zakonska pitanja te da je on bio površno upućen u zakonsku regulativu. Navedene radnje su dovele do izvršenja više krivičnih djela u skladu sa Krivičnim zakonom koja su uključivale: zloupotrebu položaja ili ovlaštenja (član 383), krivotvorenje službene isprave (član 373), nesavjesni rad u službi (član 387) i obmanu pri dobijanju kredita (član 268). Načelnik općine Bihać je dobio uslovnu kaznu od jedne godine zatvora zbog nesavjesnog rada u službi i obmane pri dobijanju kredita. U konačnici, svih pet odgovornih lica je oslobođeno optužbi za krivična djela nesavjesnog rada u službi, obmane pri dobijanju kredita, krivotvorenje isprave i zloupotrebu položaja (Bender, 2018).

4.3.2. Slučaj falsifikovanja zemljišnoknjižnog izvadka

Sljedeći slučaj obmane se dogodio 2009. godine u Kiseljaku od strane tri odgovorna lica od kojih je jedno lice bilo osnivač i vlasnik društva “X“. Drugo lice bila je direktorica društva dok treće lice je zaključilo ugovor o hipoteci koja nije bila u njegovom vlasništvu i na taj način su oštetili Volksbank leasing BH d.o.o. Sarajevo. U zajedničkom dogovoru, sa ciljem da vlasnik i osnivač društva pridobije korist, zaključili su ugovor o finansijskom lizingu iako su bili svjesni da ne posjeduju imovinu kojom mogu garantovati izvršenje obaveza.

Kao što je već navedeno, oštećena strana bilo je Volksbank leasing BH društvo sa kojim su sklopili ugovor za finansiranje kupovine radne mašine Buldozera u iznosu od 129.250,37 EUR. Ugovor je zaključila direktorica društva zajedno sa njegovim osnivačem koji je nastupio kao žirant. U sklopu narednih procedura, treće odgovorno lice je sklopilo ugovor o zasnivanju hipoteke sa kreditnim službenikom leasing društva u prostorijama notarskog ureda. U tom postupku je priložio krivotvoreni zemljišnoknjižni izvadak nekretnine za koju je naveo da je on vlasnik iste iako je znao da to nije istina. Uz zemljišnoknjižni izvadak priložio je i ostalu popratnu dokumentaciju koju je prethodno nabavio na osnovu lažnog izvadka. Na taj način je preuzeo obaveze kao žirant po ranije sklopljenom ugovoru o finansijskom lizingu. Kako bi bili sigurni da će leasing društvo odobriti traženo finansiranje, također su priložili ovjerenu fotokopiju zemljišnoknjižnog izvadka Općinskog suda u Kiseljaku koja je bila falsifikovana. U tom dokumentu je navedeno da je izvršena zabilješka navedenog Ugovora o hipoteci. Nakon toga je društvo odlučilo da odobri kreditni plasman i isplati sredstva isporučiocu radne mašine koja je bila predmet ugovora o leasingu.

Navedene nepravilnosti su otkrivene tek 2010. godine u izvršnom postupku koji je pokrenulo leasing društvo zbog neplaćanja obaveza od strane počinioca obmane. Traženi iznos naplate

iznosio je 203.521,22 KM i u samom procesu istrage Općinski sud u Sarajevu je utvrdio da je nekretnina, kojom je izvršenik garantovao izvršenje preuzete obaveze o jemstvu, u vlasništvu NLB Leasinga d.o.o. Sarajevo, stečenom po osnovu kupoprodaje ugovora iz 2008. godine. Osnivač "X" društva se pojavljuje kao prodavac nekretnine. Zbog navedenog postupka prodaje, leasing društvo Volksbank je ostalo oštećeno za iznos od 193.127,80 KM što predstavlja nenaplaćeni iznos predmetnog ugovora o finansijskom leasingu.

Optužena lica su na saslušanju, koje se održalo 2018. godine, priznala krivicu uz tvrdnju da su to izjavili dobrovoljno, svjesno i sa razumijevanjem. Detaljnom analizom razmotreni su svi relevantni dokazi koji su uključivali sklopljeni ugovor o finansijskom leasingu, ugovor o zasnivanju hipoteke, ovjereni prepis notarskog akta, zemljišnoknjižni izvadak, nalaz vještaka i ostalu ovjerenu dokumentaciju. Uzimajući u obzir da je izrazito veliki broj godina prošao od počinjenja obmane (skoro deset godina), činjenicu da su počinitelji koji su lošeg imovinskog stanja bili neosuđivani prije kao i njihovo savjesno ponašanje pred sudom gdje su priznali grešku, sud je odlučio da donese uslovnu presudu. Navedenom odlukom, direktorica društva "X" i podnosioc zahtjeva za hipoteku dobili su jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od jedne godine pri čemu se ista neće izvršiti ukoliko optuženi u roku od dvije godine ne počine krivično djelo. Za osnivača društva, koji je bio osoba koja je pokrenula ovu ideju, kazna se ogledala u jednoj godini i šest mjeseci zatvora i ista se neće izvršiti ako lice ne počini krivično djelo u roku od tri godine. Zbog lošeg imovinskog stanja, optuženi su oslobođeni dužnosti da nadoknade troškove krivičnog postupka koji se odnose na odbranu po službenoj dužnosti i isti su pali na teret budžetskih troškova. Njihova obaveza bila je da isplate troškove krivičnog postupka u iznosu 500,00 KM kojeg čini naknada vještaku u iznosu od 350,00 KM i 150,00 KM naknade za rad suda. Naknada vještaka odnosila se na njihov uspjeh da u postupku otkrivanja obmane utvrde da dva priložena zemljišnoknjižna izvadka nisu vjerodostojna, što su i naveli u svom mišljenju.

Primijenjene tehnike počinjenja obmane podrazumijevale su izvršenje krivičnog djela obmane pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti prema članu 268 i krivičnog djela krivotvorenja isprave prema članu 373 iz Krivičnog zakona. Nesporno je da je vlasnik društva "X" za svoje vlastite interese angažovao radnike da mu pomognu da sprovede planiranu obmanu u djelo iz čega proizilazi osnovni pritisak. Interesi su se ogledali kroz loš imovinski status sa neredovnim primanjima. Slabo uspostavljene interne kontrole leasing društva znatno su olakšale realizaciju navedene obmane s obzirom da su dokumentaciju po osnovu ugovora o hipoteci smatrali vjerodostojnom bez prethodne provjere vlasništva i postojanja založene nekretnine. Sa adekvatno uspostavljenim internim kontrolama leasing društva, ne bi bilo teško pronaći stvarnog vlasnika nekretnine, s obzirom da je ista prodana prije sklapanja ugovora. Specifičnih opravdanja prema riječima optuženih nije bilo, osim tvrdnje da su svjesni greške i posljedica koje predstoje u budućnosti. Pretpostavlja se da su imali sljedeće razmišljanje: "Obzirom da sam prije prodaje nekretnine bio vlasnik, male su šanse da će leasing društvo zaključiti da podaci u zemljišnoknjižnom izvadku nisu tačni".

4.3.3. Slučaj falsifikovanja procjena investicija

Treći slučaj koji će biti analiziran dogodio se u Zavidovićima 2012. godine a za isti su odgovarala četiri lica. Obmanjena strana bilo je Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva na način da je direktorica trgovačko-uslužnog privrednog društva "X" d.o.o. Zavidovići u dogovoru sa bivšim direktorom, koji je ujedno njen muž, pribavila pogodnost u vidu nepovratnih novčanih sredstava na način da su dali neistinite podatke. Znali su da jedini način da dobiju finansijski poticaj jeste da imaju dokaz da su kapitalno investirali u poljoprivredno gazdinstvo koje se bavi proizvodnjom određenih poljoprivrednih proizvoda u periodu od 01.06.2010. godine do 31.12.2011. godine. Da to uspiju pribaviti, kontaktirali su dva vještaka građevinske struke sa ciljem dobijanja mišljenja u kojem će biti navedeni lažni podaci o vremenu i iznosu izvršenog kapitalnog ulaganja. Znali su da su objekti, za čiju se izgradnju traži poticaj, građeni od 2001. do 2008. godine jer su bili investitori u tom periodu. Na osnovu toga je direktorica društva "X" d.o.o. sačinila ugovor o zasnivanju hipoteke sa bivšim direktorom i osnivačem društva – njenim suprugom kao sudužnikom, u kojem je navedeno da se za zaključenje ugovora prezentira procjena koja je lažirana od strane dva procjenitelja. Procjena se odnosila na nekretnine, ribnjak i zemljište u Mitrovićima i prema ispravnoj procjeni period ulaganja bio je 2001-2008. godine.

Način na koji je ista lažirana ogledao se u tome da su dva procjenitelja zloupotrijebila svoje ovlasti i sačinili lažne izvještaje gdje su naveli da su svi objekti, osim kolskog mosta, koji je bespravno izgrađen u 2010. godini, izgrađeni u periodu od 01.06.2010. godine do 31.12.2011. Podrazumijevalo se da će navesti isti period koji je bio i tražen kao uslov za dobijanje novčanog podsticaja. Lažno je navedeno da je društvo ulagalo u akumulaciju za navodnjavanje sa objektom za radnike, pčelinjak sa pratećim objektom, intenzivni zasad voća, uređenje ograde i mosta sa prilazom, interni vodovod, snadbijevanje strujom, drenaže i instalacije za navodnjavanje.

Nakon poslane dokumentacije resorni ministar je na prijedlog nadležne komisije, donio odluku kojom se odobravaju novčana sredstva podrške poticaja za poljoprivredu trgovačko-uslužnog privrednog društva "X" d.o.o. Zavidovići u ukupnom iznosu od 25% iznosa procjenjenih investicija od 386.700,00 KM, odnosno iznos od 96.675,00 KM je bio novčani iznos koji je isplaćen u cjelosti. Na taj način je trgovačko-uslužno privredno društvo "X" d.o.o. Zavidovići na čelu sa bračnim parom, koji su bili direktorica i osnivač društva, uz pomoć dva procjenitelja uspjelo da ošteti budžet Federacije Bosne i Hercegovine za navedeni iznos novca. U ovoj kriminalnoj radnji su se prekršile dvije vrste krivičnih djela Krivičnog zakona FBiH uključivajući zloupotrebu procjene prema članu 250 i obmanu pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti prema članu 268. Ako se osvrnemo na tehniku izvršenja obmane, riječ je o sastavljanju lažne dokumentacije vezane za građevinske procjene nekretnina i investicija sa ciljem dobijanja potrebnih novčanih sredstava.

Analizirajući elemente prevare, nije teško uočiti da su finansijski pritisci bili osnovni za počinjenje ove obmane. Pritisak kao prvi element trougla prevare ogledao se u pohlepi koja je bila dovoljno jaka da se ovakav propust napravi. Prilika koja je najviše doprinijela da se

prevara dogodi jeste nečasni stručni kadar procjenitelja i sudskih vještaka bez kojih se sve ne bi moglo ni odigrati na način kako je zamišljeno. Njihovim udjelom su uspjeli lažno prikazati vrijednosti nekretnina i vremenski period njihove izgradnje. Imali su izrazito olakšavajuću okolnost da su ulagali u nekretnine nekoliko godina prije i da su imali procjenu koja je u tom periodu bila validna i ispravna. Na osnovu nje su vještaci odradili svoj posao, te kao još jednu priliku koja je doprinijela ovoj obmani možemo navesti prijašnju procjenu iako u tom momentu nisu znali da će im nekad u budućnosti ista mnogo značiti.

Ako analiziramo moguća opravdanja, izrazito je teško zaključiti koje je opravdanje odgovarajuće na osnovu optužnice gdje nisu navedeni stavovi optuženih lica. Također nisu dostupni ni objavljeni članci u vezi navedenog slučaja. Kako je osnovni razlog ovog čina bila pohlepa možemo pretpostaviti da se opravdanje odnosilo na mišljenje da uzimaju ono što im pripada. Ranije su investirali u relevantne projekte koji su bili uslov za dobijanje novčanog poticaja i u skladu sa tim razmišljanje je bilo sljedeće: “Mi zaslužujemo dobiti novčani poticaj od države za investicije u koje smo i ranije ulagali“.

4.3.4. Slučaj fiktivne kupoprodaje mašine

Četvrti slučaj obmane pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti se desio 2012. godine u Kiseljaku i u istom je učestvovalo osam lica. Odgovorna lica činili su vlasnici društava “X“ d.o.o. i “Y“ d.o.o., procjenitelj kao i druge osobe koje su doprinijele da se ova obmana sprovede u djelo. Obmana se ogledala u lažnom prikazivanju pravnih poslova kupoprodaje građevinske mašine između dva navedena društva, dok prodaja se u stvarnosti nikad nije ni dogodila. Prikazivanjem lažne prodaje istu su finansirali putem leasing društva i osiguravali u osiguravajućim društvima. Cilj obmane je bio da, neplaćanjem obročnih uplata leasinga, zadrže novac od lažne kupovine dok su poslije lažno prijavili otuđenje mašine kako bi naplatili određeni novčani iznos odštete od osiguranja. U svemu tome su neosnovano potraživali povrat PDV-a. Može se reći da je prevara vješto osmišljena dok oštećena strana bilo je ASA leasing društvo koje je pretrpilo štetu blizu 150.000,00 KM.

Presuda koja će biti analizirana, odnosit će se na vlasnika društva “X“ d.o.o. Kiseljak. Ako se vratimo na početak, sve je započelo u 2012. godini u Kiseljaku kada su vlasnici društva “Y“ d.o.o. predložili vlasniku društva “X“ d.o.o. Kiseljak da se predstavi kao zainteresovani kupac građevinske mašine Fiat Hitachi tip D 180 koju oni prodaju putem prodavaca pravnog lica “Y“ d.o.o. Kiseljak. Mašina, koja je bila predmet prodaje, u stvarnosti nije postojala i znajući sve te informacije vlasnik “X“ d.o.o. društva se obratio ASA Leasing društvu sa ciljem finansiranja lažne kupovine bagera. Leasing društvo je prihvatilo finansiranje mašine uzimajući kao validan dokaz lažni nalaz koji je sačinio vještak građevinske struke. U navedenoj lažnoj procjeni navedeno je da je mašina procijenjena na iznos od 198.500,00 KM dok su uz procjenu priložene i fotografije predmeta kupoprodaje. Bitna informacija jeste da na fotografijama nisu bila vidljiva identifikaciona obilježja mašine. U navedenom pravnom poslu kupac mašine bio je vlasnik “X“ d.o.o. društva dok prodavci su bili vlasnici “Y“ d.o.o. društva u Kiseljaku.

ASA Leasing društvo je u martu 2012. godine zaključilo ugovor o finansijskom leasingu opreme kojim je ugovorena kupovina nepostojeće mašine sa iskazanom vrijednosti od 101.235,79 EUR. Ugovorom je definisano da se kreditna obaveza isplaćuje u 60 obroka u iznosu po 2.977,46 KM mjesečno. Nakon što je cjelokupan iznos isplaćen na račun pravnog lica "Y" d.o.o. Kiseljak, vlasnik "X" d.o.o. društva, koji je sklopio ugovor sa leasing društvom, je osigurao predmet leasinga kod osiguravajuće kuće Brčko - Gas u mjesecu junu 2012. godine. Mašina je osigurana na ukupan iznos od 198.000,00 KM. U mjesecu aprilu kupac predmeta leasinga je podnio lažnu poresku prijavu za mjesec mart 2012. godine u kojoj je uz pomoć krivotvorene dokumentacije zatražio da neosnovano koristi pravo na odbitak ulaznog PDV-a u iznosu od 36.123,00 KM. Na taj način je oštetiio budžet jer je riječ o kupoprodaji mašine koja nije postojala te ne postoji osnov za dobijanje poreske olakšice.

Prema uputama prodavaca predmeta leasinga, sačinjeni su lažni zapisnici o primopredaji društva i na taj način se omogućilo preuzimanje vlasništva i kontrole nad pravnim licem "X" d.o.o. sa ciljem da izbjegnu plaćanje obroka ASA leasingu. Sklopili su ugovor kod notara u augustu 2012. godine o prenosu osnovnog kapitala društva u iznosu od 2.000,00 KM. Na taj način su oštetili leasing društvo za vrijednost nenaplaćenog dijela potraživanja u iznosu od 145.791,35 KM. Prethodno navedeni slučaj obmane se sastoji od više krivičnih djela prema Krivičnom zakonu uključujući: organizovani kriminal iz člana 250, poresku utaju iz člana 210, krivotvorenje isprave iz člana 373, zloupotrebu osiguranja iz člana 302 kao i obmanu pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti iz člana 268. Izrazito složen manipulativni postupak od strane osam lica oštetiio je prije svega ASA leasing društvo, Brčko - Gas osiguranje kao i budžet Federacije Bosne i Hercegovine. Vlasnici društva "Y" d.o.o. dobili su kaznu zatvora u trajanju od jedne godine kao i novčanu kaznu u iznosu od 60.000,00 KM. Kada je riječ o kupcu nepostojeće mašine, vlasniku "X" d.o.o. društva, on je dobio uvjetnu kaznu pri čemu, ukoliko optuženi u roku od tri godine ne počini novo krivično djelo, izrečena kazna se neće izvršiti. Također je izrečeno da se oduzme imovinska korist u visini od 2.000,00 KM koji je optuženi dužan platiti.

Primjetno je da su kazne drugačije presuđene ali postoji jasan razlog takve odluke. Uzimajući u obzir da je vlasnik društva "X" d.o.o. bio penzioner izrazito lošeg imovinskog stanja i da je optuženi priznao da se osjeća krivim za djela koja mu se stavljaju na teret, Sud je izrazio mišljenje da postoje okolnosti koje opravdavaju izricanje uvjetne presude. Smatrali su da je uslovna kazna adekvatna sankcija, srazmjerna kako težini djela tako i ličnosti optuženog lica. Kao olakšavajuća okolnost svakako je bila informacija da je optuženo lice starije životne dobi neosuđivan ranije kao i da je tek ostvario pravo na penziju u iznosu od 230,00 KM mjesečno. Navedeni iznos je nedovoljan za izdržavanje uzimajući u obzir visinu svakodnevnih troškova. Odlukom Suda smatralo se da se i uvjetnom kaznom, odnosno prijetnjom izvršenja kazne, može znatno uticati na ponašanje optuženih te ostvariti smisao krivičnihopravnih sankcija.

Nije teško zaključiti da je uslijed teških životnih uslova i finansijske nestabilnosti vlasnik "X" d.o.o. društva pokleknuo za počinjenje obmane, pri čemu osnovni pritisak u sklopu trougla prevare predstavlja siromaštvo. Uz nagovor od strane vlasnika društva "Y" d.o.o.

nije bilo potrebno dugo vremena da skupi hrabrosti da počini mnogobrojna krivična djela. Naravno, samo pritisak nije dovoljan da se prevara realizuje. U ovom slučaju znatno su pomogle loše interne kontrole leasing društva koje nije adekvatno izvršilo provjeru građevinske procjene prilikom sklapanja ugovora. Osnovna prilika koja je doprinijela da se prevara sprovede u djelo jesu neadekvatno uspostavljene interne kontrole. Prvi znak da je potrebno detaljno provjeriti mašinu bile su fotografije na kojima nisu bili prikazani identifikacioni podaci. Prije svega je bila potrebna fizička provjera mašine da se uvjere da ista postoji. Time bi se znatno doprinijelo istrazi i možda čak spriječio dalji tok manipulativnih radnji. U postupku istrage osuđeno lice je priznalo grešku navodeći da se na njega nije vršio bilo kakav pritisak da zaključi sporazum te uradi krivična djela iza kojih stoji. Kao opravdanje je naveo: “Bio sam naivan prilikom potpisivanja papira i sam bih sebe naružio za svoja djela“. Ovakav primjer obmane je idealan da možemo uvidjeti da postoje ozbiljniji činovi prevara iza kojih stoji više odgovornih osoba kao i više tehnika manipuliranja. Također oslikava i uspostavljene interne kontrole u leasing društvima koje se trebaju preispitati kako bi se ovakvi slučajevi u budućnosti spriječili.

4.3.5. Slučaj nenamjenskog trošenja novčanih sredstava

Peti slučaj obmane pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti desio se 2016. godine u Tuzli a za isti je odgovorno jedno lice – direktor društva “X“ d.o.o. Tuzla. Obmana se ogledala u nenamjenskom trošenju novčanih sredstava dobijenih po osnovu kreditnog plasmana, pri čemu je društvo zaključilo ugovor sa Fondom za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom o korištenju dodijeljenih sredstava novčanog stimulansa za novo zapošljavanje tri osobe sa invaliditetom na ukupan iznos 40.950,00 KM. Dobijeni iznos su trošili suprotno namjeni koja je bila ugovorena. Djelatnost navedenog Fonda jeste da daje poticaje za zapošljavanje osoba sa invaliditetom privrednim društvima, udruženjima i samostalnim subjektima dva puta godišnje putem javnog poziva gdje se postavljaju formalni uslovi. Na jedan od takvih javnih poziva se prijavilo društvo “X“ d.o.o. Tuzla 2016. godine radi zapošljavanja tri osobe sa invaliditetom. Predmet navedenog poziva na koji se društvo prijavilo bila je raspodjela sredstava Fonda u iznosu od 3,6 miliona KM za dodjelu novčanog stimulansa da potaknu zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Dobijena sredstva bi društva, udruženja i samostalni subjekti mogli koristiti u sljedeće svrhe:

1. Adaptacija prostora i nabavka specijalnih pomagala i opreme,
2. Nabavka sredstava za rad osobe sa invaliditetom,
3. Finansiranje plate novozaposlenih osoba sa invaliditetom,
4. Sufinansiranje naknade asistentu u radu.

Da bi uspjeli konkurisati na ovaj poziv bilo je potrebno da dostave potrebnu dokumentaciju koja je uključivala dokaz o invaliditetu kao i dokaz da osoba koja se zapošljava je bila nezaposlena prije podnošenja zahtjeva. U postupku vještačenja utvrđeno je da je društvo podnijelo uredno dokumentaciju bez falsifikovanih postupaka. Fond je odobrio plaćanje sredstava društvu “X“ d.o.o. Tuzla za zapošljavanje tri nove osobe sa invaliditetom na način

da se na ime prve osobe dodijeli ukupan iznos novca od 15.750,00 KM, zatim na ime druge osobe iznos od 11.550,00 KM i na ime treće osobe iznos novca od 13.650,00 KM, odnosno ukupno 40.950,00 KM. Iznos nije jednokratno isplaćen već je praksa fonda bila da u prvoj tranši na račune pravnih i fizičkih lica uplaćuju 2/3 predviđenog novčanog iznosa te nakon 12 mjeseci Fondu je potrebno opravdati utrošak dodijeljenih sredstava. Nakon provjerenog utrošenog iznosa iz prve tranše vrši se uplata preostalog iznosa.

Kako je društvu u prvoj isplati plaćeno 27.300,00 KM, kao i svaki korisnik, bili su dužni da opravdaju dobijena sredstva u skladu sa njihovom namjenom. Nakon dobijanja sredstava bili su dužni da dostavljaju obrazac za pravdanje trošenja dobivenog iznosa što je društvo i dostavilo. Uvidom u dostavljenu dokumentaciju, utvrđeno je da društvo nije opravdalo doznačena novčana sredstva u skladu sa ugovorenim namjenom. Od ukupnog iznosa prve tranše (27.300,00) društvo je ispravno utrošilo samo 12.263,42 KM i isti je opravdalo na način da je dostavilo dokaze koji su podrazumijevali fakture i specifikacije plata koje su se odnosile na potrebe zaposlenika sa invaliditetom koje su bile u skladu sa prethodno navedenim uslovima korištenja novčanih sredstava. Ostatak iznosa u iznosu od 15.036,58 KM društvo nije moglo opravdati s obzirom da je detaljnom istragom utvrđeno da su se sredstva nenamjenski utrošila. Nakon uočenog propusta Fond je tražio povrat neutrošenih sredstava na račun u roku od osam dana a kako to društvo nije uradilo, Fond je dostavio ASA banci d.d. tresiranu mjenicu društva "X" d.o.o. Tuzla na naplatu u iznosu koji nije opravdan (15.036,58 KM).

Način na koji je nenamjenski utrošen dio novčanog poticaja ogledao se u dokazima koje su se odnosile na fakture dobavljača koje su nastale prije nego što su sredstva fonda doznačena na račun društva. Analizom vještaka, koja se ogledala u metodi priliva i utroška, utvrđeno je da su plaćeni računi BH Telecoma, kao i računi za kancelarijski i higijenski materijal. Najveći dio se iskoristio za plaćanje računa dobavljačima za robu koja se dalje prodavala u maloprodajnom objektu. Pored rada vještaka, Sudu je ASA banka d.d. Sarajevo dostavila analitičke kartice društva "X" d.o.o. gdje je vidljiv priliv od 27.300,00 KM od strane Fonda kao i činjenica da je vještak vjerodostojno utvrdio navedene podatke. Uvidom u analitičku karticu kao i u izvještaje za pravdanje finansijskih sredstava dodijeljenih po osnovu javnog poziva dodjeli novčanog stimulansa, zapaženo je da su doznačena novčana sredstva u utvrđenom dijelu utrošena nenamjenski, odnosno za plaćanje robe i drugih obaveza koje se ne mogu dovesti u vezu sa namjenom za koju su novčana sredstva doznačena.

Nezaobilazna činjenica jeste da je direktor društva "X" d.o.o. Tuzla napravio krivično djelo iz domena obmane pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti (član 268 Krivičnog zakona FBiH) i zloupotrijebio položaj ili ovlaštenja (član 383 Krivičnog zakona FBiH). Osuđen je na kaznu zatvora od osam mjeseci kao i novčanu kaznu od 3.000,00 KM. Ako se osvrnemo na osnovne elemente prevare: pritisak, prilika i racionalizacija za konkretan slučaj koji je prethodno elaboriran, možemo pretpostaviti da je pritisak za obmanu bila nesolventnost društva – veliki iznosi neizmirenih obaveza prema dobavljačima koje su nastojali izmiriti pa čak i neetičnim putem. Da bi takav cilj postigli iskoristili su javni poziv za poticaj zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Uredno su predali svu potrebnu dokumentaciju ali

obmana je nastala nakon sklopljenog ugovora i dobijenih novčanih sredstava kada su ista koristili suprotno namjeni. Ovo je jedan od rijetkih slučajeva kada se obmana dešava poslije dobijanja ugovorenih novčanih sredstava. Obično se obmane dešavaju prije tog čina falsifikovanjem ličnih ili finansijskih podataka kako bi se uslovi za dobijanje kredita ispunili.

Prilika koja je doprinijela ovoj obmani ogleda se u nemogućnosti pretpostavke da li će društvo utrošiti sredstva za ugovoreni posao. Možemo navesti da su interne kontrole Fonda bile dobro uspostavljene s obzirom da se obmana brzo otkrila. Izrazito je dobra praksa Fonda bila da se sredstva ne isplate jednokratno već samo dio i da se nakon kontrole opravdanog korištenja pozajmljenog iznosa tek isplati i preostali dio ugovorenog novčanog iznosa. Da ista nije bila uspostavljena, prevara se možda ne bi ni otkrila dok bi i šteta bila veća. Ako analiziramo odgovarajuća opravdanja za počinjeno krivično djelo možemo pretpostaviti da je uslijed velike nesolventnosti direktor smatrao da će ostati neprimijećeno ako se dio novca ne utroši na odgovarajući način. Mislio je sljedeće: "Iskoristit ću samo dio novčanih sredstava da održim firmu u poslovanju dok radnici će dobiti ono što im je dovoljno". Olakšavajuća je okolnost ta što je društvo uredno dostavilo dokumentaciju u banci i time je šteta koja je učinjena namirena uz pomoć mjenice društva. I kada zanemarimo štetu, dovoljno je da je prevara učinjena da ostavlja javnosti prostora za maštu da slične stvari mogu proći. Ovim radom se nastoji skrenuti pažnja na takve situacije na način da se upozore finansijske institucije na mogućnost pojave takvog rizika kako bi se uspjeli pripremiti.

4.3.6. Slučaj obmane od strane radnika

U prethodno elaboriranim slučajevima su prikazane obmane pravnih lica pri dobijanju kredita od finansijskih institucija na području Federacije Bosne i Hercegovine. Sljedeći slučaj koji će biti prezentiran ne odnosi se na privredna lica već fizička ali njegova specifičnost leži u tome da su radnici mikrokreditnog društva pomogli u počinjenju obmana. Iako je radom predviđeno da će se analizirati slučajevi na području Federacije Bosne i Hercegovine još jedna specifičnost ovog slučaja leži u tome da se isti dogodio u Istočnom Sarajevu koji pripada Republici Srpskoj. Ovim radom se nastoji pokazati da su prevare moguće ne samo od strane trećih lica koji su eksterni korisnici usluga već i od strane internih zaposlenika finansijskih institucija. Ovo nije jedini zabilježeni slučaj ali je veoma značajan za predstaviti i ukazati na tehnike radnika kojima se koriste kako bi pomogli trećem licu i ostvarili svoju ličnu korist. Kako je osnova rada vezana za postupke računovodstvenih obmana i kako su u hipotezama navedene tvrdnje koje se odnose na Federaciju Bosnu i Hercegovinu, ovaj slučaj neće biti uzet u razmatranje za dokazivanje ili obaranje postavljenih hipoteza u radu. Svrha predstavljanja ovog slučaja bit će isključivo upoznati se sa nečasnim potezima radnika koji su bili odlična prilika da se obmane dese bez potrebe planiranja vještih tehnika manipuliranja. Navedeni slučaj se desio 2007. godine na Palama kada je pet lica učestvovalo u pokretanju zahtjeva za kredit koji se neće koristiti prema ugovoru odnosno suprotno dogovorenoj namjeni. Riječ je o sastavljanju lažne kreditne analize koju su sačinili radnici mikrokreditne organizacije pri čemu je falsifikovana dokumentacija. Oštećena finansijska institucija bila je mikrokreditna organizacija "X" d.o.o.

Banja Luka i obmana se nije desila samo jednom već čak dva puta u vremenskom periodu od dvije godine. Kako je za ovaj slučaj odgovorno pet lica, troje su bili zaposleni kao kreditni službenici u mikrokreditnoj organizaciji "X" d.o.o. Banja Luka sa kancelarijom na Palama dok dva lica su bila podnosioci kredita.

Krajem 2007. godine fizičko lice je, u namjeri da pridobije za sebe novčana sredstva, unijelo neistinite podatke koji se odnose na opis investicije i za jednog od jemaca je navedeno lice iz Sarajeva, čime je zaključen ugovor sa mikrokreditnim društvom i na taj način je prevarano jer su na neprimjeren način dobili novčana sredstva u iznosu od 50.000,00 KM koji je iskoristio za drugu namjenu u odnosu na onu koja je odobrena i ugovorena. Da bi ovu obmanu uspio realizirati, pomogla su mu dva kreditna službenika zaposlena u kancelariji mikrokreditnog društva na Palama. Radnici su pomogli da se obmana realizuje na način da su falsifikovali potrebnu dokumentaciju za kreditni zahtjev i unijeli na osnovu vlastite kreditne analize pogrešnu namjenu korištenja odobrenih novčanih sredstava po uputama podnosioca kredita. Ugovor je odobren i sredstva su jednokratno uplaćena na račun.

Drugi slučaj obmane se desio u martu 2009. godine gdje je podnosioc kredita imao isto prezime kao jedan o službenika koji je izvršio krivično djelo još 2007. godine. Nesporno je da su rodbinski i bliski odnosi prisutni između eksternih korisnika kreditnih plasmana i zaposlenog osoblja unutar mikrokreditnog društva. I ovaj slučaj bilježi pomoć u obmani od strane radnog osoblja. To je ostvareno na način da je jedan kreditni službenik, koji nosi isto prezime kao i lice koje podnosi kredit, pripremio neophodnu kreditnu dokumentaciju na osnovu koje je drugi službenik sačinio kreditnu analizu koja je napravljena prema uputama podnosioca kredita. Tim činom je unio neistinite podatke o poslovnim aktivnostima podnosioca kredita navodeći da će pozajmljena novčana sredstva biti korištena u druge svrhe. Odobreni iznos kredita iznosio je 40.000,00 KM i isti je jednokratno isplaćen.

Detaljnijom istragom je utvrđeno da je podnosioc ovog kreditnog plasmana imao namjeru da stekne imovinsku korist zaposleniku mikrokreditne organizacije što opravdava tvrdnju da su prijetnje po osnovu zbližavanja okidač i glavna prilika koja je doprinijela da se ovakva obmana dogodi. Jasno je da su ovim činom učinjene tri vrste krivičnih djela koje podrazumijevaju zloupotrebu službenog položaja ili ovlaštenja, falsifikovanje ili uništavanje službene isprave kao i obmanu pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti. Podnosioci kredita su odgovorni za kreditnu obmanu dok preostala tri radnika mikrokreditnog društva odgovaraju za zloupotrebu položaja i falsifikovanje dokumentacije. Ovo je jedan od brojnih prikrivenih slučajeva gdje su okidači za obmanu bili upravo radnici dok razlog zašto se o tome malo zna jeste čuvanje reputacije. Svjesni činjenice da će se urušiti kredibilitet finansijske institucije i da će to znatno uticati na dalje poslovanje, većina institucija interno riješi problem kažnjavajući radnike otpuštanjem ili slučaj obmane nikad i ne otkriju. Bitno je imati savjesne radnike koji će poštovati principe u radu i uz moralno razmišljanje etično obavljati svoj posao. Uz to je potrebno da postoje izrazito jaki sistemi interne kontrole koji će kontrolisati kako postupke trećih lica kao eksternih korisnika, tako i postupke internih zaposlenika institucija.

Rezultati istraživanja

Nakon predstavljene metodologije i realizacije istraživanja neophodno je donijeti zaključke na osnovu postavljenih istraživačkih pitanja. Da bi se takav cilj postigao neophodno je osvrnuti se na prethodno predstavljene analize slučajeva obmana iz domena finansijskog kriminala prilikom dobijanja kredita od strane finansijskih institucija. Svrha navedenih analiza je da prikažemo način razmišljanja vrsnih manipulatora za lokalna i inostrana područja. Prikazom žarišta svake manipulacije nastoji se pronaći adekvatan model otkrivanja obmana i na taj način postaviti paralela za oba relevantna područja. Prva vrsta analize podrazumijevala je inostrane slučajeve na osnovu čijih analiza su sažeti elementi prevara što predstavlja tabela u prilogu.

Prikaz 13. Elementi obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva

Pritisци	Prilike	Racionalizacija
<ul style="list-style-type: none">• Prikriivanje gubitaka uslijed finansijske krize• Pritisak radnika za postavljene targete kompanije• Privatni ciljevi za ličnim bogaćenjem	<ul style="list-style-type: none">• Loše uspostavljene interne kontrole finansijskih institucija• Slaba zakonska regulativa• Kultura države	<ul style="list-style-type: none">• "Kad ostali mogu varati zašto ne bi mogli i mi?"• "Nakon što popravim poslovanje na tržištu, nadoknadit ću svaki gubitak oštećenim stranama i slučaj neće biti otkriven."• "Radim za dobrobit kompanije."• "Ne radimo ništa pogrešno, koristimo mogućnosti koje nam je zakon ostavio."

Izvor: vlastiti rad

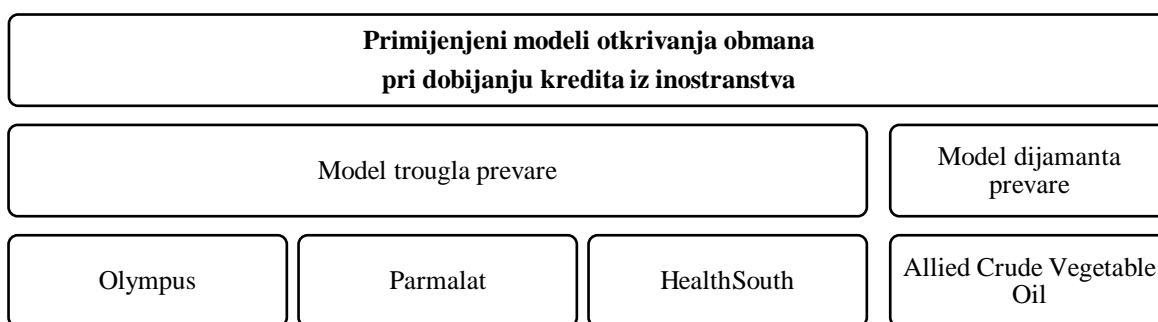
Polazeći od pritiska, jasno je da preovladavaju pritisci finansijske prirode koji se najčešće ogledaju u pribavljanju novca u svoju korist. Korist može podrazumijevati mnogo razloga, od ličnih ciljeva do specifičnih problema sa kojima se društvo svakodnevno susreće. Kao što prikazuje prethodna tabela, žarišta prevara iz prethodno elaboriranih inostranih slučajeva podrazumijevala su finansijske krize, naredbe od strane nadređenih da se zadatak mora obaviti pod svaku cijenu kao i lični interesi koji su podrazumijevali spletke za lično bogaćenje. U interne ciljeve nećemo ulaziti jer je svaki drugačiji zavisno od slučaja. Da bi se prevara dogodila, potrebno je da postoji velika šansa za uspjeh njene realizacije, zbog čega prilike predstavljaju značajan faktor prilikom počinjenja prevara.

Nakon sprovedene analize inostranih slučajeva, prilike su sažete na način da su iste podrazumijevale loše uspostavljene interne kontrole, kulturu države kao i nedovoljno jaku zakonsku regulativu. Polazeći od loše uspostavljenih internih kontrola, koje su osnovni problem ovog istraživanja, važno je napomenuti da su upravo interne kontrole najčešći razlog realiziranih obmana. Specifičan razlog prevara može se ogledati u kulturi i navikama jednog naroda gdje su neke stvari podnošljive u odnosu na ostale zemlje. Takav slučaj desio se u Japanu gdje vlada specifično razmišljanje da je nadređeni uvijek upravu kada ciljeve firme stavlja ispred moralnih postupaka. Još jedna olakšica koja znatno pojednostavljuje

počinjenje prevare ogleđa se u slaboj zakonskoj regulativi. Ako zakon nije jasno i strogo propisao posljedice u slučaju određene pogreške te ukoliko postoje propusti u propisima, velika je vjerovatnoća da će prevare biti učestale. Navedene prilike možemo veoma lako povezati sa izrečenim opravdanjima gdje iz prilike koja se ogleđa u slaboj zakonskoj regulativi proizilazi opravdanje da su se koristile pogodnosti koje je zakon ostavio te da se prevara nije ni desila. Također iz japanske specifične kulture može se izvući opravdanje da su radili sve za dobrobit društva. Koristeći interne kontrole kao priliku za počinjenje obmana, najčešće se opravdanja ogleđaju da će učinjeni propust nadoknaditi čim steknu uslove a do tada interne kontrole neće otkriti obmanu. Kada povrate izgubljeno, ispraviti će pogrešku i tada uz neadekvatno uspostavljene interne kontrole se neće primijetiti da se uopšte dogodila manipulacija.

Na osnovu elaboriranih elemenata prevare bit će prikazane metode koje su korisne za otkrivanje obmana vezanih za inostrana područja. Primjetni su elementi pojednostavljenog trougla prevare, no to nije jedini model koji može doprinijeti otkrivanju slučaja. Naime, iza nekih obmana ne stoji slučajni počinitelj koji je nesvjesno izvršio prevaru. Obično iza takvih osoba stoji gorko kajanje ali postoje osobe koje su se specijalizirale u takvim radnjama i naravno riječ je o vrsnim manipulatorima. Takav počinitelj bio je De Angelis iza kojeg stoje mnogobrojne prevare. Nikad se nije pokajao za svoja djela zbog svog urođenog kriminalnog razmišljanja. Arogancija mu je mnogo pomogla da bude dovoljno hrabar da počini prevare koje su sada iza njega. Takvi elementi se moraju detaljno analizirati da bi mogli doći do povoda počinjene prevare. Pritisak i opravdanje u ovom slučaju nisu bili dovoljni. Opravdanje ne postoji u takvim umovima niti kajanje za počinjene obmane dok pritisak nije potreban ako osoba razmišlja na kriminalan način. Ne mora postojati problem da osoba pronađe razlog da se nemoralno ponaša. Zaključujemo da modeli otkrivanja obmana na primjeru slučaja iz inostranstva podrazumijevaju model trougla prevare i model dijamanta prevare, što predstavlja tabela u prilogu.

Prikaz 14. Modeli otkrivanja obmana pri dobijanju kredita iz inostranstva

Izvor: vlastiti rad

Ako se osvrnemo na tehnike manipuliranja koje su korištene u inostranim slučajevima iste su podrazumijevale primjenu kreativnih tehnika. Vješto su manipulirane povezane pozicije da bi se prevare teže otkrile. Obmane su podrazumijevale: precjenjivanje stečene imovine sa ciljem prikrićivanja gubitaka od akvizicija, postojanje fiktivnih novčanih sredstava, nepravilno kapitalisanje troškova precjenjivanjem imovine, krivotvorenje računa zaliha. Da

bi se navedene obmane mogle otkriti neophodno je dobro poznavanje računovodstvenih standarda koji propisuju pravila koja se moraju poštovati. Bez takvog znanja je teško uočiti neobične transakcije na jednom računu bez povezivanja protustavke u knjiženju. Ako se vješto obmana isplanira mora postojati pozadina na koju se oslanjaju. Zbog toga istražiocima prevara moraju biti osobe koje zaista razumiju zakonsku regulativu i što je najbitnije moraju znati uočiti naznake u finansijskim izvještajima da su iznosi nelogični. Nakon prikazane analize inostranih slučajeva obmana slijede i slučajevi počinjeni na području Federacije Bosne i Hercegovine.

Rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da su najčešće tehnike vršenja malverzacija podrazumijevale falsifikovanje finansijskih isprava koje su podrazumijevale procjene nekretnina, zemljoknjišne izvadke kao i dokumente o planiranim i stvarnim investicijama. Također, prisutni su i slučajevi nenamjenskog trošenja novčanih sredstava. Takav vid obmane je teško spriječiti jer se ne može predvidjeti na koji način će treće lice iskoristiti pozajmljena novčana sredstva što predstavlja jednu od odličnih prilika da se ista počinu. Da bi se takav rizik minimizirao neophodno je ojačati interne kontrole društva na način da se provjerava način trošenja sredstava i odobrava isplata novca u više obroka. Takav način kontrole imao je i fond te zbog takve tehnike je otkrivena prevara. Bitno je imati i validan zalag ukoliko kredit ne bude isplaćen baš kao što je fond iskoristio mjenicu i na taj način pokrio gubitak koji je društvo napravilo. Iako interne kontrole najčešće predstavljaju priliku za počinjenje obmana zbog neadekvatno uspostavljenih kontrola, u jednom od predstavljenih lokalnih slučajeva bile su presudan faktor otkrivanja prevare. Isplata se vršila u obrocima i sljedeći obrok nije bio isplaćen obzirom da su, nakon kontrole korištenja prvog dijela odobrenog iznosa, otkrili nenamjensko trošenje i zaledili dalju isplatu.

Kontrola trošenja odobrenih sredstava bila je ključna te istu je bitno uspostaviti kao siguran postupak koji će zaštititi društvo od nemoralnih činova i time otežati manipulatoru da ostvari svoj cilj. Nažalost, ovo je samo jedan slučaj koji je nosio pozitivnu priču gdje interne kontrole dobro funkcionišu i štite društvo od prevara. Većina slučajeva imaju suprotnu priču, zbog loše uspostavljenih internih kontrola finansijske institucije su obmanjene i trpe velike gubitke zbog kojih najčešće štite svoju reputaciju. Jedan slučaj je imao specifičnu olakšicu za počinjenje prevare a to je postojanje relevantne dokumentacije uz pomoć koje se mogu prevariti finansijske institucije. Takav slučaj se desio sa starom procjenom nekretnine na osnovu prijašnjeg investiranja i ista je iskorištena za falsifikovanje. Ista je predana banci koja je uz loše uspostavljene interne kontrole pomogla u finansiranju. To je bio savršen zločin koji je nastao kao rezultat posjedovanja prave dokumentacije u pravo vrijeme ali naravno da se sve uspije ostvariti bili su potrebni procjenitelji koji će lažirati procjene nekretnina. Opet se vraćamo na tvrdnju da kada se spoji nečastan menadžment sa nečasnim stručnim licima, tada je prevara lako izvodiva. Nažalost, takvih je slučajeva danas mnogo ali veliki broj istih ostaje neotkriveno. Postoji još mnogo faktora koji olakšavaju postupak obmane finansijskih institucija na našim prostorima a jedna od njih su komplikovane investicije. Još ako se sa tom pričom poveže moć i službeni položaj, tada je prevara više nego izvodiva kao i u slučaju koji pokazuje da načelnik vrši pritisak na radnike igrajući se

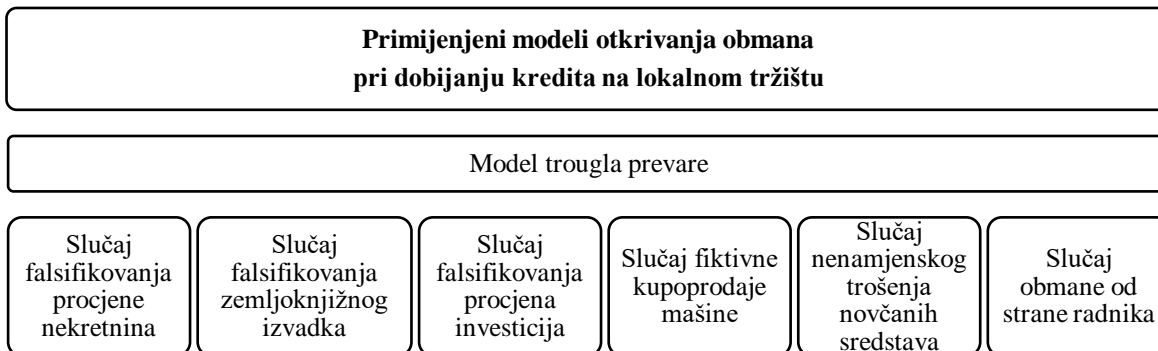
sa složenom investicijom. Komplikovana izgradnja složenih investicija lako zamaže oči što daje mnogo prostora da se precjenjuje vrijednost iste bez bilo kakvih sumnji da postoji pogrešan čin. Moć je dala šansu načelniku da mu radnici vjeruju što možemo povezati sa pritiskom od strane nadređene osobe. To je jedan od predstavljenih pritisaka na našim prostorima. Taj isti rizik dijele i inostrani prostori stoga je zaključak da počinjenja prevara proizilaze iz istih pritisaka na oba analizirana područja. Finansijski pritisci su najčešći okidač i isti mogu podrazumijevati mnogo razloga. Nekada je pohlepa glavni okidač manipulativnog čina sa opravdanjem da uzimaju ono što zaslužuju. Zbog mentaliteta našeg naroda, najčešći pritisak za obmanu jeste siromaštvo i nesolventnost u poslovanju. Da izbjegnemo gubitke i spase uloženi trud koji su ulagali u svoje društvo godinama, spremni su sve učiniti da izbjegnemo bankrot. Najčešće opravdanje koje u takvim momentima koriste jeste da će u najbržem roku ispraviti stvar i da će greška ostati neprimjetna jer se do momenta ispravljanja neće otkriti. Takav profil osoba odgovara slučajnom počinitelju koji nije bio svjestan kakve posljedice takvi postupci mogu ostaviti. Imaju osjećaj grižnje savjesti i zbog toga se nadaju da će ispraviti grešku i na taj način ni jedna strana u konačnici neće biti oštećena. Jednostavno rečeno, takve osobe su najčešće žrtve koje se na kraju gorko pokaju i priznaju da su slijepo vjerovala u tuđa obećanja. Takvo opravdanje je idealno za osobe koje su sasvim slučajno upale u krug nemoralnih postupaka i na kraju nisu pronašle put kako da iz takvog kruga pobjegnemo.

Tu se postavlja jasna granica između modela otkrivanja prevara na lokalnim i inostranim tržištima. Model trougla prevare je relevantan model za naše prostore i isti je dovoljan da se prevara otkrije i spriječi na vrijeme u odnosu na inostrane zemlje gdje je praksa obmana uzela maha na način da su obmane mnogo bolje isplanirane te da iste čine osobe koje imaju urođeno kriminalno ponašanje. To ne možemo povezati sa našim prostorima s obzirom da naše tehnike varanja se više vezuju za dokumentaciju a ne finansijske izvještaje, čime su odbranjene dvije postavljene hipoteze. Prva hipoteza se odnosila na odluku koji je adekvatan model da se prevare u našoj državi mogu lako otkriti i zaključak jeste da je to model trougla prevare. Obzirom da naše poznavanje forenzičnog računovodstva nije na zavidnom nivou i da sa nesigurnošću ulazimo u takve nemoralne činove, odgovaramo profilima prevaranata iz modela trougla prevare. Za inostrane slučajeve vezan je model dijamanta prevare na osnovu čega zaključujemo da modeli otkrivanja prevare nisu isti za oba područja.

Druga hipoteza se odnosila na način izvršenja prevare na osnovu koje smo došli do zaključka da tehnike obmane nisu iste na inostranim i lokalnim prostorima. Zbog smanjene primjene forenzičnih modela mnogo prevara ostane neotkriveno dok rezultati pokazuju da je najčešći tip prevare na našim područjima falsifikovanje dokumentacije. Sa druge strane inostrane zemlje su mnogo više upoznate sa pojmom forenzičnog računovodstva zbog čega imaju mnogo više otkrivenih slučajeva prevare. Obzirom da je forenzično računovodstvo znatno razvijenije, mnogo više prevara se uspije otkriti za razliku od Bosne i Hercegovine gdje još uvijek nije uspostavljen rad forenzičnih računovođa. Ako nemamo angažovana lica za istrage manja je vjerovatnoća da se otkriju prevara. Izrazito slabo poznavanje standarda olakšava da se nelogičnosti uoče. Na primjer, ako precjenjujemo vrijednost sredstava a ne

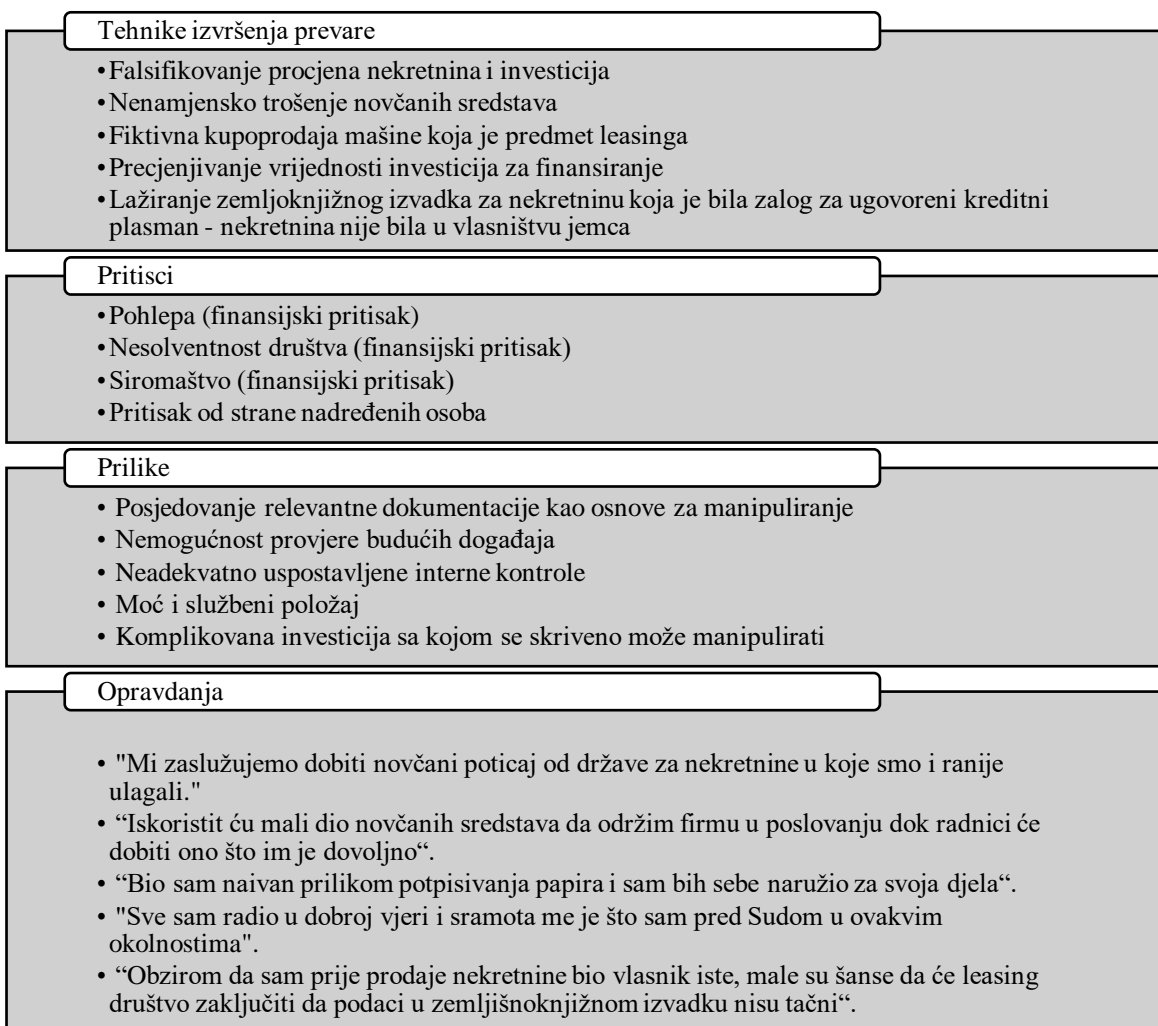
znamo da su obaveze suprotna strana knjiženja i obaveze ostanu iste, veoma lako se mogu uočiti nelogičnosti, naravno ako to provjerava prava osoba. Prevara se ne može otkriti ukoliko ne postoji adekvatan sistem zaštite i ako se ne poznaju računovodstveni propisi.

Prikaz 15: Modeli otkrivanja obmana pri dobijanju kredita na lokalnom tržištu

Izvor: vlastiti rad

Prikaz 16: Analiza slučaja obmana na području FBiH

Izvor: vlastiti rad

Prikazana tabela sadrži najbitnije zaključke na osnovu sprovedenog istraživanja. Zaključci su se odnosili na načine i elemente izvršenih prevara na području FBiH.

4.4. Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja

U prethodnom dijelu istraživanja imali smo priliku upoznati se sa kreditnim prevarama iz prakse te analizirati osnovne odrednice prevara. Pored osnovnih odrednica prevara upoznali smo se sa metodama izvršenja prevara koje su aktuelne u inostranstvu i na područjima Federacije Bosne i Hercegovine. U rezultatima istraživanja su prikazani osnovni zaključci koji su bili ujedno i odgovori na postavljena istraživačka pitanja. Sa ciljem doprinosa postavljenom problemu istraživanja će biti predstavljene preporuke nastale iz naučenih pouka koje smo stekli na osnovu pročitanih slučajeva prevara iz prakse.

Preporuke će se odnositi na dvije tematske cjeline. Prva cjelina će se odnositi na utvrđene slabosti internih kontrola prilikom analize prikazanih slučajeva. Dok druga cjelina predstavljat će zaključke dobivene na osnovu postavljene hipoteze o sličnostima odnosno razlikama metoda prevara u inostranstvu i područjima Federacije Bosne i Hercegovine.

Polazeći od internih kontrola, prva preporuka odnosi se na sistem kontrole trošenja odobrenih novčanih sredstava. Svjesni smo činjenice da fond nije imao jasno i strogo uspostavljene kontrole ispravnosti trošenja odobrenih novčanih sredstava prema određenoj namjeni, pretrpio bi ogromne gubitke. Takav savjet bi trebale primjenjivati sve finansijske institucije bez obzira na visinu odobrenog iznosa ili važnost klijenta. Navedena vrsta kontrole predstavljala je idealno postavljene interne kontrole koje najčešće u praksi predstavljaju osnovnu priliku za počinjenje prevara. Globalni zaključak jeste da poboljšanje sistema internih kontrola predstavlja ispravan put ka minimiziranju pojave obmana prilikom dobijanja kredita u finansijskim institucijama.

U prethodnom dijelu istraživanja objašnjeno je da postoje brojni modeli istrage prevara zavisno od složenosti i učestalosti prevara. Zaključili smo da su prevaranti iz inostranih područja znatno uspješniji i kreativniji u postupku manipulativnih radnji. O tome mnogo govore historijski podaci o brojnim skandalima koji su uključivali vješto isplanirane sheme prevara sa velikim iznosom pretrpljenih šteta prema finansijskim institucijama. Njihove prevare uključivale su kršenje kako računovodstvenih tako i moralnih pravila. Analizom lokalnih slučajeva prevara mogli smo primijetiti da su iste mnogo jednostavnije te sadrže lošije planove obmane treće strane. Primjetna je rijetka primjena računovodstvenih prevara što možemo komentarisati na dva načina. Preduzeća ili nemaju još uvijek dovoljno hrabrosti da takav vid prevara učine po uzoru na inostranstvo ili takve prevare nisu još uvijek otkrivene na našim prostorima. Vrlo je jednostavno, da znamo da nešto pogrešno radimo prvo moramo znati šta je ispravno. Kako primjena i poznavanje forenzičnog računovodstva na prostorima Federacije Bosne i Hercegovine dosta manjka, druga preporuka koju smo sprovedenim istraživanjem uočili jeste povećanje stručnih i edukativnih usavršavanja u polju forenzičnog računovodstva s obzirom da je znanje najjače oružje u svakoj borbi. Da znamo prepoznati crvene zastavice potrebno je da znamo šta iste predstavljaju isto kao što nećemo znati prepoznati prevare u finansijskim izvještajima ako nismo nekad pročitali i analizirali na koji način se iste mogu sprovesti. Tek kada ovaj poziv shvatimo kao ozbiljnu tematiku moći ćemo se spremati za realizaciju istog što će značajno doprinijeti društvu u cjelini.

5. ISPITIVANJE EFIKASNOSTI INTERNIH KONTROLA FINANSIJSKIH INSTITUCIJA

U prethodnim lokalnim i stranim slučajevima smo imali priliku da vidimo glavne prilike uz pomoć kojih prevaranti mogu da izvrše prevaru. Ako posmatramo model trougla prevare jasno je da je za prevaru potrebna samo prilika da bi se ista sprovela u djelo. Pritisak značajno doprinosi takvom činu dok prilika stvara pogodno tlo za njegovo ispunjenje. Zbog toga je neophodno ispitati potencijalne prilike sa ciljem minimiziranja prevara u finansijskim institucijama. U teorijskom dijelu rada kao i u analizi slučajeva obmana koje su se dogodile u inostranstvu i u Bosni i Hercegovini, veliki značaj je dodijeljen internim kontrolama s obzirom da iste predstavljaju osnovu organizovanosti rada svakog društva. Najsažetije rečeno, interne kontrole predstavljaju sistem nadzora poslovnih procesa pri čemu glavni zaključak jeste da što su ispravnije i sistematičnije postavljene interne kontrole, postoji manja vjerovatnoća problema u poslovnim procesima te samim tim i pojava prevara u finansijskom sektoru.

5.1. Metodologija istraživanja

Kako je istaknuta važnost internih kontrola u poslovanju svakog društva te su iste navedene kao osnovni problem istraživanja bilo je neophodno ispitati način i kvalitet uspostavljenih internih kontrola u finansijskim institucijama. Svrha ideje bila je uočiti potencijalne prijetnje i slabosti na kojima finansijske institucije mogu raditi sa ciljem minimiziranja stvarnih i potencijalnih prevara. Sa ciljem ispitivanja adekvatnosti internih kontrola sprovedeno je istraživanje uz pomoć anketnog upitnika koji se odnosi na ispitivanje određenog broja jedne populacije kroz više faza. Određeni broj u populaciji predstavlja uzorak kojeg čine ispitanici sa potrebnim kriterijima koji se moraju ispuniti kako bi odgovori iz anketnog upitnika bili validni i relevantni za analizu. Prvobitna faza se odnosi na definisanje populacije te cilja i problema planiranog istraživanja nakon čega je bitno pripremiti kvalitetan anketni upitnik koji će zadovoljiti postavljene ciljeve i ispitati relevantni problem. Posljednja faza se odnosi na realizaciju ankete koja se može obaviti uz pomoć anketara koji direktno anketira ispitanike ili slanjem upitnika putem pošte ili internetom (Somun-Kapetanović, 2012).

Obzirom na postavljeni problem i predmet istraživanja koji se odnosi na kreditne prevare sa definisanim problemom neadekvatno uspostavljenih internih kontrola u poslovnicama, relevantnu ciljnu skupinu ispitanika činili su zaposlenici u tri odjela: odjel interne revizije, odjel zaštite od obmana i kreditni odjel za pravna lica. Sa ciljem ostvarenja što većeg odaziva na anketni upitnik ostvarena je komunikacija putem elektronske pošte, poslovnih profila i ličnih poznanstava. Prema posljednjim informacijama o subjektima bankarskog sistema Federacije Bosne i Hercegovine od strane FBA kontaktirali smo 30 finansijskih institucija. Najzastupljenije institucije čine banke i mikrokreditne organizacije koje nose po 43% učešća ukoliko mikrokreditna društva i mikrokreditne fondacije posmatramo zbirno kao mikrokredine organizacije.

Tabela 12. Prikaz kontaktiranih finansijskih institucija

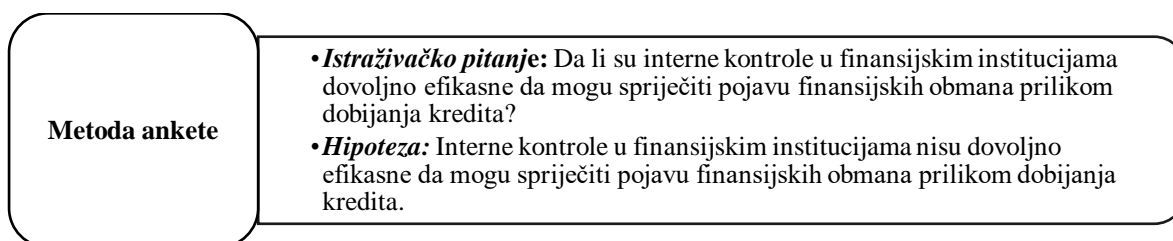
Finansijska institucija	Broj kontaktiranih društava
Banka	13
Leasing društvo	4
Mikrokreditna fondacija	10
Mikrokreditno društvo	3
Ukupno kontaktirano	30

Izvor: prilagođeno prema: FBA (2023), Informacija o subjektima bankovnog sustava Federacije Bosne i Hercegovine sa stanjem na dan 31.12.2022. Pristupljeno: <https://www.fba.ba/>

Anketni upitnik čine tri vrste pitanja od kojih prvi set ispituje sociodemografske podatke koji se odnose na spol, dob i druge slične karakteristike ispitanika. Drugi set pitanja ispituje percepciju ispitanika za postupke zaštite protiv prevara na način da putem ispitivanja svakodnevnih praktičnih aktivnosti u poslovnicaama dobijemo zaključke o efikasnosti internih kontrola. Posljednji set pitanja se sastoji od praktičnih situacija na osnovu kojih će biti potrebno ispitati ispravnost internih kontrola. Postavljenim scenarijima nastojat će se ispitati stručno znanje ispitanika te njihovo razmišljanje na koji način bi reagovali ukoliko bi se susreli sa sličnim kriznim situacijama. Cilj kreiranog anketnog upitnika jeste ispitati nivo stručnosti i praktične aktivnosti ispitanika te na osnovu istog zaključiti da li su interne kontrole dobro uspostavljene u poslovnicaama određenih finansijskih institucija. Metodom ankete je sprovedeno istraživanje u kojem je učestvovalo 107 ispitanika.

Nakon realizacije anketnog upitnika cilj je doći do određenih zaključaka koji će odgovoriti na postavljeno pitanje koje ispituje da li su interne kontrole u finansijskim institucijama dovoljno efikasne da mogu spriječiti pojavu prevara. Postavljena hipoteza u radu prikazana je sa pretpostavkom da interne kontrole nisu efikasne te da ima mnogo prostora za napredak čime će se značajno doprinijeti tehnikama za prevenciju protiv obmana u praksi.

Prikaz 17. Primjena metode ankete za analizu adekvatnosti internih kontrola

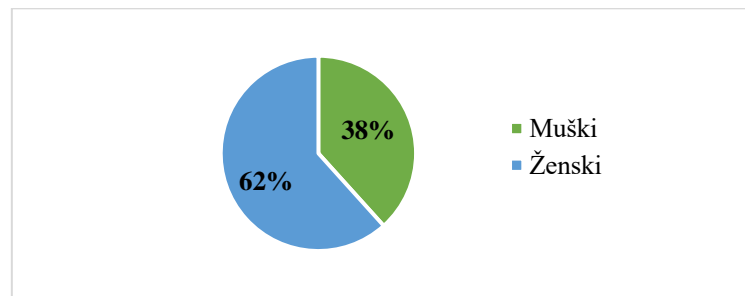

Izvor: Vlastiti rad

5.2. Rezultati istraživanja

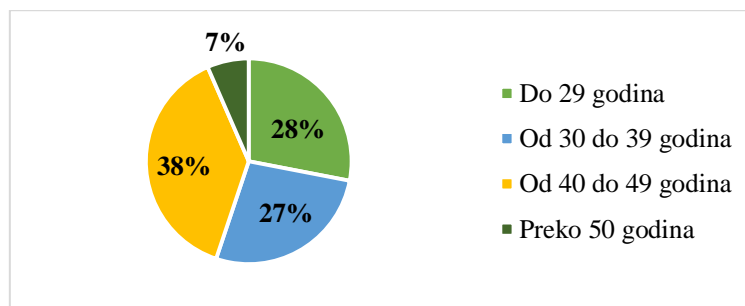
Nakon predstavljene metodologije istraživanja biće detaljno elaborirani odgovori iz sprovedene ankete. Na osnovu sprovedenog istraživanja nastojat će se ispitati adekvatnost internih kontrola u finansijskim organizacijama koje imaju ovlaštenje da odobravaju i daju kreditne plasmane. Prvi dio ankete čine demogafska pitanja, koja će biti predstavljena uz grafički prikaz uzorka na osnovu kojeg je sprovedeno istraživanje.

Grafikon 1. Spol ispitanika

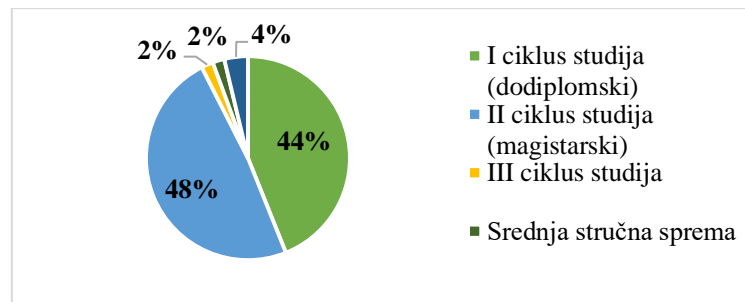
Izvor: vlastiti rad

Grafikon 2. Kojoj starosnoj dobi pripadate?

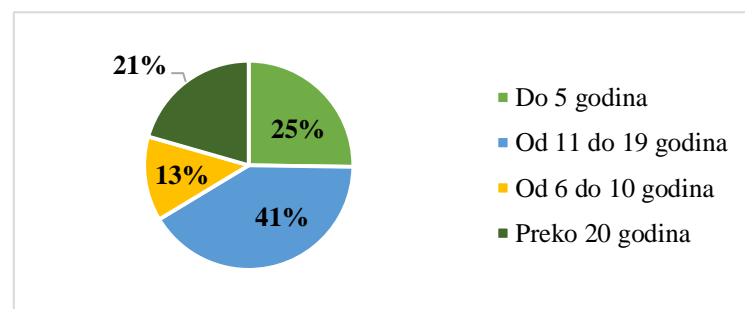
Izvor: vlastiti rad

Grafikon 3. Odaberite Vaš postignuti nivo obrazovanja?

Izvor: vlastiti rad

Grafikon 4. Koliko radnog staža imate u profesiji?

Izvor: vlastiti rad

Ciljnu skupinu realizirane ankete činili su zaposlenici finansijskih institucija koji su zaposleni u kreditnom odjelu, odjelu interne revizije ili odjelu zaštite od prevare. Polazeći od spolne strukture, rezultati istraživanja su pokazali da je u uzorku od ukupno 107 ispitanika anketu ispunilo 66 žena, što čini 62% ukupnog uzorka i 44 muškarca što čini 38% ukupnog uzorka. Na osnovu dobijenih rezultata, zaključujemo da je više ispitanika ženskog spola se odazvalo anketi, što je bilo u skladu sa očekivanjima. Psihološke karakteristike ženske populacije više su prilagođene zahtjevima tržišta, pa tako i ovom zadatku.

Najveći broj ispitanika pripadaju starosnoj dobi od 40 do 49 godina, što čini 41 odgovor, odnosno 38% ispitivane populacije. Odgovori su u skladu sa očekivanjima jer su predmet analize interne kontrole za koje je potrebno zavidno znanje i iskustvo. Finansijske institucije imaju izrazito složene poslovne operacije, što možemo vidjeti kroz ponude poslovnih aktivnosti koje obavljaju. Postavljanje internih kontrola za tako složene poslovne institucije zahtjeva dugogodišnje iskustvo uz konstantno stručno usavršavanje kako bi se uspostavile, provodile i kontrolisale na adekvatan način.

Nakon ispitivanja spola i starosne dobi ispitanika, neophodno je analizirati nivo postignutog obrazovanja ispitanika. Rezultati istraživanja su pokazali da je najveći broj ispitanika koji su popunili anketu završio II ciklus studija sa ukupnim brojem od 52 ispitanika odnosno 48% uzorka. Drugi najznačajniji nivo obrazovanja bio je I ciklus studija sa ukupnim brojem od 47 ispitanika, odnosno 44% ukupnog uzorka. Dobijeni odgovori su u skladu sa očekivanjima obzirom da je prethodno navedeno da za obavljanje funkcija ispitanika je potrebno odgovarajuće znanje koje svakako podrazumijeva kvalitetnu edukaciju. Prisutno je učešće III ciklusa studija u iznosu od 2% sa ukupno dva ispitanika. Poželjno je da je učešće doktorskog studija veće u odnosu na ukupni uzorak ali svakako se smatra da je magistarski studij adekvatan za opis pozicija koje su predmet analize ankete.

Nakon ispitane edukacije potrebno je ispitati i iskustvo ispitanika, pri čemu sljedeće pitanje koje će biti analizirano se odnosi na godine radnog staža. Analiza je pokazala da najveći broj ispitanika imaju radni staž od 11 do 19 godina, što je izuzetno pohvalno s obzirom da je praksa najjače oružje u svakom poslovnom odabiru pa tako i u kreditnim odjelima, odjelima interne revizije i zaštite od prevara. Odgovori su u skladu sa zaključcima iz prethodnih pitanja ako uzmemo u obzir da je riječ o izuzetno ozbiljnoj struci koja zahtijeva kvalitetnu edukaciju, konstantna stručna usavršavanja i brojne godine radnog iskustva.

Kako bi se nadovezali na nivo postignutog obrazovanja i godine radnog staža, istraženo je posjedovanje odgovarajućih licenci iz oblasti računovodstva i revizije. Istraživanje je pokazalo da najveći broj ispitanika ne posjeduje licence što predstavlja negativnu tvrdnju. Pretpostavlja se da u tu skupinu spadaju zaposlenici iz kreditnog odjela obzirom da je to najzastupljenije zanimanje od tri relevantna odjela (odjel interne revizije, prevencije od prevara i kreditni odjel). To svakako ne predstavlja opravdanje zbog neposjedovanja relevantnih licenci obzirom da iste bi znatno doprinijele poznavanju materije i olakšale obavljanje svakodnevnih operativnih aktivnosti. Interne revizore čini 21% uzorka odnosno 23 ispitanika dok ostala zvanja su prisutna u znatno manjim procentima.

Tabela 13. Zvanja iz oblasti računovodstvene profesije

5. Koje licence pojedujete iz područja računovodstva i revizije?	Odgovori
Certificirani računovodstveni tehničar (CRT)	1
Certificirani računovođa	7
Ovlašteni revizor	3
Interni revizor	23
Certificirani forenzični računovođa	0
Ništa od navedenog	63
Ostalo	10
Ukupno	107

Izvor: vlastiti rad

Tabela 14. Kategorija ostalo - zvanja iz oblasti računovodstvene profesije

Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
ACCA	2	20%
Broker za vp, investicijski savjetnik	1	10%
Certificirani računovođa i Interni revizor	1	10%
Certificirani računovođa, ovlašteni interni revizor za banke i druge fin. institucije, ovlašteni interni revizor IT sistema	1	10%
Certificirani računovođa, Ovlašteni revizor i Interni revizor	1	10%
CFA	1	10%
Ovlašteni procjenitelj	1	10%
Pribavljanje ACCA kvalifikacije	1	10%
Sertifikovani računovodja, OIR, OR	1	10%
Ukupno	10	100%

Izvor: vlastiti rad

Primjetno je da od 107 ispitanika koji čine ukupan uzorak, 5 njih ima više stečenih licenci, što je izuzetno mali procenat od 5%. ACCA (Association of Chartered Certified Accountants - Udruženje ovlaštenih ovlaštenih računovođa) licence posjeduju ili su u toku pribavljanja 3 ispitanika dok jedan ispitanik ima stečenu CFA (Chartered Financial Analyst - Ovlašteni finansijski analitičar) licencu. ACCA podrazumijeva najveće udruženje certifikovanih računovođa u svijetu sa sjedištem u Velikoj Britaniji te za sticanje licence ovlaštenog računovođe je potrebno položiti 13 ispita (ACCA Global, 2021). CFA licenca podrazumijeva titulu ovlaštenog finansijskog analitičara dodijeljenu od strane CFA instituta. Ovu vrstu licence karakteriše zavidno znanje u investicionoj analizi i da se stekne potrebno je položiti tri ispita (CFA Institute, 2022). Ostale navedene specifične licence podrazumijevaju ovlaštene procjenitelje koji su veoma značajni prilikom ispitivanja vrijednosti zaloge za kreditni plasman kao i brokere za vrijednosne papire. Brokери za vrijednosne papire su ovlašteni posrednici u trgovanju sa vrijednosnim papirima naplaćivajući proviziju za svoje usluge. Da takav posao mogu obavljati moraju položiti brokerski ispit te steći dozvolu za rad (Njuhović *et al*, 2003). Zaključak se ogleda u manjku stečenih licenci koje trebaju pratiti obrazovanje i iskustvo svakog zaposlenika.

Nakon ispitane edukativne podloge potrebno je utvrditi tipove finansijskih institucija u kojima su zaposleni ispitanici. Možemo utvrditi da najveći broj ispitanika je zaposleno u

bankama sa ukupnim brojem 80, odnosno 75% uzorka. Sljedeća najznačajnija finansijska institucija po broju ispitanika bile su mikrokreditne organizacije sa ukupno 19 ispitanika (18%). Do navedenog iznosa smo došli na način da smo sabrali broj ispitanika pod kategorijom “mikrokreditno društvo“ (13) i broj ispitanika pod kategorijom “ostalo“ (6). U tablici je vidljivo da kategorija ostalo podrazumijeva isključivo radnike iz mikrokreditne fondacije. U teorijskom dijelu rada je jasno utvrđena razlika između mikrokreditnih društava i mikrokreditnih fondacija, što možemo vidjeti i u načinu ispunjavanja ankete. Najmanji broj ispitanika je zaposleno u leasing društvima što je proporcionalno sa brojem registrovanih leasing društava u Federaciji Bosne i Hercegovine. Podsjetit ćemo se da je broj registrovanih društava četiri dok osam ispitanika koji su ispunili anketu je zaposleno u istim. Njihovo učešće u odnosu na ukupan uzorak iznosi 7%.

Rezultati su u skladu sa očekivanim ako uzmemo u obzir broj potrebnih radnih mjesta u bankama kao i broj registrovanih bankarskih institucija u Federaciji. Već je navedeno da na prostorima FBiH je registrovano 13 banaka te sa obzirom da banke posluju kao izrazito složen sistem, takvim finansijskim institucijama je potrebno mnogo više radne snage u odnosu na leasing društva i mikrokreditne organizacije koje kvantitativno ne obavljaju broj poslova kao bankarske institucije.

Tabela 15. Vrste finansijskih institucija u kojima su zaposleni ispitanici

6. Društvo u kojem ste zaposleni je?	Odgovori
Banka	80
Leasing društvo	8
Mikrokreditno društvo	13
Nisam zaposlen/a	0
Ostalo	6
Ukupno	107

Izvor: vlastiti rad

Tabela 16. Kategorija ostalo - vrste finansijskih institucija

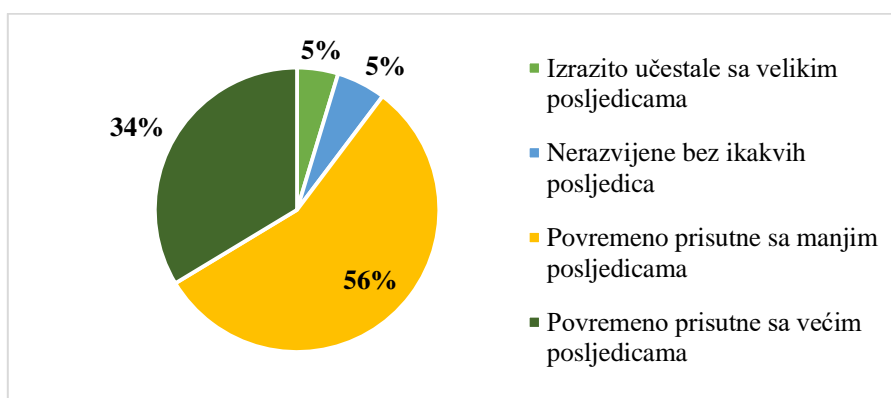
Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
Mikrokreditna fondacija	6	100%
Total	6	100%

Izvor: vlastiti rad

Sljedeći set pitanja koji će biti analiziran odnosi se na percepciju ispitanika o obmanama pri dobijanju kredita. Prvo pitanje koje će biti realizirano odnosi se na učestalost i posljedice obmana prilikom dobijanja kreditnih plasmana. Pri tome 60 ispitanika (56% uzorka) je odgovorilo da je takva vrsta obmane danas povremeno prisutna sa manjim posljedicama. Bitna informacija se ogleda u tome da je 36 ispitanika odgovorilo da su takve obmane povremeno prisutne sa većim posljedicama dok samo pet ispitanika je odgovorilo da su obmane izrazito učestale na današnjim prostorima. Zastupljenost obmana ovisi od spremnosti finansijskih institucija da se sa istim izbore. Finansijske institucije sa nedovoljno adekvatnim internim kontrolama su više podložne prevarama pri čemu zaključujemo da je ovakav tip prevara postojao u ispitanim finansijskim institucijama. Poboljšavanje internih

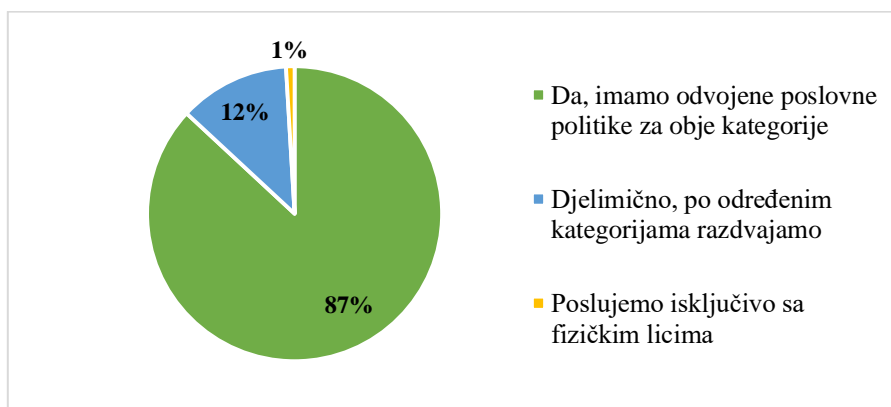
kontrola je neophodan korak sa ciljem minimiziranja rizika od izvršenih prevara. Drugo pitanje ispituje da li su razdvojeni segmenti poslovanja sa fizičkim i pravnim licima. Odgovori pokazuju da su 93 ispitanika odgovorili da imaju odvojene politike za obje kategorije (87% uzorka). Rezultati nisu zadovoljavajući jer je 13 ispitanika odgovorilo da djelimično odvajaju poslovne politike za pravna i fizička lica, što predstavlja pogodno tlo da prevaranti uspiju izvršiti prevaru. Finansijska institucija mora imati dobru organizacijsku strukturu poslovanja. Bez toga interne kontrole ne mogu biti jasno uspostavljene što predstavlja priliku da se prevare sprovedu u djelo.

Grafikon 5. Obmane prilikom dobijanja kredita danas su?

Izvor: vlastiti rad

Grafikon 6. Da li razdvajate segmet poslovanja sa fizičkim i pravnim licima?

Izvor: vlastiti rad

Sa ciljem ispitivanja tehnika provjere kreditne sposobnosti klijenata prilikom postupka odobravanja kredita, ispitanicima je ponuđeno nekoliko ustaljenih tehnika. Ispitanici su imali opciju višestrukog odabira što znači da su imali mogućnost da odaberu više ponuđenih odgovora, zbog čega broj odgovora ne odgovara ukupnom broju ispitanika. Rezultati su pokazali da 103 od ukupno 107 ispitanika sprovode horizontalnu i vertikalnu analizu pozicija bilansa stanja i bilansa uspjeha, što čini 96% ispitanog uzorka. Druga najznačajnija tehnika predstavlja analizu obrta zaliha i starosne strukture potraživanja te ista je značajna s obzirom da, ukoliko se utvrdi da se potraživanja redovno naplaćuju, tada je vjerovatnoća za stabilno

poslovanje klijenta veća. To se odražava na bolju profitabilnost klijenta dok učešće analize u odnosu na ukupni uzorak iznosi 59%. Slično učešće u odgovorima imaju racio analiza i kontrola kretanja stalnih sredstava sa 52% i 50% učešća u odgovorima.

Racio analiza, kao što je već teorijski predstavljeno, odgovarajućim skupinama pokazatelja nastoji dati tačnu sliku poslovanja preduzeća. Sa druge strane ispitivanje kretanja stalnih sredstava podrazumijeva praćenje investicija. Poznavajući standarde (MRS-ove i MSFI-ove) stalna sredstva imaju postavljena jasna pravila korištenja, mjerenja, vrednovanja i evidentiranja, zbog čega je bitno provjeriti da li su kretanja istih logična. Nerijetko se dešava da prevare u sklopu lažnog finansijskog izvještavanja su vezane za stalna sredstva te da se iste mogu uočiti, neophodno je dobro poznavanje zakonske regulative kao i praktičnih znanja. Razlog zbog čega su česte prevare na ovim pozicijama jeste što iste povećavaju imovinu preduzeća i time šalju pozitivnu poruku o poslovanju preduzeća. Poželjno je da su za sve navedene analize iskazani veći procenti odgovora, kao i činjenica da ne postoji odgovor da se ne vrše posebne provjere, što je naveo jedan ispitanik. Proporcionalno prethodnom pitanju, jedan ispitanik je odgovorio da posluju isključivo sa fizičkim licima u sklopu kategorije “ostalo”.

Tabela 17. Tehnike provjere kreditne sposobnosti klijenata

9. Na koje provjere stavljate fokus prilikom ispitivanja finansijske dokumentacije u postupku obrade kreditnog zahtjeva od strane pravnog lica?	Odgovori
Horizontalna i vertikalna analiza pozicija bilansa stanja i bilansa uspjeha	103
Praćenje promjena na stalnim sredstvima	54
Analiza obrta zaliha i starosne strukture potraživanja	63
Racio analiza	56
Ne vršimo posebne provjere	1
Ostalo	1
Ukupno	278

Izvor: vlastiti rad

Tabela 18. Kategorija ostalo - tehnike provjere kreditne sposobnosti klijenata

Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
Finansiramo isključivo fizička lica	1	100%
Total	1	100%

Izvor: vlastiti rad

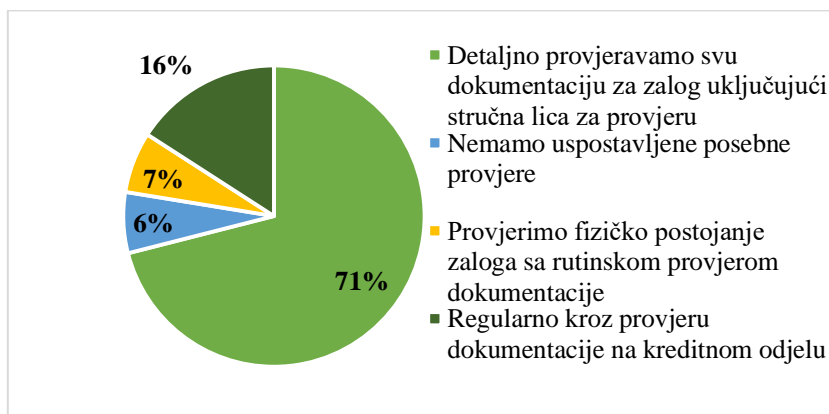
Nakon ispitivanja tehnika provjere kreditne sposobnosti klijenata bit će analiziran postupak provjere zaloga koji predstavljaju garanciju da će kreditni iznos biti vraćen. Rezultati su pokazali da je 76 ispitanika odgovorilo da detaljno provjeravaju dokumentaciju uz angažovanje stručnih lica za provjeru, što čini 71% ukupnog uzorka. Poželjno je da su svi ispitanici odgovorili na ovaj način jer su obmane sa hipotekom izrazito česte, pogotovo u našoj državi. To smo utvrdili i u prethodnom istraživanju prilikom interpretacije dobivenih slučajeva od suda. Ostali odgovori su svakako pogrešni jer povećavaju rizik od nastanka prevara u polju zaloga. Broj navedenih odgovora iznosio je 31 sa velikim znakom upozorenja na sedam odgovora koji ukazuju na nepraktikovanje provjera zaloga u finansijskim institucijama. Čak i regularne provjere putem dokumentacije nisu dovoljan

oslonac za odobrenje kreditnog plasmana. Za takve postupke je poželjno da postoji odjel stručnih lica koji se bave procjenama zaloga. Fizičko postojanje zaloga se svakako treba provjeriti ali uz prvu tvrdnju detaljne provjere dokumentacije uz angažovanje stručnih lica.

Sa ciljem ispitivanja spremnosti finansijskih institucija da spriječe potencijalne prevare, ispitanicima je postavljeno pitanje postojanja pravilnika kojim se utvrđuju poslovne politike i procedure za prevenciju protiv prevara. Rezultati nisu idealni obzirom da je samo 85 ispitanika (79% uzorka) odgovorilo da postoji pravilnik koji se primjenjuje za prevenciju protiv prevara. Zabrinjavajuće je da 22 ispitanika (21% uzorka) je odgovorilo negativno ali to ukazuje na nedostatke poslovnih politika određenih finansijskih institucija. Da bi se spriječio rizik nastanka prevara neophodno je imati angažovani tim koji će se detaljno baviti navedenim problemom. Pravilnik koji se svakodnevno primjenjuje i poštuje će otežati prevarantima da realizuju manipulativne radnje.

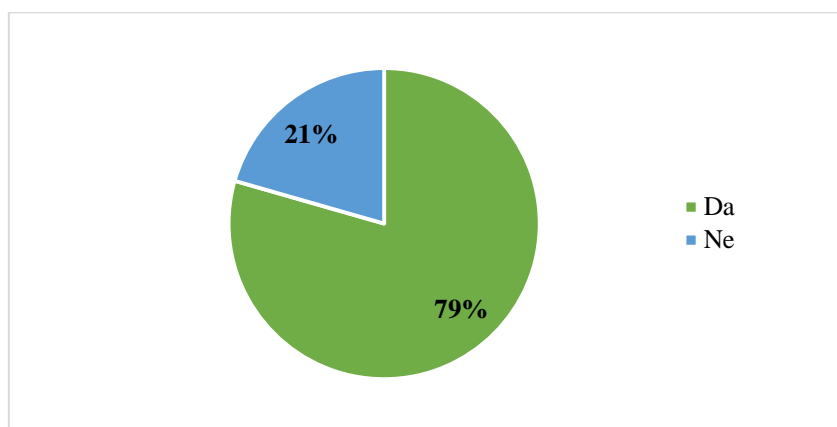
Nakon što smo ispitali primjenu pravilnika protiv prevara potrebno je ispitati učestalost rada odjela za prevare, kao i broj radnika koji su zaposleni u navedenim sektorima finansijskih institucija. Rezultati su pokazali da je 70% ispitanog uzorka odgovorilo da imaju angažovane odjele za prevenciju protiv obmana. Poželjno je bilo da je učešće ovog odgovora bilo veće s obzirom da svaka institucija je podložna prevarama. 11 ispitanika (10% uzorka) je odgovorilo da navedene aktivnosti obavlja nekoliko zaposlenika kada imaju slobodnog vremena, što je izuzetno pogrešno. Za navedene aktivnosti potrebno je vrijeme, znanje i iskustvo da bi se posao obavio na adekvatan način. Zbog toga svaki drugi odgovor osim početne tvrdnje je pogrešan. Zabrinjavajuće je da je 13% uzorka odgovorilo da nemaju angažovan tim što znatno ukazuje na slabosti organizacione strukture poslovnica. Od strane ispitanika dobijeno je nekoliko detaljnijih pojašnjenja pri čemu se stavlja naglasak na internu reviziju i odjel za sprječavanje pranja novca. Od sedam odgovora koji pripadaju kategoriji "ostalo" u tri odgovora (42%) je navedeno da ne postoji takav vid kontrole sumnjivih radnji. Prilikom ispitivanja broja radnika u odjelu za zaštitu od obmana rezultati su pokazali da 57% ispitanog uzorka ima od 1-5 angažovanih radnika u navedenom odjelu. Upozorenje se ogleda u podatku da je 20 ispitanika odgovorilo da nemaju zaposlenike u navedenom sektoru, dok sedam ispitanika je odgovorilo da njihovi odjeli imaju preko deset angažovanih radnika.

Grafikon 7. Na koji način provjeravate zalog dat pod hipoteku za kredit?

Izvor: vlastiti rad

Grafikon 8. Da li imate uspostavljen Pravilnik za sprječavanje obmana?

Izvor: vlastiti rad

Tabela 19. Angažovanje tima za sprečavanje i djelovanje protiv obmana

12. Ukoliko je Vaš prethodni odgovor bio potvrđan, da li imate anagažovan tim koji se bavi implementacijom Pravilnika i praćenjem sumnjivih radnji?	Odgovori
Da, imamo specijalizirani tim za sporne situacije	75
Da, imamo nekoliko slobodnih ljudi koji imaju vremena da se povremeno bave navedenim aktivnostima ali to im nije osnovna funkcija	11
Ne kontroliramo navedene slučajeve, stoga nemamo anagažirane radnike	14
Ostalo	7
Ukupno	107

Izvor: vlastiti rad

Tabela 20. Kategorija ostalo - tim za prevenciju protiv obmana

Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
N/A	2	29%
Formira se po potrebi	1	14%
Interna revizija u sklopu svojih redovnih revizija vrši provjeru i sumnjivih radnji klijenta, takođe imamo i poseban odjel koji se bavi sprječavanjem pranja novca i finasiranja terorističkih aktivnosti koji takođe vrši provjeru sumnjivih radnji klijenta.	1	14%
Nemamo uspostavljen Pravilnik za sprječavanje i djelovanje protiv obmana	1	14%
Provjere se ne rade posebno nego u sklopu internih kontrola	1	14%
Ove provjere radimo kroz vršenje redovnih revizija, a imamo i uspostavljen odjel koji se bavi sprječavanjem pranja novca gdje redovno kontrolišu sumnjive radnje i transakcije	1	14%
Ukupno	7	100%

Izvor: vlastiti rad

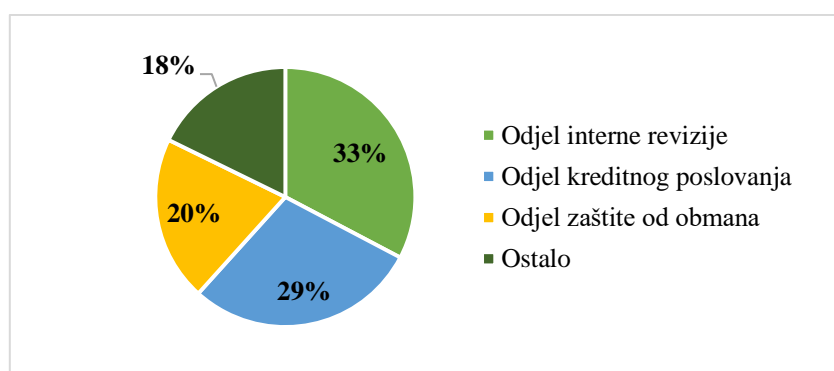
Tabela 21. Zastupljenost angažovanih radnika u odjelu za prevenciju protiv obmana

13. Ukoliko je Vaš prethodni odgovor bio pozitivan, od koliko se radnika sastoji angažovani tim za prevencije protiv obmana?	Odgovori
Nemamo angažovan tim za prevenciju protiv obmana	20
Od 1 do 5	61
Od 6 do 10	19
Preko 10 radnika	7
Ukupno	107

Izvor: vlastiti rad

Ukoliko postoje pravilnici za primjenu, neophodno je ispitati poznavanje radnika zbog čega su pravilnici uspostavljeni. Izrazito važno je poznavati pozadinu sprovedenih radnji, zbog čega sljedeće pitanje koje je bilo postavljeno ispitanicima odnosilo se na definisanje nadležnosti za definisanje internih kontrola za zaštitu od prevara. Kao što je već u teorijskom dijelu pojašnjeno, isključivo odjel za internu reviziju je odgovoran za uspostavljanje internih kontrola u preduzeću. Jedini ispravan odgovor na postavljeno pitanje bio je odjel interne revizije. Rezultati istraživanja su pokazali da još uvijek postoji prostor za unapređenje kako radne snage tako i organizacije finansijskih organizacija. Kreditni odjeli i odjeli zaštite od obmana ne uspostavljaju interne kontrole već slijede smjernice koje su postavili interni revizori. U sklopu kategorije “ostalo“ ponuđeni su mnogobrojni odgovori koji su podrazumijevali odjele za operativne rizike, AML odjel, menadžment i odjel za sprječavanje pranja novca (SPNFTA). Primjetno je da su pojedini ispitanici naveli da menadžment uspostavlja interne kontrole ali isti ne posjeduju dovoljno znanja i iskustva da bi mogao donositi takve odluke.

Grafikon 9. Za uspostavljanje internih kontrola zaštite od obmana u odjelu kredita odgovoran je?

Izvor: vlastiti rad

Tabela 22. Kategorija ostalo – odjel za uspostavljanje internih kontrola

Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
Odjel za upravljanje kreditnim rizikom i interna revizija	3	16%
Menadžment	2	11%
Back office	2	11%
Zavisi od banke do banke. Obično je to danas odjel za operativni rizik.	1	5%
Svi navedeni	1	5%
Sistem internih kontrola	1	5%
Sektor upravljanja kreditnog rizika / odjel za upravljanje operativnim rizicima; AML direkcija – direkcija za sprječavanje pranja novca	1	5%
Prva linija odbrane (vlasnik poslovnog procesa) i Druga linija odbrane (Odjel za operativne rizike i sistem internih kontrola)	1	5%
Odjel za upravljanje rizicima	1	5%
Odjel Spnfta	1	5%
Odgovoran je vlasnik procesa – prodaja, uz podršku fraud managera i SIK savjetnika. Te uloge razdvajamo na prvu i drugu liniju odbrane. Druga linija odbrane u ulozi kontrolne funkcije može naložiti uspostavljanje dodatnih kontrola ukoliko se ocijeni za potrebno.	1	5%

Odgovoran je menadžment fondacije, a interna revizija neovisno provjerava kvalitet uspostavljene interne kontrole	1	5%
Kontroling operativnih rizika i upravljanje kreditnim prevarama	1	5%
Menadžment uspostavlja interne kontrole, interni revizor redovno testira adekvatnost uspostavljenih internih kontrola	1	5%
Niko	1	5%
Ukupno	19	100%

Izvor: vlastiti rad

Sljedeće pitanje koje je postavljeno u anketi odnosilo se na uspostavljene načine prijave sumnji na prevare u poslovnica. Kako su zaposlenici imali mogućnost višestrukog izbora, odgovori prelaze ukupan broj uzorka. Primjetno je da su razvijeni pristupi prijave sumnjivih radnji po broju dobijenih odgovora. Također, u sklopu kategorije “ostalo“ postoji komentar da je trećim licima omogućena dojava putem baze za operativne rizike što predstavlja odličan pristup da dojave stignu na pravo mjesto. Svakako da je pohvalno ako su razvijene različite opcije dojave koje prije svega štite lice koje je dojavilo sumnju. Izrazito je bitno da su sistemi dobro uspostavljeni kako bi se podnositelj sumnje osjećao sigurno u momentu kontaktiranja poslovnice.

Tabela 23. Mogućnosti prijave sumnjivih radnji

15. Na koji način su omogućene prijave sumnji za obmanu u Vašoj poslovnici?	Odgovori
Telefonski poziv	81
Putem e-mail adrese	98
Putem pošte	63
Anonimno	77
Ostalo	5
Ukupno	324

Izvor: vlastiti rad

Tabela 24. Kategorija ostalo - mogućnosti prijave sumnjivih radnji

Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
Nije definisano	1	20%
Aplikacijama koje su instalirane	1	20%
Putem baze za operativne rizike	1	20%
Bilo koja pisana forma	1	20%
Sve navedeno	1	20%
Ukupno	5	100%

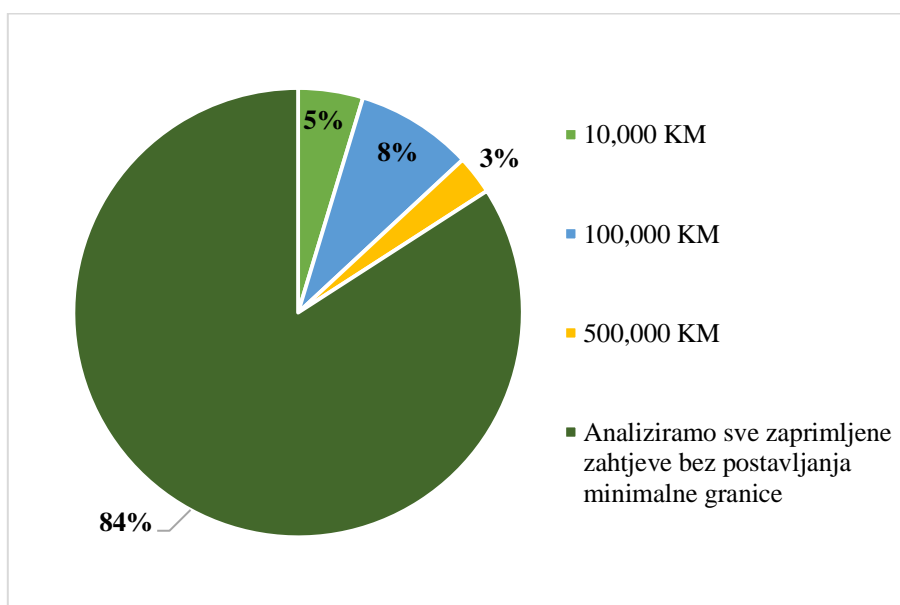
Izvor: vlastiti rad

Kreditni plasmani se mogu odobravati u većim i manjim iznosima, stoga je bilo neophodno ispitati da li finansijske institucije, u skladu sa svojim poslovnim politikama, tretiraju sve kreditne plasmane na isti način. Tačnije, da li tim za prevenciju protiv prevara sprovodi metode provjere za sve ugovorene kreditne plasmane. Ispravan odgovor sa forenzičnog aspekta je jasan, svi kreditni plasmani u postupku odobravanja moraju proći detaljne provjere, neovisno od visine odobrenih iznosa. Rezultati ankete nisu idealni jer je 17 ispitanika odgovorilo da postoje granice prilikom donošenja odluke koje zahtjeve za odobrenje kreditnih plasmana će provjeriti tim za prevenciju protiv prevara.

Sljedeće pitanje se odnosilo na postupak podnošenja Izvještaja o prevenciji protiv obmana Upravi gdje se nastojalo ispitati koliko često finansijske institucije prate rad tima za prevenciju protiv obmana. Navedeni postupak ima dva benefita pri čemu prvi se ogleda u nivou upućenosti o broju realiziranih slučajeva manipulacija određenih poslovnica uključujući i potencijalne pokušaje prevara. Time bi poslovnice mogle konstantno raditi na svojim procedurama da budu spremne za buduće potencijalne pokušaje obmana. Drugi benefit se ogleda u ocjeni rada tima za prevenciju protiv obmana, pri čemu se prati i ocjenjuje kvalitet njihovog rada stvarajući prostor za poboljšanje rada sa ciljem minimiziranja prevara u poslovnica. Odgovori nisu zadovoljavajući ako uzmemo u obzir da je 70 ispitanika odgovorilo da analiziraju sve zaprimljene zahtjeve što čini 84% ispitanog uzorka. Zabrinjavajući podatak jeste da je 30 ispitanika odgovorilo da nemaju ustaljenu politiku informisanja uprave o radu tima za prevenciju protiv prevara. To možemo tumačiti kao slabosti internih kontrola koje olakšavaju prevarantima da ostvare svoj cilj.

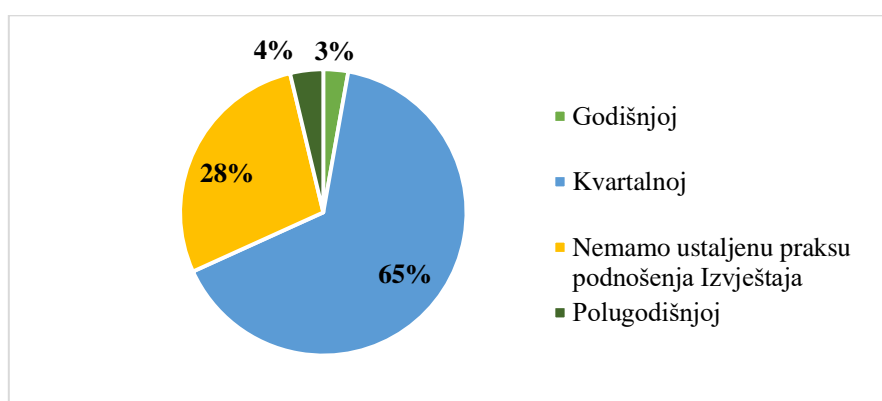
Nakon ispitivanja informisanja uprave, ispitanici su davali svoje mišljenje zbog čega su obmane prilikom dobijanja kredita danas prisutne. Odgovori pokazuju da je 40% ispitanog uzorka odgovorilo da su obmane prilikom dobijanja kredita rezultat slabosti internih kontrola. Slične procenete učestalosti odgovora imaju i smanjeni edukativni programi radnika kao i nemarnost radnika sa 29% i 25% učešća. Pod kategorijom “ostalo“ interesantni odgovori podrazumijevali su akcenat na nove zaposlenike i manjak resursa. Jedan ispitanik je odgovorio da su obmane rezultat planiranih zlonamjera na osnovu čega možemo zaključiti da je ispitanik mišljenja da, koliko god bile dobro uspostavljene interne kontrole, prevarant može prevariti poslovnicu obzirom na dobro organizovan i planiran kriminalni čin. Nekad to može i biti slučaj ali svakako finansijske institucije takav rizik moraju svesti na minimum.

Grafikon 10. Prilikom analize primljenih zahtjeva za kredit, tim za prevenciju protiv obmana uzima u obzir samo kredite čiji iznos odobravanja prelazi:

Izvor: vlastiti rad

Grafikon 11. Na kojoj osnovi podnosite Izvještaj o prevenciji protiv obmana Upravi?

Izvor: vlastiti rad

Tabela 25. Faktori pojave obmana prilikom dobijanja kredita

18. Po Vašem mišljenju, obmane prilikom dobijanja kredita su najčešće rezultat:	Odgovori
Slabosti internih kontrola	43
Nemarnosti radnika	27
Smanjenih edukativnih programa radnika o prevenciji obmana	31
Ostalo	6
Ukupno	107

Izvor: vlastiti rad

Tabela 26. Kategorija ostalo - faktori pojave obmana prilikom dobijanja kredita

Kategorija ostalo	Broj ispitanika	Učešće
Kombinacija	2	33%
Manjak resursa, prekapacitiranosti internih resursa i kontrola	1	17%
Nedovoljnog iskustva/educiranosti novih zaposlenika	1	17%
Nisu česte	1	17%
Planirane zlonamjere	1	17%
Ukupno	6	100%

Izvor: vlastiti rad

Sa ciljem ispitivanja postupka kontrole dokumentacije, ispitanicima je ostavljena mogućnost rangiranja važnosti finansijske dokumentacije koja je navedena u odgovorima. Minimalna ocjena koju su ispitanici mogli koristiti bila je 1 - potpuno nevažno, dok maksimalna ocjena bila je ocjena 5 – izuzetno važno. U tabeli su prikazane vrijednosti populacije, aritmetičke sredine i moda. Populaciju čini uzorak koji je popunio anketu (107 ispitanika). Aritmetička sredina predstavlja prosječnu ocjenu odgovora ispitanika dok mod prikazuje najčešću ocjenu koju su ispitanici koristili (Bajgorić *et al*, 2019). Godišnji finansijski izvještaji imaju najveću prosječnu ocjenu 4,74 što znači da ih ispitanici smatraju najbitnijom dokumentacijom za analizu. Isti predstavljaju podlogu preduzeća sa prikazanim osnovnim setom finansijskih izvještaja stoga su isti neophodni za prvobitnu analizu. Pohvalno je što su ispitanici najčešće koristili maksimalnu ocjenu za svih pet navedenih odgovora, uzimajući u obzir važnost navedene finansijske dokumentacije. Ako analiziramo godišnje finansijske izvještaje, od ukupne populacije, 15 ispitanika nije dodijelilo najveću ocjenu pri čemu je četiri ispitanika

smatralo da godišnji izvještaji nisu važni dok je jedan ispitanik ostao neutralan. Sličan raspored odgovora prisutan je i na ostalim navedenim odgovorima sa najčešćom ocjenom 5 dok manji procenat zauzima ocjena 4. Ako analiziramo manje promjene u strukturi odgovora za ostale ponuđene izvještaje, možemo uočiti da bilješke imaju najmanju prosječnu ocjenu.

Veliku važnost imaju također i procjene novčanih tokova, poslovni planovi i projekcije budućih projekata obzirom da mogu poslužiti kao mjera sigurnosti da će preduzeće u budućnosti profitabilno poslovati. Međutim, ne možemo slijepo vjerovati projekcijama koje su upisane u navedenim planovima. Potrebno je tražiti podlogu koja će dokazati da se konstantno radi na navedenim poslovnim poduhvatima, kako bi povećali povjerenje da će klijent uspjeti ostvariti planirane rezultate i time omogućiti sredstva uz pomoć kojih će uspjeti isplaćivati kreditne obaveze. Veoma često u praksi su iznosi procjena precijenjeni i ne sadrže adekvatnu podlogu za realizaciju. Zbog toga se finansijske institucije moraju osigurati validnim dokazima da bi imali opravdanje za odobrenje novčanih sredstava. Najlošiji scenario jeste da su iznosi u navedenim izvještajima frizirani ili prenapuhani zbog čega budu i preduzeće i finansijska institucija na gubitku, zavisno od namjere. Ukoliko je klijent svjesno dostavio frizirane planove, tada potencijalni gubitak ima samo finansijska institucija ukoliko ne otkrije obmanu na vrijeme. Postoji i scenario da je klijent dostavio ispravne planove ali neadekvatno odrađene pri čemu su šanse za uspjeh bile nerealne. U takvom scenariju gubici se javljaju na obje strane i kod klijenta i finansijskih institucija.

Vажnost revidiranih finansijskih izvještaja u današnjoj praksi prednjači uzimajući u obzir da eksterna revizija ima glavni zadatak da izda mišljenje o tačnosti informacija priloženih u finansijskim izvještajima. Nerijetko se njihovo mišljenje uzima kao stopostotno tačno, pri čemu se ne rade dodatne kontrole ukoliko je mišljenje revizora pozitivno. Jasno je da je takva praksa nepravilna i da ista povećava šanse izvršenja prevара. Revizori su ograničeni kako značajnošću greške tako i vremenom za obavljanje revizijskog angažmana zbog čega revidirani izvještaji mogu biti isključivo dodatna provjera ali ne i jedina.

Tabela 27. Pregled rangiranja važnosti finansijske dokumentacije pravnih lica

	Rangiranje odgovora prema skali 1 – 5:					N	Mean	Mod
	1 – potpuno nevažno;							
	2 – djelimično važno;							
	3 – niti važno niti nevažno;							
	4 – djelimično važno;							
	5 – izuzetno važno							
	1	2	3	4	5			
Godišnji finansijski izvještaji	2	2	1	13	93	107	4,74	5
Procjene prijašnjih i budućih novčanih tokova	3	5	5	27	71	107	4,42	5
Poslovni planovi i finansijske projekcije projekata	2	4	14	36	55	107	4,23	5
Revidirani finansijski izvještaji od strane ovlaštenih revizora	4	3	6	16	82	107	4,51	5
Bilješke uz finansijske izvještaje	2	7	11	36	55	107	4,21	5

Izvor: vlastiti rad

Poželjno je bilo da su svi ispitanici koristili maksimalne ocjene za navedene odgovore kao i scenario da ne postoje odgovori koji zanemaruju značaj navedene finansijske dokumentacije. Bitno je napomenuti da navedeni odgovori predstavljaju samo dio dokumentacije koju je potrebno ispitati prilikom odobravanja kreditnog plasmana. Da bi se uspio ispitati kvalitet sprovođenja internih kontrola, prvobitno je potrebno upoznati se sa poslovnim politikama banaka, mikrokreditnih organizacija i leasing društava. Kvalitet internih kontrola se ogleda kroz ustaljene prakse jednog društva. Sa tim u vezi, ispitanicima je navedeno 12 tvrdnji koje su oni rangirali sa ocjenama od 1 do 5. Rezultati odgovora prikazani su tabelarnim pregledom u nastavku rada.

Tabela 28. Pregled postavljenih poslovnih politika finansijskih organizacija

	Rangiranje odgovora prema skali 1 – 5:					N	Mean	Mod
	1 – uopće se ne slažem;							
	2 – uglavnom se ne slažem;							
	3 – nitise slažem niti se ne slažem;							
	4 – uglavnom se slažem;							
	5 – u potpunosti se slažem							
	1	2	3	4	5			
Imamo odvojeno uspostavljene interne politike kojih se strogo moramo pridržavati za kreditiranje fizičkih i pravnih lica								
	0	1	5	13	88	107	4,76	5
Za svaki primljeni zahtjev za odobrenje kredita pravnih lica ispitujemo tačnost dostavljene finansijske dokumentacije								
	1	0	0	19	87	107	4,79	5
Imamo ustaljenu praksu da analiziramo povezane račune iz finansijskih izvještaja na način da provjeravamo logiku sprovedenih transakcija predstavljenu u knjigama								
	3	6	10	29	59	107	4,26	5
Najbitniji računi koje analiziramo u sklopu finansijskih izvještaja su računi obaveza za kredit i novčana sredstva dok ostale pozicije ne provjeravamo detaljno								
	15	30	21	22	19	107	3,00	2
Redovno komuniciramo i direktno saradujemo sa Tužilaštvom, MUP-om i Sudom u slučaju spornih situacija								
	5	7	17	34	44	107	3,98	5
Redovno održavamo komunikaciju kako sa radnicima tako i sa klijentima sa ciljem praćenja promjena u ponašanju								
	1	2	14	33	57	107	4,34	5
Redovno omogućavamo našim radnicima edukacije iz domena zaštite od obmana								
	1	2	15	36	53	107	4,29	5
Intenzivno radimo na unapređenju internih kontrola sa ciljem smanjivanja mogućnosti počinjenja obmana								
	0	3	8	25	71	107	4,53	5
Uvođenje nove usluge u naš asortiman mora proći kontrolu od strane stručnog tima za prevenciju od obmana uz uvrštavanje istog u Pravilnik i uspostavljanje internih kontrola								
	3	3	8	25	68	107	4,42	5
Rad i rezultati tima za prevenciju od obmana se redovno prate i kontrolišu od nadležnih osoba								
	3	5	11	26	62	107	4,30	5
U slučaju otkrivanja računovodstvenih obmana u knjigama angažujemo treće lice da sprovede forenzične istrage								
	13	17	28	23	26	107	3,30	3
Redovno provjeravamo historiju skandala zajmotražioca i njihovih partnera kao i povezanih lica prije odobravanja kredita								
	4	2	16	29	56	107	4,22	5

Izvor: vlastiti rad

U obrazloženju prethodnih pitanja već je navedeno da je razdvajanje politika za pravna i fizička lica mnogo ispravniji postupak u odnosu na ustaljenu proceduru za svako lice koje je podnosilac zahtjeva za kredit. Zbog toga nije pohvalno što je 19 ispitanika odgovorilo da nemaju razdvojene politike za pravna i fizička lica. Iako je prosječna ocjena za ovu tvrdnju visoka te najčešća korištena ocjena 5, rizik za potencijalne prevare je veliki ukoliko se pravila i prakse ne promijene u poslovnica koje sve klijente kontrolišu na isti način.

Odgovori na drugu tvrdnju imaju također visoku prosječnu ocjenu. Od ukupnog uzorka istraživanja, 19 ispitanika je odgovorilo da djelimično provjeravaju sve primljene zahtjeve za odobrenje kredita pravnih lica dok je jedan ispitanik osporio navedenu tvrdnju. To ukazuje na prethodno elaborirani problem razdvajanja važnosti odobrenih kreditnih iznosa. Ukoliko su odobreni iznosi značajni tada će se obaviti detaljnije procedure i suprotno.

Trećom tvrdnjom su se nastojale ispitati računovodstvene tehnike povezivanja računa kao na primjer prihodi i potraživanja ili troškovi i obaveze. Takve tehnike su izuzetno korisne u forenzičnom pristupu analize finansijske dokumentacije i značajno bi doprinijeli analizi. Odgovori nisu zadovoljavajući obzirom da je 55% ispitanice populacije odgovorilo da imaju ustaljenu praksu sprovođenja takvih analiza. Posljedica ovakvih odgovora svakako leži u nedovoljnoj edukaciji i iskustvu u polju forenzičnog računovodstva obzirom da isto još uvijek nije u primjeni na našim prostorima.

Kao poveznica na prethodnu tvrdnju, sljedeća izjava se odnosila na račune kojima se posvećuje najviše pažnje prilikom analize finansijske dokumentacije. Nesporno je da svaki račun ima svoju vrijednost, inače ne bi bio sadržan u finansijskim izvještajima. Kako je 19 ispitanika potpuno a 22 djelimično potvrdilo navedenu izjavu, postoji još mnogo prostora za unapređenje postupka analize kreditnih zahtjeva od strane pravnih lica.

Sljedeće dvije tvrdnje ispituju održavanje komunikacije sa nadležnim organima za istragu prevara, klijentima i radnicima. Izuzetno je bitno imati otvoren odnos sa klijentima i radnicima te slobodu govora da iznesemo problem višim organima bez straha na reakcije okoline. U skladu sa tim, odgovori nisu zadovoljavajući s obzirom da je polovina uzorka odgovorila da u potpunosti potvrđuju navedene tvrdnje.

Edukacija radnika u domenu zaštite od obmana bila je predmet ispitivanja sljedeće tvrdnje pri čemu je samo 49% uzorka stopostotno potvrdilo da rade kontinuirano na edukaciji zaposlenika. To predstavlja veliku slabost odnosno propust u internim kontrolama s obzirom da needucirani radnici imaju manju vjerovatnoću otkrivanja nepravilnosti u priloženoj dokumentaciji.

Osma tvrdnja se odnosila na učestalost unapređenja internih kontrola sa ciljem smanjenja potencijalnih i stvarnih prevara u finansijskim institucijama. U teorijskom dijelu rada je predstavljen pojam i značaj internih kontrola i jedini ispravan odgovor bila je ocjena 5. Obzirom da 36% ispitanog uzorka odgovorilo suprotno navedenom odgovoru, kvalitet internih kontrola je upitan u pojedinim poslovnica. Ukoliko finansijska institucija

implementira novu uslugu u svoju ponudu prema tržištu tada se svakako trebaju postaviti jasne interne kontrole koje će se poštovati u praksi. Također, tim za prevenciju protiv obmana mora ispitati rizike koje nosi implementacija nove usluge sa ciljem minimiziranja potencijalnih slabosti prilikom uspostavljanja internih kontrola. Zabrinjavajuće je da je samo 64% ispitanog uzorka odgovorilo potvrdno na postavljenu tvrdnju te podatak da postoje odgovori sa ocjenom 1, 2 i 3. Ukoliko na početku se ne uspostave jake kontrole, buduće operativne aktivnosti nikada neće biti u cjelosti ispravno sprovedene.

U operativnim aktivnostima nije ispravno stavljati fokus isključivo na klijente već i na zaposlenike unutar poslovnica koji podrazumijevaju kreditne odjele, odjele interne revizije i odjele za prevenciju protiv prevara. Podsjetit ćemo se da prevare ne moraju biti počinjene samo od strane treće osobe već se mogu realizirati i unutar same organizacije uz nečastan radni kadar. U skladu sa tim, rad za sva tri odjela je potrebno konstantno pratiti. Odgovori na desetu tvrdnju nisu zadovoljavajući obzirom da je 58% ispitanje populacije potvrdilo stopostotnu kontrolu rada zaposlenika. Zaposlenici se smatraju najjačim oružjem jednog društva ali nekada mogu biti velika prijetnja zbog ličnih interesa ili nepažnje. Važno je pratiti razvoj i rezultate poslovanja svih zaposlenika i tražiti prostor za unapređenje.

U skupinu najlošijih prosječnih ocjena spada predzadnja tvrdnja koja se odnosi na angažovanje forenzičnih stručnjaka u slučaju otkrivanja potencijalne prevare. Odgovori su u skladu sa očekivanjima s obzirom da na području FBiH još uvijek nije omogućena certifikacija forenzičnih računovođa. To ne isključuje opciju angažovanja forenzičnog stručnjaka van područja FBiH. U Bosni i Hercegovini je započeto certificiranje forenzičnih računovođa na područjima RS-a ali uzimajući u obzir da zakon ne nalaže takav postupak u slučaju otkrivanja manipulativnih radnji, praksa angažovanja istih je neprimjetna. Posljedica takve prakse leži u nedovoljnom edukativnom poznavanju forenzičnog računovodstva, pri čemu značaj istog ostaje u sjeni. Bit će potrebno vremena da forenzično računovodstvo zaživi i počne se primjenjivati u dovoljnoj mjeri da minimizira kreditne prevare u cjelosti.

Posljednja tvrdnja se odnosila na ispitivanje historije skandala klijenata koji su podnijeli zahtjev za kredit. Svaka informacija o klijentu bi dobro došla prilikom donošenja ispravne odluke da li treba klijentu odobriti zahtjev ili ne. Pogotovo ukoliko je riječ o novom klijentu sa kojim finansijska institucija nije imala prethodna iskustva zbog čega nema garanciju da će novi klijent svoje obaveze izmiriti u roku. U odnosu na ukupni uzorak, 52% odgovora se odnosilo na tvrdnju da u potpunosti provjeravaju historiju klijenata prilikom odobrenja kreditnog plasmana. Važna napomena jeste da nije dovoljno ispitati historiju samog klijenta već i historiju povezanih lica i partnera koji sarađuju sa potencijalnim klijentom. Prilikom analize inostranih slučajeva imali smo priliku vidjeti koliko daleko prevaranti mogu ići te koliko lica može biti umiješano u organizovane kriminalne radnje. Zbog toga odgovori nisu zadovoljavajući uzimajući u obzir da takav vid nepažnje predstavlja značajan propust u internim kontrolama čime se znatno povećava rizik od nastanka prevara.

Sljedećim postavljenim pitanjem u anketi nastojalo se ispitati razumijevanje inernih kontrola u praksi. Pitanje sadrži pet navedenih scenarija koje ispitanici trebaju ocijeniti na način da

odrede da li su interne kontrole uspostavljene na adekvatan i ispravan način. Navedeni primjeri su prilagođeni praktičnim situacijama koje se potencijalno mogu desiti ili su se već desile na našim prostorima. Cilj postavljenog pitanja bio je utvrditi način razmišljanja ispitanika, na osnovu čega možemo zaključiti način ponašanja kada bi se susreli sa manipulativnim radnjama u svojim poslovnica. Tumačenjem dobijenih odgovora uvidjeti ćemo nivo educiranosti ispitanika, njihovo razmišljanje i razumijevanje internih kontrola. Ponuđeni scenariji u postavljenom pitanju bili su:

Slučaj 1:

Banka je putem anonimne prijave zaprimila sumnju da je privredno društvo "XY" prikazivalo lažne novčane račune u sklopu svojih finansijskih izvještaja. Nakon uvida u dostavljeni revizorski izvještaj utvrdili su da nisu postojale indikacije za počinjenje obmane, stoga su odobrili kredit pravnom licu.

Slučaj 2:

Privredno društvo "XY" je kao zalog za odobrenje kredita u iznosu od 100.000,00 KM dalo nekretninu uz priloženu procjenu kao validan dokaz postojanja i vrednovanja imovine. Banka je na osnovu dostavljene procjene odobrila zalog i isplatila ugovoreni iznos.

Slučaj 3:

Privredno društvo "XY" je podnijelo zahtjev za kredit u iznosu od 10.000,00 KM. Obzirom da je riječ o malom iznosu, banka se oslonila na tačnost finansijskih informacija klijenta i odobrila kredit.

Slučaj 4:

Banka je putem telefonskog poziva zaprimila sumnju da je privredno društvo "XY" manipuliralo sa zaradama od strane otpuštenog radnika iz navedenog preduzeća. Obavili su rutinsku provjeru kreditnog zahtjeva te nisu utvrdili nelogičnosti. Uzimajući u obzir da je radnik otpušten smatrali su da informacija nije dovoljno ubjedljiva da se pokrene proces istrage. Odlučili su da ne prijavljuju slučaj Tužilaštvu zbog malih šansi za dobijanje slučaja. Smatrali su da bi se kroz istragu teško pronašla greška obzirom da oni nisu na osnovu provjere kreditnog zahtjeva uočili nepravilnosti.

Slučaj 5:

Na sastanku Odbora banke direktoru nije priložen izvještaj o radu i prevenciji protiv obmana od strane angažovanog odjela obzirom da banka u promatranom periodu nije imala ni jedan zabilježen slučaj niti prijavu. Direktor je nastavio sastanak uz pohvalu angažovanog tima.

Nakon čitanja pojedinačnih scenarija, ukoliko koristimo profesionalni skepticizam primjenjivajući pravila iz forenzičnog računovodstva, možemo zaključiti da svih pet scenarija ukazuju na loše uspostavljene interne kontrole.

Prvi scenario ukazuje na uzimanje revizorskih zaključaka kao konačne i stopostotno tačne što je izuzetno pogrešno. I revizori mogu pogriješiti iz različitih razloga koji mogu biti nedovoljno iskustvo i znanje ili lični interes. Nerijetko se dešava da su revizori u dogovoru sa prevarantima oštetili treću stranu. Drugi scenario ukazuje na površnu provjeru dokumentacije za zalog. Nije dovoljno da klijent dostavi procjenu sa razmišljanjem da ista prikazuje tačne i objektivne podatke. Angažovanje procjenitelja uz stručnu procjenu nekretnine bio je neophodan korak da se banka može osloniti na priloženu dokumentaciju. Treći scenario prikazuje postavljenje granice između važnosti pojedinih kreditnih plasmana na osnovu visine odobrenih iznosa. Sa forenzičkog aspekta ne postoji ograničenje značajnosti iznosa, kao što je to slučaj u reviziji. Nekad i najmanji iznos može biti znak za obmane na drugim značajnijim pozicijama. Nerijetko se dešava da zaposlenici bivaju otpušteni kada odbiju da pomognu u izvršenju prevare od strane nadležnih. Takav slučaj smo mogli vidjeti u Japanu kada je Michael Woodford otkrio prevaru te tražio od Upravnog odbora detaljne informacije o računovodstvenim transakcijama, zbog čega je bio otpušten. Na osnovu toga, treća tvrdnja prikazuje nepovjerenje sa razmišljanjem da osoba koja je dojavila obmanu želi da napakosti firmi a ne da pomogne finansijskoj instituciji. Također je prisutno razmišljanje da se detaljnije istrage ne trebaju sprovoditi zbog ukazanog nepovjerenja. Posljednji primjer se odnosi na kvalitet i ocjenu rada tima za prevenciju protiv obmana. Nesporno je da češće kontrole rezultiraju boljim i kvalitetnijim radom bez obzira da li su se dogodile prevare ili ne.

Tabela 29. Pregled ocjena scenarija u praksi

	Rangiranje odgovora prema skali 1 – 5:					N	Mean	Mod
	1 – nisu uspostavljene;							
	2 – izrazito loše uspostavljene;							
	3 – djelimično dobro uspostavljene;							
	4 – izrazito dobro uspostavljene;							
	5 – odlično uspostavljene							
	1	2	3	4	5			
Slučaj 1 – oslanjanje na tačnost revidiranih finansijskih izvještaja								
	5	18	41	26	17	107	3,30	3
Slučaj 2 – rutinska provjera dokumentacije za zalog								
	15	19	25	28	20	107	3,18	4
Slučaj 3 – drugačiji tretman analize kreditnih plasmana sa manjim iznosima								
	25	32	14	23	13	107	2,69	2
Slučaj 4 – nepovjerenje prema otpuštenim radnicima koji dojavljaju potencijalnu obmanu								
	21	23	27	23	13	107	2,85	3
Slučaj 5 – neredovna kontrola rada tima za prevenciju protiv obmana								
	32	25	22	19	9	107	2,51	1

Izvor: vlastiti rad

Odgovori nisu zadovoljavajući obzirom da je u svakom scenariju prisutan značajan broj odgovora sa razmišljanjem da su interne kontrole adekvatno uspostavljene. Primjetan je značaj broj neutralnih odgovora što može ukazivati na nerazumijevanje i nesigurnost

prilikom interpretacije postavljenih scenarija. Treći i peti scenario koji ispituju različiti tretman analize kreditnih plasmana i kontrolu rada tima za prevaru ima najveći postotak odgovora sa ocjenama 1 i 2, što čini 53% ispitanе populacije. Ostali scenariji imaju manji procenat što je zabrinjavajuće obzirom da svaki postavljeni slučaj ima utvrđene slabosti u uspostavljenim internim kontrolama. Najmanje učešće tačnih odgovora ima prvi scenario gdje 21% ispitanika navodi da nisu dobro uspostavljene kontrole koje se oslanjaju na stopostotnu tačnost revizorskih zaključaka.

Za kraj je data mogućnost ispitanicima da navedu primjere kreditnih obmana iz prakse. Od ukupno 107 ispitanika, 13 njih je dalo odgovor na otvoreno pitanje. Razlog za mali odaziv na ovo pitanje može biti strah navođenja da se prevara dogodila u njihovim poslovnicama kao i smatranje da su to interne tajne društva koje ne smije saznati okolina. Neke navedene obmane smo imali priliku vidjeti u prethodno analiziranim slučajevima na našim prostorima kao što su lažne hipoteke i nenamjensko trošenje sredstava. Interesantan podatak se ogleda u pet odgovora koji ukazuju na lažno finansijsko izvještavanje što čini 38% učešća odgovora. Od pet navedenih odgovora dva odgovora se odnose na precjenjivanje prihoda sa ciljem friziranja finansijskog rezultata. U radu je navedeno da finansijski pokazatelji predstavljaju jedan način ispitivanja kreditne sposobnosti klijenata. Jedan odgovor pokazuje friziranje pozicija koje se uzimaju prilikom interpretacije istih sa ciljem ostvarivanja bolje poslovne slike društva, što znači da provjere klijenata ne mogu stati na tome već se u obzir moraju uzeti i ostale tehnike. Na osnovu dobijenih odgovora možemo zaključiti da je u našoj državi započela primjena kreativnog računovodstva po uzoru na inostranstvo, uzimajući u obzir da pored falsifikovanih dokumenata postoje slučajevi i lažnog finansijskog izvještavanja.

Tabela 30. Pregled primjera obmana sa ciljem dobijanja kredita u praksi

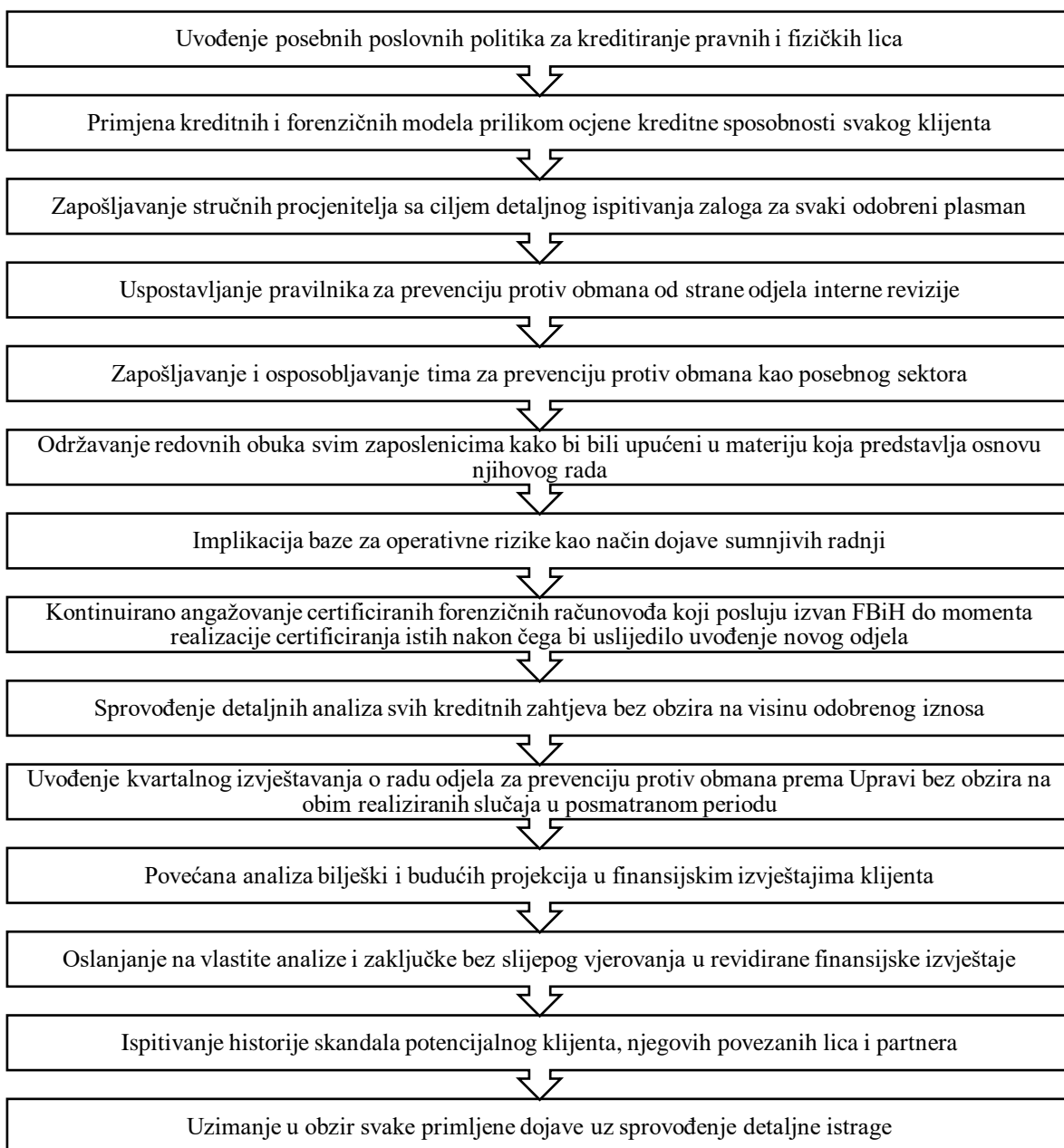
22. Ukoliko želite možete sa nama podijeliti primjer obmane od strane pravnih lica sa ciljem dobijanja kredita iz prakse.	Broj odgovora
Dostavljanje neadekvatne dokumentacije vezano za hipoteku.	1
Falsifikovanje pečata firme i potpisa računovođe na zahtjevu za kredit	1
Falsifikovan licni dokument	1
Falsifikovani dokumenti	1
Falsifikovanje dokumenata i nenamjensko trošenje sredstava	1
Falsifikovanje finansijskih izvještaja	1
Friziranje finansijskih izvještaja	1
Lažna nekretnina stavljena pod hipoteku	1
Lažne hipoteke zbog čega ne možemo naplatiti štetu	1
Lažno prikazivanje finansijskog rezultata	1
Lažno prikazivanje prihoda i imovine u knjigama i nesigurne hipoteke	1
Manipulacija sa zvaničnim potpisima i pečatima, pogresno prikazivanje pozicija u izvještajima, stimanje osnovnih finansijskih pokazatelja, neosnovano knjiženje vanrednih prihoda	1
Nenamjensko trošenje odobrenog iznosa kredita	1
Ukupno	13

Izvor: vlastiti rad

5.3. Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja

Nakon realizirane ankete i predstavljenih odgovora bit će predstavljene osnovne smjernice u kojem pravcu finansijske institucije trebaju ići sa ciljem sigurnije i bolje zaštite od potencijalnih prevaranata. U nastavku će biti predstavljeno 13 savjeta koji imaju glavni doprinos u implementaciji internih kontrola.

Prikaz 18. Preporuke za unapređenje sistema internih kontrola

Izvor: Vlastiti rad

Prilikom elaboracije odgovora ispitanika u anketnom upitniku pojašnjeno je zbog čega se određeni odgovori ne smatraju ispravnim te na osnovu rezultata istih ostalo je još mnogo prostora za pojačanje sistema rada finansijskih institucija. Prethodnim prikazom su izneseni savjeti uz čiju primjenu bi se rizik od obmana pri dobijanju kredita sveo na minimum.

6. ZAKLJUČAK

Obmane, kao komplikovani niz nemoralnih radnji, zastupljene su u svakoj zemlji pa i na prostorima Bosne i Hercegovine. Ne postoji potpuno siguran odbrambeni sistem zaštite od prevara no najispravnije smjernice za postizanje adekvatnog sistema zaštite pruža forenzično računovodstvo. Različit intenzitet pojave prevara utiče na podsticaj razvoja forenzičnog računovodstva u teoriji i praksi. Što prevare budu intenzivnije, veća je vjerovatnoća sprovođenja novih koraka koji će značajno doprinijeti razvoju forenzičnog računovodstva u društvu. Ovakav pristup će ostaviti mnogobrojne posljedice u vidu velikih novčanih gubitaka uslijed pretrpljenih šteta. Mnoga privredna društva će biti primorana da proglase stečaj dok počinioci prevara će ostajati na slobodi koristeći sredstva koja im ne pripadaju a ista su stečena uslijed manipulativnih postupaka. Navedeni scenario možda i danas proživljavamo sa manjkom upućenosti u stepen učestalosti prevaranata i oštećenih strana.

Kao što je predstavljeno u teorijskom osvrtu rada, tipovi razvijenih prevara su mnogobrojni dok polaznu osnovu ovog rada činile su obmane prilikom dobijanja kredita od strane finansijskih institucija. Institucije su podrazumijevale banke, mikrokreditne organizacije i leasing društva te iste imaju ovlaštenje kreditiranja pravnih i fizičkih lica prema zakonskoj regulativi. Postupak kreditiranja podrazumijeva pozajmicu novčanih sredstava uz vraćanje istog u ugovorenom roku pod ugovorenim uslovima. Potreba za finansiranjem nastaje uslijed nastalih problema sa poslovanjem koji podrazumijevaju ugroženu likvidnost, profitabilnost, dok nerijetko se krediti uzimaju sa ciljem investiranja. U slučaju neredovnog vraćanja ugovorenih kreditnih obaveza finansijske institucije imaju izražen kreditni rizik da neće uspjeti naplatiti svoja potraživanja na osnovu odobrenih kreditnih plasmana. To predstavlja samo početak pretrpljenih šteta ukoliko se iza nesolventnosti kriju manipulativne radnje.

U postupku odobravanja kreditnog plasmana nemaju svi časne namjere. To su nas mogli naučiti analizirani slučajevi obmana prilikom dobijanja kredita u radu. Na osnovu istih smo mogli da utvrdimo odgovarajuće modele otkrivanja prevara kao i osnovne razloge zbog čega su se prevare izvršile sa postavljanjem jasne granice između inostranstva i Bosne i Hercegovine. Analizom potencijalnih pritisaka, prilika i opravdanja uspostavljen je unificiran model trougla prevare na osnovu kojeg se vrši postupak otkrivanja nemoralnih radnji. Kao polazna osnova, model trougla prevare, služio je za modifikaciju i razvoj novih modela koji su prilagođeni počiniocima prevare i složenosti sprovedene prevare. Rezultati istraživanja pokazali su da su obmane prilikom dobijanja kredita na području FBiH prilično pojednostavljene i da za istragu istih je pogodan model trougla prevare. Takve tipove prevare karakterišu u malom broju slučajeva pojednostavljene računovodstvene sheme prevara dok najzastupljeniji tip prevare se odnosi na falsifikovanje dokumentacije i nenamjensko trošenje odobrenih novčanih sredstava. Za razliku od FBiH, inostrane zemlje imaju znatno razvijenije sheme prevara koje uključuju precizno isplanirane zlonamjere počinjene toliko vješto da je teško uočiti određene nepravilnosti. Postavljena razlika u načinu sprovođenja prevara oslikava stepen poznavanja i primjene forenzičnog računovodstva kao naučne discipline zbog čega mi značajno odstupamo. Kao glavni razlog postavljene razlike možemo navesti

zmanjene angažmane forenzičnih računovođa, zbog čega veliki broj prevara ne bude nikad otkriveno. Prevare postoje i u našoj zemlji samo nisu angažovani forenzični timovi koji bi takve prevare uspjeli otkriti. To nas vraća na početnu tvrdnju koja ukazuje na činjenicu da sa manjim poznavanjem forenzičnih znanja i vještina upoznati smo sa manjim brojem tehnika izvršenja prevara kao i metodama odbrane od istih. Ako se osvrnemo na elemente prevare, isti su slični za oba analizirana područja sa bitnom razlikom koja se ogleda u karakteru počinioca prevara pri čemu se razlikuju i uspostavljeni modeli za otkrivanje prevara. Prema postavljenoj granici, inostrane zemlje karakterišu predatori sa većom slobodom izvršenja složenijih prevara koje se mogu otkriti modifikovanim modelom trougla prevare. Dok FBiH karakterišu slučajni prevaranti koji su malo upoznati sa mogućnostima čije prevare se mogu otkriti pojednostavljenim modelom trougla prevare.

Da bi znali na ispravan način reagovati, nije dovoljno poznavati samo potencijalne metode obmana prilikom dobijanja kredita kao ni elemente koji su doprinijeli da se iste realiziraju. Potreban je prije svega adekvatan sistem zaštite koji podrazumijeva efikasan sistem internih kontrola u finansijskim institucijama. Isti je u radu predstavljen kao osnovni problem istraživanja s obzirom da su prevare u domenu kreditiranja učestale i neizbježne. Sprovedenim ispitivanjem problema istraživanja, kreiran je anketni upitnik na osnovu kojeg su formirani zaključci i preporuke sa ciljem minimiziranja slučaja kreditnih obmana.

Rezultati anketnog upitnika potvrdili su pretpostavku da postoji mnogo prostora za poboljšanje internih kontrola u finansijskim institucijama te da iste predstavljaju potencijalnu priliku za povećanje počinjenih obmana u domenu kreditiranja pravnih lica. Na osnovu utvrđenih nedostataka formirane su preporuke koje imaju osnovni cilj zaštite finansijskih institucija koja će rezultirati smanjenjem obmana prilikom dobijanja kredita u društvu. Preporuke su podrazumijevale unapređenje poslovnih politika u svim sektorima koji su povezani sa postupkom kreditiranja pravnih lica. Sprovedenim istraživanjem, veliki značaj se pripisuje odjelu interne revizije koji mora biti dovoljno kvalifikovan da uspije uspostaviti interne kontrole na nivou koji je primjeren za zaštitu od svakog operativnog rizika iz okoline. Također se potenciraju dvije ideje koje predstavljaju buduće misije prema kojim treba težiti. Prva i osnovna misija se ogleda u buđenju svijesti za razvoj forenzičnog računovodstva uz adaptaciju zakonske regulative koja će jasno i koncizno propisivati angažman certificiranog forenzičnog računovođe. Druga misija proizilazi iz prve misije na način da u svim finansijskim institucijama budu osposobljeni timovi za prevenciju protiv prevara koje bi činio stručni kadar sa relevantnim kompetencijama i stečenim licencama.

U konačnici, sumarna preporuka, koja se ovim radom nastoji prenijeti na čitaoca, ogleda se u napuštanju zone komfora te suočavanju sa poznanicom "nepoznatog i neistraženog". Problemi se nikada neće riješiti ukoliko se detaljno ne pristupi istim. Tako je i sa prevarama, iste će se sprovoditi dok je ljudskog postojanja ali mi nosimo odgovornost koliko ćemo dopustiti da nas iste pogađaju. Živimo u ubrzanom svijetu gdje globalizacija svakodnevno daje nove alternative. Možemo se složiti da je prošlo mnogo vremena od početka razvoja i primjene forenzičnog računovodstva u našoj okolini te da je krajnje vrijeme za prihvatanje forenzičnog računovodstva kao naučne discipline koja je naophodna za društvo.

REFERENCE

1. ACCA Global (2021). ACCA Qualification formal recognition overview. Dostupno na: <https://www.accaglobal.com/gb/en.html> (Pristupljeno: 23.06.2023.)
2. ACFE Report to the Nations 2002-2022. Dostupno na: <https://www.acfe.com/fraud-resources/report-to-the-nations-archive>. (Pristupljeno: 17.04.2023.)
3. ACFE Report to the Nations 2008-2022. Dostupno na: <https://www.acfe.com/fraud-resources/report-to-the-nations-archive>. (Pristupljeno: 02.04.2023.)
4. Ahmed, I., Madawaki, M. D. i Usman, F. (2014). "Managing Bank Fraud and Forgeries Through Effective Control Strategies. A Case of Central Bank of Nigeria, Gombe Branch." *International Journal of Business and Management Invention*.
5. Altman, E.I. (2000). "Predicting Financial Distress of Companies: Revisiting the Z-Score and ZETA". *Edward Elgar Publishing*.
6. Andrić, M., Krsmanović, B. i Jakšić, D. (2009). *Revizija-teorija i praksa*. V izdanje. Subotica: Štamparija Fojnica d.d.
7. Atherton, M. (2010). "Criminals switch attention from cheques and plastics to internet transactions". *The Sunday Times of March 10*.
8. Bajgorić, N., Somun-Kapetanović, R., Resić, E. i Turulja, L. (2019). *Uvod u metodologiju istraživačkog rada*. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu.
9. Baker, K. i Powel, G. (2005). *Understanding Financial Management: A Practical Guide*. Blackwell Publishing.
10. BBC News (2014). Japan's Olympus sued by six banks over accounting fraud. Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/business-26950496> (Pristupljeno: 05.05.2023.)
11. BBC News (2017). Olympus scandal: Former bosses to pay \$529m over fraud. Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/business-39741921> (Pristupljeno: 05.05.2023.)
12. Belak, V. (2011). *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo: borba protiv prijevare*. Belak Excellens.
13. Belak, V. (2017). *Lažiranje financijskih izvještaja, prijevare i računovodstvena forenzika: 60 slučajeva iz prakse*. Belak Excellens.
14. Bender, F. (2018). Hamdija Lipovača i ostali dobili oslobađajuće presude. Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/hamdija-lipovaca-i-ostali-dobili-oslobadajuce-presude-350979> (Pristupljeno: 14.05.2023.)
15. Bessis, J. (2015). *Risk Management in Banking*, 4th Edition. John Wiley & Sons, New York.
16. Boland, V. (2008). The saga of Parmalat's collapse. Dostupno na: <https://www.ft.com/content/c275dc7c-cd3a-11dd-9905-000077b07658> (Pristupljeno: 06.05.2023.)
17. Boniface, C. (1991). "Fraud in the banking industry. The Nigerian Banker Oct. – Dec. 22&23". *CIBN Press*.
18. Budimir, N. (2013). "Forenzičko računovodstvo, Anali poslovne ekonomije". br. 8, *Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment*, Banja Luka.
19. Budimir, N. (2017). "Forenzično računovodstvo i forenzična revizija". *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*.
20. CFA Institute. (2022). Guide to 2022 CFA Program Curriculum Changes. Dostupno na: <https://www.cfainstitute.org/> (Pristupljeno: 23.06.2023.)
21. Chaubey, M. D. (2006). "HealthSouth Corporation: Fraud, greed and corporate governance". *In International Conference on Management Cases*.

22. Chen, J. (2021). Salad Oil Scandal. Investopedia. Dostupno na: <https://www.investopedia.com/terms/s/saladoilscandal.asp> (Pristupljeno: 10.05.2023.)
23. Couette, J., Altman, E., Narayanan, P. i Nimmo, R. (2008). *Managing Credit Risk: The Great Challenge for Global Financial Markets*, John Wiley & Sons, New York
24. Demirović, L., Isaković-Kaplan, Š. i Proho, M. (2021). "Internal Audit Risk Assessment in the Function of Fraud Detection". *Sciendo Journal*.
25. Department of Justice (2003). Five defendants sentenced in Healthsouth fraud case. Dostupno na: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2003/December/03_crm_678.htm (Pristupljeno: 10.05.2023.)
26. Department of Justice (2003). Former Healthsouth chief financial officer Aaron Beam charged with bank fraud. Dostupno na: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2003/April/03_crm_255.htm#:~:text=The%20lenders%20extended%20a%20line%20of%20credit%20totaling,and%20a%20fine%20of%20up%20to%20%241%20million. (Pristupljeno: 10.05.2023.)
27. Dorminey, W., Fleming, A., Kranacher i M-J., Riley, R. (2011). "Beyond the Fraud Triangle Enhancing Deterrence of Economic Crimes". *The CPA Journal*.
28. Duraković, Dž. (2017). Klubovi tražili izgradnju sportsko-rekreativnog centra "Stens". Dostupno na: <https://detektor.ba/2017/11/10/klubovi-trazili-izgradnju-sportsko-rekreativnog-centra-stens/> (Pristupljeno: 15.05.2023.)
29. Elam, D., Madrigal, M. i Jackson, M. (2014). "Olympus Imaging Fraud Scandal: A case study". *American Journal of Business Education – Fourth Quarter*.
30. Euractiv (2007). World's biggest banks face trial over Parmalat scandal. Dostupno na: <https://www.euractiv.com/section/euro-finance/news/world-s-biggest-banks-face-trial-over-parmalat-scandal/> (Pristupljeno:06.05.2023.)
31. European Banking Authority (2020). Smjernice o odobravanju i praćenju kredita – završno izvješće. Dostupno na: <https://www.hnb.hr/-/smjernice-o-odobravanju-i-pracenju-kredita-eba-gl-2020-06-> (Pristupljeno: 04.04.2023.)
32. Faktor (2020). Održana sjednica Apelacionog vijeća u predmetu Lipovača i drugi. Dostupno na: <https://faktor.ba/vijest/odrzana-sjednica-apelacionog-vijeca-u-predmetu-lipovaca-i-drugi/70833> (Pristupljeno: 14.05.2023.)
33. Farrel, R. i Healy, P. (2000). "White Collar Crime: A Profile of the Perpatrator and an Evaluation of the Responsibilities for Its Prevention and Detection". *Journal of Forensic Accounting*, Vol 1.
34. FBA (2023). Informacija o subjektima bankovnog sustava Federacije Bosne i Hercegovine sa stanjem na dan 31.12.2022. Dostupno na: <https://www.fba.ba/> (Pristupljeno: 20.06.2023.)
35. Federalno tužilaštvo Federacije Bosne i Hercegovine. Zbirni izvještaj o radu Tužilaštva u Federaciji BiH – Struktura kriminaliteta po licima. Dostupno na: <https://www.pravosudje.ba/vstvfo/H/97/kategorije-vijesti/4814/4859/4879> (Pristupljeno 10.06.2023.)
36. Gill, P. i Oluić, A. (2010). "Interna revizija i kontrola", *Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, sekcija internih revizora*. Zagreb-Vodice.
37. Gray, S. i Needles, B. (1999). *Financial Accounting: A global Approach*. South-Western Collage Pub.
38. Gregurek, M. i Vidaković, N. (2011). *Bankarsko poslovanje*. RRiF plus, Zagreb.
39. Haličević, E. (2017). "Ekonomski aspekti forenzičkog računovodstva i revizije u bosanskohercegovačkim preduzećima". *Časopis za ekonimiju i politiku tranzicije*.

40. Hall, P. (2021). Wall Street Crime And Punishment: The Salad Oil Scandal Of 1963. Dostupno na: <https://www.benzinga.com/government/21/05/21218856/wall-street-crime-and-punishment-the-salad-oil-scandal-of-1963> (Pristupljeno: 10.05.2023.)
41. Hamilton, C. (2016). "HealthSouth: A Case Study in Corporate Fraud". *Arxis financial inc.*
42. Hasanbegović, E. (2016). "Sprječavanje kriminalnih radnji u računovodstvu s ciljem unapređenja poslovnog ambijenta u BiH". *Univerzitet "Vitez" Travnik.*
43. Horvatić, Ž. (2002). *Rječnik kaznenog prava.* Zagreb: Masmedia.
44. Isaković-Kaplan, Š. (2016). *Forenzično računovodstvo.* Štamparija Fojnica d.d.
45. Isaković-Kaplan, Š. i Delalić, A. (2014). "Kreativno računovodstvo u privrednim društvima u BiH". *FBIM Transactions.* Međunarodna naučno stručna konferencija: Borba protiv prevara i korupcije.
46. Jahić, H. (2014). *Finansijsko izvještavanje.* Štamparija Fojnica d.d. Fojnica.
47. Jahić, M., Demirović, L., Isaković-Kaplan, Š., Jahić, H. i Salihović, H. (2020). *Računovodstvo banaka.* Štamparija Fojnica d.d. Fojnica.
48. Jakovčević, D. (2000). "Upravljanje kreditnim rizikom u suvremenom bankarstvu". *TEB poslovno savjetovanje,* Zagreb.
49. Katunarić, A. (1977). *Banka – principi i praksa bankovnog poslovanja.* Zagreb: Izdavačko instruktivni biro.
50. Knežević, S., Živković, A. i Milojević, S. (2021). "Uloga i značaj interne revizije u sprečavanju i identifikovanju prevarnih radnji u bankama". *Udruženje banaka Srbije.*
51. Koletnik, F. i Kolar, I. (2008). "Forenzično računovodstvo". *Zveza računovodij, finansičnikov in revizorjev Slovenija,* Ljubljana.
52. Kukuljan, V. (2010). "Uporaba Credit scoring metodologije u domaćim bankama". *Računovodstvo, revizija i financije,* br. 11, Zagreb.
53. Kurtanović, S., Andrić, M. i Jahić, H. (2015). *Revizija.* Štamparija Fojnica d.d.
54. Mamić Sačer, I., Sever, S., Žager K. i Žager, L. (2008). *Analiza finansijskih izvještaja.* Zagreb: MASMEDIA.
55. Meigs, R., Williams J. i Bettner, M. (1999). *Accounting: The basis for business decisions.* McGraw-Hill Higher Education.
56. Messier, W. (1997). *Revizija – Priručnik za revizore i studente s rješenjima zadataka.* II. dopunjeno izdanje. Zagreb: Faber & Zgomić Plus.
57. Morgan, A. (2014). "Olympus Corporation Financial Statement Fraud Case Study: The role that national culture plays on detecting and deterring fraud". *Journal of Business Case Studies – Second Quarter.*
58. Mrvić, T., Rička, Ž. i Mahmutović, H. (2016). "Metodologija kreiranja rejting ocjena kreditnih rejting agencija i njihova ograničenja". *Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije.*
59. Nestor, S. (2004). "The impact of changing corporate governance norms on economic crime". *Journal of Financial Crime.*
60. Njuhović, Z. i Šain, Ž. (2003). *Poslovne finansije teorije i praktična primjena.* Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
61. Ogunleye, G.A. (2010). "Perspectives on the Nigerian financial safety net". *Abuja: Nigeria Deposit Insurance Corporation.*
62. Olaoye, C., Dada, R. i Adebayo, A. (2014). "Analysis of Frauds in Banks: Nigeria's Experience". *International Journal of Innovative Research & Development.*
63. Parlament Federacije Bosne i Hercegovine (2003). *Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine.* Službene novine FBiH, broj 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.
64. Parlament Federacije Bosne i Hercegovine (2021). *Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine.* Službene novine FBiH, broj 15/21.

65. Petković, A. (2010). "Forenzička revizija-Kriminalne radnje u financijskim izvještajima". *Bečej: Proleter AD*.
66. Petrović Z. (2013). "Značaj forenzičkog računovodstva u upravljanju pravnim licima". *Poslovni Fakultet Valjevo*. Univerzitet Singidunum, Valjevo.
67. Plandor, D. i Landryová, L. (2012). "Bankruptcy and Financial Standing Models Application for SMEs". *The Seventh International Conference on Software Engineering Advances*.
68. Rimkus, R. (2016). *Parmalat - Financial Scandals, Scoundrels & Crises*. CFA Institute. Dostupno na: <https://www.econcrises.org/2016/11/29/parmalat/> (Pristupljeno: 07.05.2023.)
69. Rose, P.S. (2003). *Menadžment komercijalnih banaka*. Mate, Zagreb.
70. Rovčanin, A. (2010). *Upravljanje finansijama*. V izdanje. Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
71. Salkić, A. (2013). "Generisanje odluka u kreditnom poslovanju sa pravnim licima u bankama FBiH". *Poslovni konsultant*.
72. Salkić, A. (2020). "Istraživanje mogućnosti utvrđivanja kreditne sposobnosti malih i srednjih preduzeća u BiH primjenom Kralicekovog quick testa". *Poslovni konsultant*.
73. Salkić, A. (2020). "Utvrđivanje kreditne sposobnosti pravnih lica u bankama BiH". *Poslovni konsultant*.
74. Saunders A. i Cornett, M. (2006). *Financijska tržišta i institucije*. Masmedia, Zagreb.
75. Savez računovođa i revizora Republike Srpske (2022). Rezultati ispita za sticanje profesionalno-stručnog zvanja "sertifikovani forenzički računovođa". Dostupno na: <http://srrrs.org/?jezik=lat&strana=sfr> (Pristupljeno: 02.04.2023.)
76. Singleton, T. i Singleton, A. (2010). *Fraud Auditing and Forensic Accounting – fourth edition*. John Wiley&Sons, New Jersey.
77. Službene novine Federacije BiH broj 01-02-695/06. (2006). *Zakon o mikrokreditnim organizacijama FBiH*.
78. Službene novine FBiH broj 23/14. (2014). *Odluka o uslovima za procjenu i dokumentovanje kreditne sposobnosti*. Ured FBA za informisanje.
79. Službene novine FBiH broj 27/17. (2017). *Zakon o bankama FBiH*.
80. Službene novine FBiH broj 37/08. (2008). *Zakon o razvojnim bankama FBiH*.
81. Službene novine FBiH broj 44/19. (2019). *Odluka o upravljanju kreditnim rizikom i utvrđivanju očekivanih kreditnih gubitaka*.
82. Službene novine FBiH broj 85/08 i 39/09. (2008). *Zakon o lizingu FBiH*.
83. Službene novine FBiH broj 85/11. (2011). *Odluka o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom i klasifikaciju aktive banaka*. Ured FBA za informisanje.
84. Službene novine FBiH broj 27/08. (2008). *Zakon o internoj reviziji institucija Bosne i Hercegovine*.
85. Službeni glasnik BiH broj 1/97, 29/02, 8/03, 13/03, 14/03, 09/05, 76/06 i 32/07. (2007). *Zakon o Centralnoj banci Bosne i Hercegovine*.
86. Somun-Kapetanović, R. (2012). *Statistika u ekonomiji i menadžmentu*. III izdanje. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu.
87. Stanišić, M. (2007). "Uloga interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara u bankama". *Udruženje banaka Srbije*, Beograd.
88. Sverige, C. (2004). The Parmalat scandal: Europe's ten-billion euro black hole. World Socialist Web Site. Dostupno na: <https://www.wsws.org/en/articles/2004/01/parm-j06.html> (Pristupljeno: 07.05.2023.)
89. Šarlija, N. (2008). *Predavanja za kolegij "kreditna analiza"*. Sveučilište J.J. Strossmayera, Ekonomski fakultet u Osijeku.

90. Taylor, B. (2013). How The Salad Oil Swindle Of 1963 Nearly Crippled The NYSE Insider. Dostupno na: <https://www.businessinsider.com/the-great-salad-oil-scandal-of-1963-2013-11> (Pristupljeno: 09.05.2023.)
91. The Institute of Internal Auditors. (2002). *Međunarodni standardi za profesionalnu praksu interne revizije*.
92. Tintor, Ž. (2020). "Analiza finansijskih izvještaja u funkciji donošenja kvalitetnijih upravljačkih odluka". *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E : znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*.
93. Van Horne, J. i Wachowicz, Jr. (2002). *Osnove finansijskog menadžmenta*. Deveto izdanje. Mate d.o.o. Zagreb.
94. Veselica, V. (1995). *Financijski sustav u ekonomiji*. Inženjerski biro, Zagreb.
95. Vidaković, V. (2015). "Računovodstveni konzervativizam u funkciji pripreme računovodstvene profesije u BiH na putu ka EU". Zbornik radova sa 3. Međunarodnog simpozija: priprema bh.ekonomije za ulazak u EU. *Edukativno-konsultantska kuća „Finconsult“ d.o.o.* Tuzla, Fojnica.
96. Vidučić, Lj. (2008). *Financijski menadžment*. RRiF plus, Zagreb.
97. Vukadinović, P. (2018). "Modifikacija trougla prevare – novi modeli". *Institut za ekonomiku i finansije*, Beograd.
98. Vukoja, B. (2012). "Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BiH". *Financing*, 02/12 časopis za ekonomiju, *Finrar d.o.o.*
99. Vukoja, B. (2019). "Otkrivanje manipulacija u finansijskim izvještajima i primjene metoda kreativnog računovodstva u BiH". *FIRA Naučno- Stručna konferencija. At: Univerzitet "VITEZ"*.
100. Vukoja, B. i Vukoja, A. (2019). "Primjena alata forenzike na smanjenje prevara u finansijskim izvještajima u BiH". *FIRA Naučno- Stručna konferencija. At: Univerzitet "VITEZ"*.
101. Werner, A. (2015). "A lost century in economics: Three theories of banking and the conclusive evidence". *International Review of Financial Analysis*.
102. Wessel, R. i Murphy, R. (2003). SEC Charges HealthSouth Corp. CEO Richard Scrushy With \$1.4 Billion Accounting Fraud. U.S. Securities and Exchange Commission. Dostupno na: <https://www.sec.gov/news/press/2003-34.htm> (Pristupljeno 11.05.2023.)
103. Wolfe, D. i Hermanson, D. (2004). "The Fraud Diamond: Considering the Four Elements of Fraud". *The CPA Journal*.
104. Zaimović, A. i Alibegović, Dž. (2010). *Primijenjeni finansijski menadžment – zbirka zadataka sa teorijskim objašnjenjima*. Ekonomski fakultet u Sarajevu.
105. Zikmund, P. (2008). "Reducing the Expectation Gap Forensic Audit Procedures". *The CPA Journal*.
106. Zimbelman, M. i Albrecht, S. (2011). *Forensic Accounting*. South-Western Cengage Learning.

PRILOZI

Prilog 1. Pregled anketnog upitnika

Poštovana/poštovani,

Ja sam Ilma Čaušević i studentica sam završne godine master studija Računovodstva i revizije na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Za potrebe izrade magistarskog rada sprovodim istraživanje na temu „Forenzično računovodstvo u funkciji otkrivanja obmana pri dobijanju kredita“ stoga Vas molim da izdvojite 10 minuta vremena i doprinesete ovom istraživanju. Svrha istraživanja je analizirati potencijalne slabosti i prilike internih kontrola sa ciljem minimiziranja rizika od pojave finansijskih obmana prilikom dobijanja potrebnih novčanih sredstava. Anketa je anonimna a podaci će se koristiti isključivo u akademske svrhe.

Hvala Vam što ste odvojili Vaše vrijeme i doprinijeli istraživanju.

1. Odaberite Vaš spol? a) Muški b) Ženski	2. Kojoj starosnoj dobi pripadate? a) Do 29 godina b) Od 30 do 39 god c) Od 40 do 49 godina d) Preko 50 godina
3. Odaberite Vaš postignuti nivo obrazovanja? a) Srednja stručna sprema b) Viša stručna sprema c) I ciklus studija (dodiplomski) d) II ciklus studija (magistarski) e) III ciklus studija	4. Koliko radnog staža imate u profesiji? a) Do 5 godina b) Od 6 do 10 godina c) Od 11 do 19 godina d) Preko 20 godina
5. Koje licence pojedujete iz područja računovodstva i revizije? a) Certificirani računovodstveni tehničar (CRT) b) Certificirani računovođa c) Ovlašteni revizor d) Interni revizor e) Certificirani forenzični računovođa f) Ništa od navedenog g) Ostalo: _____	6. Društvo u kojem ste zaposleni je? a) Banka b) Leasing društvo c) Mikrokreditno društvo d) Osiguravajuće društvo e) Nisam zaposlen/a f) Ostalo: _____
7. Obmane prilikom dobijanja kredita danas su? a) Izrazito učestale sa velikim posljedicama b) Povremeno prisutne sa većim posljedicama c) Povremeno prisutne sa manjim posljedicama d) Nerazvijene bez ikakvih posljedica	8. Da li razdvajate segment poslovanja sa fizičkim i pravnim licima? a) Da, imamo odvojene poslovne politike za obje kategorije b) Djelimično, po određenim kategorijama razdvajamo c) Ne, fizička i pravna lica tretiramo u skladu sa istim pravilima d) Ostalo: _____
9. Na koje provjere stavljate fokus prilikom ispitivanja finansijske dokumentacije u postupku obrade kreditnog zahtjeva od strane pravnog lica? a) Horizontalna i vertikalna analiza pozicija bilansa stanja i bilansa uspjeha b) Praćenje promjena na stalnim sredstvima c) Analiza obrta zaliha i starosne strukture potraživanja	10. Na koji način provjeravate zalag dat pod hipoteku za kredit? a) Detaljno provjeravamo svu dokumentaciju za zalag uključujući stručna lica za provjeru b) Regularno kroz provjeru dokumentacije na kreditnom odjelu c) Provjerimo fizičko postojanje zaloga sa rutinskom provjerom dokumentacije d) Nemamo uspostavljene posebne provjere _____

<p>d) Racio analiza sa velikim osvrtom na pokazatelje zaduženosti i likvidnosti e) Sve od navedenog uz mnogobrojne druge analize f) Ne vršimo posebne provjere</p>	
<p>11. Da li imate uspostavljen Pravilnik za sprječavanje i djelovanje protiv obmana? a) Da b) Ne</p>	<p>12. Ukoliko je Vaš prethodni odgovor bio potvrđan, da li imate anagažovan tim koji se bavi implementacijom Pravilnika i praćenjem sumnjivih radnji? a) Da, imamo specijalizirani tim za sporne situacije b) Da, imamo nekoliko slobodnih ljudi koji imaju vremena da se povremeno bave navedenim aktivnostima ali to im nije osnovna funkcija c) Ne kontrolišemo navedene slučajeve, stoga nemamo anagažirane radnike d) Ostalo: _____</p>
<p>13. Ukoliko je Vaš prethodni odgovor bio pozitivan, od koliko se radnika sastoji angažovani tim za prevencije protiv obmana? a) Od 1 do 5 b) Od 6-10 c) Preko 10 radnika d) Nemamo angažovan tim za prevenciju protiv obmana</p>	<p>14. Za uspostavljanje internih kontrola zaštite od obmana u odjelu kredita odgovoran je: a) Odjel interne revizije b) Odjel kreditnog poslovanja c) Odjel zaštite od obmana d) Ostalo _____</p>
<p>15. Na koji način su omogućene prijave sumnji za obmanu u Vašoj poslovnici? a) Telefonski poziv b) Putem e-mail adrese c) Putem pošte d) Anonimno e) Sve od navedenog f) Ostalo _____</p>	<p>16. Prilikom analize primljenih zahtjeva za kredit, tim za prevenciju protiv obmana uzima u obzir samo kredite čiji iznos odobravanja prelazi: a) 10.000 KM b) 100.000 KM c) 500.000 KM d) Analiziramo sve zaprimljene zahtjeve bez postavljanja minimalne granice</p>
<p>17. Na kojoj osnovi podnosite Izvještaj o prevenciji protiv obmana Upravi? a) Kvartalnoj b) Polugodišnjoj c) Godišnjoj d) Nemamo ustaljenu praksu podnošenja Izvještaja</p>	<p>18. Po Vašem mišljenju, obmane prilikom dobijanja kredita su najčešće rezultat: a) Slabosti internih kontrola b) Nemarnosti radnika c) Smanjenih edukativnih programa radnika o prevenciji obmana d) Ostalo: _____</p>

19. Po stepenu važnosti rangirajte dostavljenu finansijsku dokumentaciju od strane pravnih lica na osnovu koje provjeravate tačnost informacija

- 1 – Potpuno nevažno 2 – Djelimično važno 3 – Niti nevažno niti važno
4 – Djelimično važno 5 – Izuzetno važno

1. Godišnji finansijski izvještaji	1	2	3	4	5
2. Procjene prijašnjih i budućih novčanih tokova	1	2	3	4	5
3. Poslovni planovi i finansijske projekcije projekata	1	2	3	4	5
4. Revidirani finansijski izvještaji od strane ovlaštenih revizora	1	2	3	4	5
5. Bilješke uz finansijske izvještaje	1	2	3	4	5

20. Izrazite mišljenje jednim od ponuđenih odgovora:

1 – Uopće se ne slažem 2 – Uglavnom se ne slažem 3 – Niti se slažem, niti ne slažem

4 – Uglavnom se slažem 5 – U potpunosti se slažem

1. Imamo odvojeno uspostavljene interne politike kojih se strogo moramo pridržavati za kreditiranje fizičkih i pravnih lica	1	2	3	4	5
2. Za svaki primljeni zahtjev za odobrenje kredita pravnih lica ispitujemo tačnost dostavljene finansijske dokumentacije	1	2	3	4	5
3. Imamo ustaljenu praksu da analiziramo povezane račune iz finansijskih izvještaja na način da provjeravamo logiku sprovedenih transakcija predstavljenu u knjigama.	1	2	3	4	5
4. Najbitniji računi koje analiziramo u sklopu finansijskih izvještaja su računi obaveza za kredit i novčana sredstva dok ostale pozicije ne provjeravamo detaljno.	1	2	3	4	5
5. Redovno komuniciramo i direktno saradujemo sa Tužilaštvom, MUP-om i Sudom u slučaju spornih situacija	1	2	3	4	5
6. Redovno održavamo komunikaciju kako sa radnicima tako i sa klijentima sa ciljem praćenja promjena u ponašanju	1	2	3	4	5
7. Redovno omogućavamo našim radnicima edukacije iz domena zaštite od obmana	1	2	3	4	5
8. Intenzivno radimo na unapređenju internih kontrola sa ciljem smanjivanja mogućnosti počinjenja obmana	1	2	3	4	5
9. Uvođenje nove usluge u naš asortiman mora proći kontrolu od strane stručnog tima za prevenciju od obmana uz uvrštavanje istog u Pravilnik i uspostavljanje internih kontrola	1	2	3	4	5
10. Rad i rezultati tima za prevenciju od obmana se redovno prate i kontrolišu od nadležnih osoba	1	2	3	4	5
11. U slučaju otkrivanja računovodstvene obmana u knjigama angažujemo treće lice da sprovede forenzične istrage	1	2	3	4	5
12. Redovno provjeravamo historiju skandala zajmotražioca i njihovih partnera kao i povezanih lica prije odobravanja kredita	1	2	3	4	5

21. Naredni set pitanja se odnosi na različite praktične situacije gdje trebate ocijeniti ispravnost internih kontrola i postupaka banke. Pročitajte slučajeve te odgovorite na ponuđena pitanja ispod sa sljedećim odgovorima:

1 – Nisu uspostavljene 2 – Izrazito loše uspostavljene 3 – Djelimično dobro uspostavljene 4 – Izrazito dobro uspostavljene 5 – Odlično uspostavljene

1. Banka je putem anonimne prijave zaprimila sumnju da je privredno društvo "XY" prikazivalo lažne novčane račune u sklopu svojih finansijskih izvještaja. Nakon uvida u dostavljeni revizorski izvještaj utvrdili su da nisu postojale indikacije za počinjenje obmane, stoga su odobrili kredit pravnom licu.	1	2	3	4	5
2. Privredno društvo "XY" je kao zalog za odobrenje kredita u iznosu od 100.000,00 KM dalo nekretninu uz priloženu procjenu kao validan dokaz postojanja i vrednovanja imovine. Banka je na osnovu dostavljene procjene odobrila zalog i isplatila ugovoreni iznos.	1	2	3	4	5
3. Privredno društvo "XY" je podnijelo zahtjev za kredit u iznosu od 10.000,00 KM. Obzirom da je riječ o malom iznosu, banka se oslonila na tačnost finansijskih informacija klijenta i odobrila kredit.	1	2	3	4	5

4. Banka je putem telefonskog poziva zaprimila sumnju da je privredno društvo "XY" manipuliralo sa zaradama od strane otpuštenog radnika iz navedenog preduzeća. Obavili su rutinsku provjeru kreditnog zahtjeva te nisu utvrdili nelogičnosti. Uzimajući u obzir da je radnik otpušten smatrali su da informacija nije dovoljno ubjedljiva da se pokrene proces istrage. Odlučili su da ne prijavljuju slučaj Tužilaštvu zbog malih šansi za dobijanje slučaja. Smatrali su da bi se kroz istragu teško pronašla greška obzirom da oni nisu na osnovu provjere kreditnog zahtjeva uočili nepravilnosti.	1	2	3	4	5
5. Na sastanku Odbora banke direktoru nije priložen izvještaj o radu i prevenciji protiv obmana od strane angažovanog odjela obzirom da banka u promatranom periodu nije imala ni jedan zabilježen slučaj niti prijavu. Direktor je nastavio sastanak uz pohvalu angažovanog tima.	1	2	3	4	5

22. Ukoliko želite možete sa nama podijeliti primjer obmane od strane pravnih lica sa ciljem dobijanja kredita iz prakse.